

FORORD	3
INNLEDNING	4
BADESAKEN	4
TORGGATA BADS ARKITEKTUR OG VEKTLEGGING AV BADETS INNVENDIGE LØSNINGER	5
PROBLEMSTILLINGER	6
METODE OG FORSKNINGSOPPLEGG	6
KILDEMATERIALE	7
FORSKNINGSHISTORIE	8
SOSIALHISTORISK BAKGRUNN.....	10
BADINGENS HISTORIE I EUROPA — KORT HISTORIKK	10
<i>Badesaken og folkebadene i Europa på 18- og 1900-tallet</i>	10
<i>Tyskland, England og Sverige — viktige foregangsland</i>	11
<i>Folkebadene og badesaken i England og Tyskland</i>	12
<i>Folkebadene og badesaken i Sverige</i>	15
BADESAKEN OG FOLKEBADENE I NORGE	16
<i>Badevaner i Norge</i>	16
<i>Bademuligheter i hjemmene</i>	17
<i>Bademuligheter i offentlige bad</i>	18
BADING SOM FOREBYGGENDE MEDISIN- RENSLIGHET, HERDING OG DET PSYKISKE ASPEKT	20
<i>Herding</i>	21
<i>Folkebadene i kampen mot tuberkolose</i>	21
<i>Fysisk trening</i>	22
<i>"En sunn sjel i et sunt legeme"</i>	22
BADESAKEN — ET LANDSOMFATTENDE PROSJEKT	24
NORSK ARKITEKTKONKURRANSE I 1920	28
BAKGRUNN FOR ARKITEKTKONKURRANSEN I 1920	28
<i>Kristiania vaske- og badeanstalt</i>	28
<i>Arkitektkonkurranse i 1899</i>	29
<i>Tiden etter arkitektkonkurransen i 1899</i>	31
<i>Ombygging eller riving</i>	33
<i>Utenlandsk hjelp eller ikke</i>	33
<i>Den svenske ingeniør K. J. A. Albihns arbeide</i>	36
ARKITEKTKONKURRANSEN	38
<i>Konkurranseprogrammet</i>	38
<i>Juryens dom</i>	39
<i>Arkitektene</i>	41
BEARBEIDELSE AV PLANENE.....	44
TRINNVIS UTBYGGING	46
<i>Revurdering av planene</i>	48
OPPFØRINGEN AV TORGGATA BAD.....	49
1. byggetrinn	49
2. og 3. byggetrinn	50
BESKRIVELSE AV TORGGATA BAD.....	52
EKSTERIØR.....	52
INTERIØR	52
<i>Vestibylene</i>	52
<i>Svømmehallen med tilhørende rom</i>	52
<i>Badstueavdelingene</i>	54
<i>Karbadavdelingene</i>	55
<i>De medisinske avdelingene</i>	56
<i>Dusjavdelingene</i>	56

<i>Sentralen</i>	57
<i>Sentralvaskeriet</i>	57
<i>Generelt om bygningens interiør</i>	57
DISKUSJON OM ARKITEKTUR	59
ARKITEKTURHISTORISK BAKGRUNN.....	59
<i>Nasjonalromantikken</i>	59
<i>Nyklassisismen gjør sitt inntog</i>	60
ARKITEKTKONKURRANSEN — NYKLASSISISME OG STILMANGFOLD	62
<i>Ett bad — tre arkitekturperioder.</i>	63
<i>Juryens vektlegging av de innvendige løsningene</i>	64
<i>Driftsøkonomi</i>	67
<i>Hygiene</i>	69
<i>Torggata bad — gammeldags eller moderne?</i>	70
<i>Gregor Paulsson og den "nye" arkitekturen</i>	71
UTVIKLINGEN AV FOLKEBADENES ARKITEKTUR I SVERIGE	76
SAMMENFATNING OG KONKLUSJON	79
SAMMENFATNING	79
KONKLUSJON	84
<i>Problemstilling 1</i>	84
<i>Problemstilling 2</i>	85
<i>Problemstilling 3</i>	85
<i>Problemstilling 4</i>	86
BIBLIOGRAFI	87
VEDLEGG	89
1. BILDER.....	89
2. TORVGATENS BAD, JURYENS BEMERKNINGER ANGAAENDE KONKURRANSETEGNINGENE	89
3. PROGRAM FOR KONKURRANSE OM TEGNINGER TIL EN KOMMUNAL BADEANSTALT PAA KRISTIANIA KOMMUNES EIENDOM MTR. NR. 16 TORVGATEN	89

Forord

Jeg vil gjerne få takke min veileder Kari Hoel som tålmodig og alltid like oppmuntrende har veiledet meg gjennom arbeidet med avhandlingen, min kjære mann som har hjulpet meg med skrivingen og bildene og mine fire små gutter som har blitt til i løpet av arbeidet og som har måttet tåle en frustrert mamma under innspurten.

Jeg vil også takke Bjørn Thorstensen hos Kultur- og idrettsetaten, tidligere ansatt ved Torggata bad, for alt han har fortalt meg om Torggata bad og for gamle fotoalbum han fant frem til meg, og til slutt Vegard H. Skuseth ved Oslo Bymuseum for hyggelig og rask hjelp med bilder.

Innledning

Hovedobjektet for denne oppgaven er *Torggata bad*.

Samtidig skal oppgaven kaste lys over de *sosiale forholdene* og *de sosiale ideene* som preget tiden da badet ble planlagt og oppført.

Torggata bad er en nyklassisistisk bygning som stod ferdig oppført for Oslo kommune i 1932. Bygningen regnes som en typisk, om enn noe sen, representant for den monumentale nyklassisismen i Norge. Det ble avholdt arkitektkonkurranse allerede i 1919 og arkitektfirmaet Morgenstjerne og Eide fikk i oppdrag å tegne badet. Første byggetrinn stod ferdig i 1928 og siste trinn i 1932.

I 1980, etter å ha vært i drift i mer enn 60 år, ble badet nedlagt. I årene 1983-88 ble bygningen ombygget for Torggata bad A/S til bevertningssted, forretnings- og klubblokaler. Eksteriøret er bevart .

Til tross for at bygningen ikke regnes som noe hovedverk innen klassisismen, er det mange aspekter ved Torggata bad som gjør bygningen verdt et nærmere studium.

Badesaken

Medisinske fremskritt i siste halvdel av 1800-tallet hadde gjort legene klar over sammenhengen mellom urenslighet og sykdom. Å bade ble etter hvert regnet som et viktig sykdomsforebyggende tiltak, både for å fjerne skitt og bakterier, og for å styrke kroppens immunforsvar.

Problemet var at det ikke var vanlig å ha bad i hjemmene den gang. Løsningen ble derfor at man i privat eller offentlig regi fikk oppført såkalte *folkebad*.

Det stod i dårlig til med folks badevaner. Utfordringene stod i kø for å få folk til å bade. Foruten tilgjengelighet, krevde det også kunnskap, tid, lyst, mot(!) og penger. Det ble derfor satt i gang en storstilet opplysningsvirksomhet, blant annet i regi av Norges badeforbund.

I mellomkrigstiden ble det oppført mange folkebad rundt om i landet. For det meste dreiet det seg om enkle, små badebygninger, fortrinnsvis innredet som badstuebad. Bare i

de større byene ble det oppført store bad med svømmehall. Torggata bad, med stort svømmebasseng og med tilbud om en rekke badeformer som badstuebad, karbad, dusjbad og medisinske bad, var landets største og mest moderne badeanlegg da det stod ferdig oppført i 1932.

Torggata bads arkitektur og vektlegging av badets innvendige løsninger

Et gjennomgående trekk i all omtale av Torggata bad er fokuseringen på bygningens innvendige løsninger, selve badeanlegget. Tilsvarende liten oppmerksomhet blir viet den utvendige arkitekturen. Dette kommer tydelig til uttrykk både i arkitektkonkurransens program, i juryens bemerkninger til konkurranseutkastene, og ikke minst i omtale av det ferdige badet, blant annet i *Byggekunst*.

Juryen for arkitektkonkurransen regnet byggeoppgaven som svært krevende og komplisert. Likevel ble resultatet av arkitektkonkurransen regnet som svært vellykket. Morgenstjerne og Eide i særdeleshet, men også andre arkitekter, fikk meget gode kritikker for sine forslag til badets utforming.

For å forstå de arkitektoniske utfordringene arkitektene stod overfor i Torggata bad, og viktigheten av gode innvendige løsninger, kreves det kunnskap, både om de ulike kravene man stilte til et stort og moderne folkebad på 1920-tallet, og til de ulike badeformene et slikt anlegg skulle tilby. Et bad skulle inneholde en rekke avdelinger, både for badstuebad, karbad, dusjbad, medisinske bad og svømmehall. I tillegg kom en rekke utfordringer som hadde å gjøre med driftsøkonomi, hygiene, ventetid, nakenhet, osv. For Torggata bad spesielt, kom kravet om at badet skulle bygges i flere trinn, både av hensyn til kommunens økonomi og at driften i det gamle badet på tomten skulle opprettholdes under oppførelsen av det nye badet.

Forhåpentlig vil denne oppgaven om Torggata bad vise at arkitektur og de vanskelige utfordringene arkitekter står overfor, dreier seg om mye mer enn fasader eller stil, slik man lett kan få inntrykk av gjennom kunsthistoriefaget!

Problemstillinger

Studiet av Torggata bad reiser flere spørsmål av interesse. Følgende hovedproblemstillinger vil undersøkes nærmere:

1. Hvilke sosiale forhold og sosiale ideer var det som førte til at Torggata bad ble bygget, og hvordan påvirket de utformingen av Torggata bad?
2. Hvorfor ble det lagt så stor vekt på badets *innvendige løsninger*, både i arkitektkonkurransen og i senere omtale av badet?
3. Det var en lang periode fra prosjektets begynnelse til badet stod ferdig. Hvordan påvirket den lange byggeperioden Torggata bads arkitektoniske stil?
4. Gregor Paulssons bok *Den nya arkitekturen* ble publisert i 1916. Den var banebrytende for sin tid. Han uttaler blant annet at den ”nye” arkitekturen skulle *forene skjønnhet og nytte*, og at arkitekturen skulle være *en syntese av form og hensiktsmessighet*. Jeg ønsker å diskutere Torggata bad i lys av Paulssons ideer.

Metode og forskningsopplegg

Oppgaven er en bygningshistorisk studie hvor jeg som kunsthistoriker tar i bruk den *historisk-biografiske* metode. I den metoden står *kildekritikken* sentralt og får avgjørende betydning.

Objektet for denne avhandlingen er et moderne badeanlegg Torggata bad fra 1920–1930-årene. Dette fører med seg noen spesielle utfordringer:

For det første var Torggata bad et svært *spesialisert bygg*. Som avhandlingen vil vise ble planleggingen av et badeanlegg regnet som en meget komplisert oppgave i 1920–1930 årene. Dette skyldtes blant annet at *hensynet til driftsøkonomi og hygiene* la sterke føringer på byggherre og arkitekter for hvordan anlegget skulle utformes. Både i arkitektkonkurransen og i all senere omtale av badet, blant annet i *Byggekunst*, ble det derfor lagt stor vekt på badets innvendige løsninger. Dette får konsekvenser også for min avhandling. Jeg vil også legge stor vekt på fremstillingen av det som var arkitektenes og byggherrens største utfordringer i forhold til badeanlegget, å få til *en praktisk utforming av badenes planløsning i forhold til hygiene og driftsøkonomi*.

For det andre var Torggata bad var et viktig *sosialt bygg*. De offentlige badenes rolle i vår tid er svært forskjellig fra den rollen Torggata bad hadde da det ble planlagt og oppført. For at man i dag skal forstå *hvorfor* Torggata bad ble bygget, og for at man skal forstå den viktige *funksjonen* Torggata bad hadde i sin samtid, er det nødvendig med kunnskaper om *de sosiale forholdene* og om *ideene om helse* i samtiden. Jeg vil derfor legge stor vekt på fremstillingen av den *sosiale bakgrunnen* i min oppgave.

Slik sett tilhører jeg tradisjonen fra Gregor Paulsson, der man som arkitekturhistoriker retter oppmerksomheten mot de sosiale og økonomiske sammenhenger, i tillegg til å søke svar på stilhistoriske problemstillinger.

Kildemateriale

For å finne svar på problemstillingene i denne avhandlingen har jeg benyttet meg av ulike kilder.

For å dokumentere den *sosialhistoriske bakgrunnen* og *tidens sosiale ideer* har flere kilder vært sentrale.

Medisinsk fakultets arkiv over *Tidsskrift for den norske Lægeforening* hadde en rekke artikler fra slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, skrevet av leger som engasjerte seg i kampen mot tuberkolose og for badesaken.

Deichmanske bibliotek hadde alt skriftlig materiale utgitt av Norges Badeforbund. Materialet består for det meste av gjengivelser av foredrag om badesaken holdt på Norges Badeforbunds landsmøter og på nordiske badekongresser.

I Byarkivet og i arkivet for det tidligere Park og idrettsvesenet, nå Kultur og idrettsetaten, fant jeg en del korrespondanse i forbindelse med planleggingen av Torggata bad og behandlingen av saken Torggata bad i bystyret. I tillegg hadde de tatt vare på endel materiale om Kristiania vaske- og badeanstalt og Thorvald Meyer. Hos Kultur og idrettsetaten, våren 2007, fikk jeg låne fotografier som var viktig for dokumentasjonen av Torggata bads interiør. Bjørn Thorstensen hos Kultur- og idrettsetaten, tidligere ansatt ved Torggata bad gjennom mange år, har vært en viktig muntlig kilde. Han kjente Torggata bad "som sin egen bukselomme" og har gitt meg nyttig innblikk i det badeliv som engang var i Torggata bad.

Også verkene *Bad i bygd og by* og *Folkebad på landsbygden*, skrevet av badefagfolk i samtiden, gir en samlet oversikt over badesakens historie, ulike badeformer og arkitektoniske og tekniske løsninger for badeanlegg.

Oslo bys historie har vært nyttig for å få oversikt over de sosiale forholdene i Oslo i siste halvdel av 1800-tallet og første halvdel av 1900-tallet.

Det tyske verket *Handbuch der Architektur* har en egen del som omhandler offentlige bad. Den har gitt en verdifull oversikt over utviklingen av europeisk badarkitektur. Samtidig viser den plantegningene for mange europeiske bad.

For den *bygningshistoriske dokumentasjonen* har også Byarkivet og det tidligere Park- og idrettsvesenet, nå Kultur- og idrettsetaten, vært viktige kilder. På disse stedene fant jeg materiale om Kristiania vaske- og badeanstalt, all korrespondanse innad i kommunen som førte frem til arkitektkonkurransen og beslutningen om å bygge Torggata bad, behandlingen av Torggata bad i bystyret, arkitekttegningene for badet, både det opprinnelige konkurranseutkastet og de reviderte tegningene og endel billedmateriale. Hos det tidligere Park- og idrettsvesenet fikk jeg også et originalt eksemplar av juryens bedømmelse av arkitektkonkurransen, offentliggjort i *Byggekunst* som eget bilag. *Byggekunst* har vært en meget sentral kilde med illustrerte omtaler av badet etter hvert som de ulike byggetrinn stod ferdig. *Teknisk ukeblad* er også gjennomgått. Der fant jeg også en omtale av arkitektkonkurransen.

Bymuseet har samlet en rekke utklipp fra dagspressen om Kristiania vaske- og badeanstalt og det nye Torggata bad, fra 1860-tallet og frem til vår tid. I Bymuseets fotoarkiv fant jeg en rekke fotografier som viste Torggata bad under bygging og den oppførte bygningens eksteriør og interiør, samt billedmateriale som viste Kristiania vaske- og badeanstalt.

Forskningshistorie

For oppgavens del "Diskusjon om arkitektur" har en rekke artikler, hovedoppgaver, magisteravhandlinger og verk vært av betydning: Kari Hoels artikkel "Fra stil mot form", Hild Sørbys artikkel "1920-talls klassisismens monumentalarkitektur i Oslo, en rekke artikler i *Byggekunst* fra tiden omkring overgangen mellom klassisisme og

funksjonalisme, Ingeborg Glambeks magisteravhandling *Funksjonalismens gjennombrudd i Norge* og Espen Johnsens hovedoppgave *Gudolf Blakstad og Herman Munthe-Kaas*. Det svenske verket *Badhus. Bad och badande före 1950*, av Inga Kindblom, utgitt av det svenske Riksantikvarieämbetet, har vært en svært nyttig og interessant kilde. Verket inneholder en katalog over mange av Sveriges bad og gir en oversikt over badesakens utvikling i Sverige. Gregor Paulssons *Den nya arkitekturen* er brukt som et bidrag til samtidens arkitekturteori.

Sosialhistorisk bakgrunn

Badingens historie i Europa — kort historikk

I Romerriket ble de romerske thermer spredt over et stort område¹(ill.20 og 21). Romerne var så avhengige av sine bad at de sørget for å få dem oppført overalt hvor de erobret nye områder og slo seg ned. Et eksempel på dette finnes så langt nord som Bath i England.

Da romerriket falt og kristendommen ble innført, forfalt denne høyt utviklede badekulturen i store deler av Europa. Men både i de områdene som araberne erobret og i det østromerske riket overlevde badekulturen. Siden, da tyrkerne erobret Konstantinopel i 1453, ble den overtatt og utviklet videre av tyrkerne. I vår del av Europa, der badeskikken nærmest var utdødd, kom man i kontakt med denne badekulturen blant annet gjennom Krimkrigen og Napoleonskrigene. På 1800-tallet ble det oppført store romersk-tyrkiske bad både i London og Paris. Disse badene var vel å merke ikke tilgjengelige for folk flest, men bare beregnet på overklassen.

Badesaken og folkebadene i Europa på 18- og 1900-tallet.

På 1800-tallet vokste *hygienebevegelsen* frem i store deler av Europa. Hygienens mål har alltid vært å fremme og bevare folks *sunnhet*, og har tradisjonelt vært den delen av medisinen som har søkt å *forebygge sykdom*. Hygienen rettet seg mot alle forhold i folks hverdag, som boliger, mat, klær, arbeidsforhold, skoler, osv. Da epidemiene hadde herjet en stund i Europa og legene i 1870-årene oppdaget at det var bakterier som var årsak til en rekke dødelige sykdommer, ble det å få folk til å *bade regelmessig* svært viktig. Gjennom bading fikk man fjernet skitt og bakterier fra kroppen, samtidig som det virket styrkende på organismen. Problemet var at folk ikke hadde bad i hjemmene sine. Løsningen ble derfor å opprette *folkebad*, det vil si bad der vanlige folk kunne komme for å bade, i motsetning til for eksempel kurbadene som var beregnet på overklassen. Den såkalte *badesaken* ble en stor og viktig sak i Europa i siste halvdel av 1800-tallet og i

¹ Det fantes i alt 7 slike badeanlegg, der de mest kjente var Neros thermer, Diokletians thermer og Caracallas hermer. I Caracallas termer kunne det bade 2300 mennesker på en gang. Thermene var åpne for alle og inneholdt store veloppvarmede haller: *Tepidarium* som var middels sterkt opphetet og *Laconicum* som var sterkere opphetet. Til slutt en avkjølingshall med kaldtvannsbasseng, *Frigidarium*. Opplysningene er hentet fra: Einar Møinichen og Hjalmar Aass: *Folkebad for Landsbygden*, Første del, Kristiania 1908, s 49.

første halvdel av 1900-tallet. Utfordringen var både å få folk til å forstå viktigheten av å bade og å opprette et tilstrekkelig antall *folkebad*.

Tyskland, England og Sverige — viktige foregangsland

Det var særlig England og Tyskland, senere også Sverige, som var foregangsland på badevesenets område. De hadde stor innflytelse på Norge, både når det gjaldt ulike badeformer og i arbeidet med badesaken.

Å bygge bad var regnet som en svært krevende oppgave både teknisk og arkitektonisk. Samtidig gikk utviklingen på det badetekniske området svært raskt. Det var derfor viktig å dra nytte av andre lands kunnskaper og erfaringer på feltet. Utvekslingen av kunnskaper og erfaringer skjedde gjennom deltagelse på kongresser, konferanser, studieturer og utstillinger i utlandet. En annen mulighet var å tilkalle en badeekspert fra utlandet, slik tilfellet var da Torggata bad skulle planlegges.

Tyskland, England og Sverige var først og fremst foregangsland når det gjaldt å utvikle de ulike badeformer som karbad, dusjbad, badstuebad eller svømmebad, til egnede former for folkebad. Alle disse typene folkebad fikk vi etterhvert også i Norge, enten i form av mindre badebygninger innredet som karbad, dusjbad eller badstuebad, eventuelt en kombinasjon av disse, eller slik tilfellet var i Torggata bad, i form av egne avdelinger innenfor et stort badeanlegg. Som vi senere skal se hadde Torggata bad avdelinger både for dusjbad, karbad, badstuebad og svømmebad, i tillegg til en rekke former for medisinske bad, innenfor en og samme bygning.

I Tyskland og Sverige stilte man videre en rekke *krav* til folkebadene med hensyn til *plassering* og *utseende*. Dette har utvilsomt også påvirket byggherre og arkitekter for Torggata bad.

Når det gjaldt arbeidet med *badesaken* var påvirkningen også stor fra utlandet. Norges Badeforbund som ble stiftet i 1922, var nært beslektet med det tyske badeforbundet *Deutsche Gesellschaft für Volksbäder*. Da de nordiske landene etterhvert fikk dannet sine nasjonale badeforbund, opprettet et nordisk samarbeide i badesaken, for slik å dra nytte av hverandres erfaringer og kunnskaper.

Ettersom utviklingen på badevesenets område i utlandet hadde stor innflytelse på Norge, skal jeg i det følgende gi en oversikt over utviklingen på i Tyskland og England, deretter Sverige.

Folkebadene og badesaken i England og Tyskland

I *England* utviklet man så tidlig som i 1842 *den kombinerte vaske- og badeanstalt*, der arbeiderne kunne komme både for å ta seg et varmt *karbad* og for å *vaske klær*. Den første ble åpnet i Liverpool i 1842, tett etterfulgt av to lignende badeinnretninger i London.² Denne engelske bademodellen ble senere utbredt i mange europeiske land. Det var også denne form for folkebad som først fant veien til Norge, Kristiania vaske- og badeanstalt. Kristiania vaske- og badeanstalt ble oppført av Thorvald Meyer og gitt i gave til Kristiania i 1862.

I *Tyskland* var foregangsmannen på badesakens område dr. Lazzar, som i 1882 stiftet det tyske badebønderet *Deutsche Gesellschaft für Volksbäder*. Foreningen hadde mottoet ”Et bad i uken for hver tysker” og arbeidet systematisk for opplysning og rådgivning i forbindelse med folkebad. Som en rimelig og enkel badeform utviklet dr. Lazzar *dusjbadet*, gjerne omtalt som *de lassarske bad*³(ill.19). Denne badeformen ble demonstrert på en utstilling om hygiene i Berlin i 1882 og vakte stor oppmerksomhet. Det første kommunale dusjbad ble oppført i 1887 i Berlin. Et bad skulle ikke koste mer enn 10 Pfennig inkludert såpe og håndkle. Dusjbadet ble raskt en populær badeform i mange europeiske land. Et eksempel på dette i Norge er Dr. Wiseners bad i Bergen fra 1889.

I takt med den økende interessen for idrett i siste halvdel av 1800-tallet, utviklet også *svømmesporten* seg til en populær aktivitet, særlig blant de unge. I tillegg økte bevisstheten rundt svømmeferdighetenes livreddende funksjon. Å bygge *svømmehaller* var imidlertid en krevende oppgave fordi det stilte strenge krav både til det *tekniske*, det

² Felix Genzmer: ”Bade- und Schwimmanstalten”. *Handbuch Der Architektur. Vierter Teil: Entwerfen, Anlage und Einrichtung der Gebaude. 5. Halb-Band: Gebaude für Heil- und sonstige Wohlfahrts-Anstalten, 3. Heft*, s.99, Leipzig 1921.

³ De lassarske bad bestod av avlukker plassert i en sirkel, med en ovn i midten. I hvert avlukke fikk man vannet dusjet ned ovenfra og nedover både hodet og kroppen. I våre dager er det å ta en dusj den mest vanlige måten å holde kroppen ren på, men på 1800-tallet da karbad, badstuebad og svømmebad var de eneste kjente badeformer, var dette en helt ny måte å bade på.

økonomiske og det *hygieniske*. Fra 1870 årene ble det både i England og Tyskland bygget en rekke store svømmehaller som folkebad. I Tyskland ble det i årene 1867-1902 bygget 34 badeanstalter med til sammen 50 svømmehaller, og i årene fra 1918 til slutten av 20-årene ble det bygget 32 innendørs badeanlegg. Et eksempel fra England viser at det i Manchester, med 700.000 innbyggere, fantes 18 store badeanlegg med til sammen 33 svømmehaller.⁴

Man satset mye på den badetekniske utviklingen. Ved hjelp av *en praktisk utforming av badenes planløsning* og oppfinnelsen av nye *vannfiltreringsmetoder* kunne man etter hvert bygge svømmehaller som tilfredstilte kravene i forhold til driftsøkonomi og hygiene. Hygiene var enda viktigere i innendørsbassengene enn i utendørsbassengene, fordi bakterieveksten var sterkere på grunn av varmen. Mange var derfor redd for å bli utsatt for smitte i de offentlige badeanleggene.

Tyskland var foregangsland når det gjaldt den praktiske utformingen av planløsningen.⁵ Et eksempel på dette var løsningen med den dobbelte korridor. For å beskytte seg mot forurensing av vannet anla man utvendige korridorer med inngang bakfra, slik at man unngikk støvletråkk i gangen rundt bassenget.

England var foregangsland når det gjaldt utviklingen av systemer for vannfiltrering og vannsterilisering.⁶ Den gamle metoden gikk ut på at man tømte bassenget for rengjøring ukentlig, og deretter fylte det opp med nytt vann. Dette var en kostbar og ikke særlig hygienisk metode. Vannets kvalitet ble dårligere for hver time, noe som også innvirket på besøket. Den nye metoden gikk ut på at vannet ble sirkulert gjennom et filtrasjonsanlegg og ført tilbake til bassenget, samtidig som man tilsatte vannet klor. Slik fikk man da rensert alt vannet i løpet av 4–5 timer, det vil si to ganger daglig.

Tyskland var også foregangsland når det gjaldt å bygge folkebad som var monumentale bygninger, eller "(...)monumentale frittliggende bygninger som saa at si markerer badets

⁴ Tallene i dette avsnittet er hentet fra Einar S. Weens artikkel "De senere aars utvikling av folkebadene i badeteknisk og økonomisk henseende"(gjengivelse av foredrag), *Norges badeforbunds landskonferanse*, Kristiania 1923, s.73.

⁵ Einar S. Ween: "Folkebad og idrettsplasse som ledd i Europas gjenoppbygning"(gjengivelse av foredrag), *Norges Badeforbund, Beretning 1924-1926*, Kristiania 1927, s. 29.

⁶ Ibid.

betydning for byen,(...).”⁷ Fra 1870-årene og fremover bygget tyskerne *mange* slike folkebad, gjerne beskrevet som ”monumentale praktbygninger med utstyr og størrelse som mangt et rådhus.–”⁸

Denne tyske moderne typen for folkebad, ”Das Volksbad”, var basert på at de skulle være tilgjengelige for alle, være hygieniske, og sist men ikke minst, de måtte være utstyrt med svømmehall:

(...)det skulde tilfredsstillende alle befolkningslag uanset stand og økonomisk evne i den forstand, at der skulde enhver, selv om han valgte den billigste badeform, finde hygge, komfort, og fremfor alt en gjennomført hygiene i alle avdelinger.(Avsnitt)Og svømmehallen indtok hædersplassen i alle disse andlæg. I fuld forståelse av, at denne form badeform var det bedste middel til at skjærpe ungdommens sans for at holde sit legeme i ære og derved ogsaa gi den sedelig styrke.⁹

En sentral beliggenhet var en annen hovedbetingelse for et bad. Som tyske badefagfolk uttalte det: ”En badehustomt kan ikke betales for dyrt.”¹⁰

I Tyskland ble også satsingen på folkebad og idrettsanlegg regnet som en viktig del av gjenoppbyggingen av Europa etter første verdenskrig.¹¹ Man hadde sett hva første verdenskrig hadde krevd av fysiske krefter hos unge mennesker, og forstått betydningen av en sterk og sunn ungdom:

Europas gjenoppbygning er nemlig ikke bare en stabilisering av valuta, eller en stabling av traktater,(...)Foruten diplomater og statsøkonomer, så arbeider der energiske og målbevisste menn og kvinner på 2 andre fronter, som nok til slutt vil vise sig å være av meget, meget større betydning. Og det er kampen for den *moralske og fysiske gjenoppbygning*. Kampen for å reise menneskene op igjen både åndelig og legemlig.¹²

⁷ Einar S. Weens artikkel ”De senere aars utvikling av folkebadene i badeteknisk og økonomisk henseende”(gjengivelse av foredrag), *Norges badeforbunds landskonferanse*, Kristiania 1923, ss. 70-71.

⁸ Einar S. Ween: ”Folkebad og idrettsplasse som ledd i Europas gjenoppbygning”(gjengivelse av foredrag), *Norges Badeforbund, Beretning 1924-1926*, Kristiania 1927, s.29.

⁹ Einar S. Ween: ”De senere aars utvikling av folkebadene i badeteknisk og økonomisk henseende”(gjengivelse av foredrag), *Norges badeforbunds landskonferanse*, Kristiania 1923, s. 73.

¹⁰Ibid., s. 71.

¹¹ Aftenposten, 2. september, 1924. Forbindelsen til første verdenskrig nevnes også i en artikkel i anledning av grunnstensnedleggelsen for Torggata bad i 1924. Artikkelen gjengir ordfører Withs tale ”(...)Alle vet vi, at der er meget utrette i vår by. Krigen og dens eftervirkninger har tilsmudset menneskenes sind og sjæl. Den store guldstrøm, som fra krigens dønninger har tilsmudset os alle, – vi lider under dette smuds baade paa vestkant og østkant. Maatte renslighets-sansen vaakne ogsaa her, saa en slekt med et renvasket legeme blev sterk nok til at kunne vaske smudset av av sine livsvaner og tankegang(...).”

¹² Einar S. Ween: ”Folkebad og idrettsplasse som ledd i Europas gjenoppbygning”(gjengivelse av foredrag), *Norges Badeforbund, Beretning 1924-1926*, Kristiania 1927, s. 26.

Folkebadene og badesaken i Sverige

I Sverige var det Carl Curman (1833-1913) som gjennom sitt arbeide som badelege og opplysende virksomhet arbeidet for å fremme badesaken. Curmann ble kjent langt ut over sitt lands grenser, også i Norge.¹³ Curman var verken tilhenger av *dusjbad* eller *svømmebad*. Curman ønsket i stedet å gjenopplive den gamle nordiske badeformen *badstuebadet*, som han mente passet for vårt klima og derfor ville egne seg som *folkebad*.

Curman var inspirert av de gamle grekere og romere og deres forhold til bading. Badene skulle være lyse og luftige. De skulle fylle både en *medisinsk* og *sosial* rolle og være et *rekreasjonssted*. Badene skulle ha mottoet ”Åt renligheten och hälsan” og være åpne for alle. Curman stilte en rekke krav til et *folkebad*, særlig til de større badene i byene. Han mente at et bads store betydning skulle avspeile seg både i eksteriøret og gjennom sin sentrale plassering. Disse ideene satte han ut i livet blant annet i Sturebadet i Stockholm som ble oppført i årene 1883-1845 og fikk en sentral beliggenhet ved Stureplan. Mange var motstandere av at det ble oppført en så ”tarvlig inrättning vid en så fin gata.”¹⁴ Curman derimot, mente det motsatte: ”Det är icke i avlägsna gränder eller på mörka bakgårdar dessa publika anstalter skola förläggas, dit den smutsbelastade skyggt kan smyga sig en aftonstund, rädd att bli ertappad i så olovligt ärende...”¹⁵. Myndighetene krevet imidlertid at eksteriøret skulle tilpasse seg paradearkitekturen ved siden av og at bygningens funksjon ikke skulle kunne avleses i eksteriøret.¹⁶ Fasaden fikk dermed et eksteriør i nyrenessansestil, en rikt artikulert pussfasade som lignet Palazzo Vendramin-Calergis i Venezia.¹⁷

Curmans ideer om utseende og plassering fikk stor gjennomslagskraft. Han var rådgiver ved oppføringen av en rekke store svenske bad i perioden 1880-1920, bl. a. Renströmska bad och tvattanstalten i Haga i Göteborg. Det vanlige var at Curman stod for det badetekniske og at en arkitekt tegnet fasadene. Typisk for hans bad var at de hadde en *sentral plassering* og at de var et *markant innslag* i bybildet.

¹³ Det refereres til Curmann i flere artikler av norske leger. Hadde utgitt flere kjente verker. Norske leger deltok på hans foredrag i Sverige.

¹⁴ Inga Kindblom: *Badhus. Bad och badande före 1950*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm 1995 s. 25.

¹⁵ *Ibid.*, s. 25.

¹⁶ *Ibid.*, s. 54.

¹⁷ *Ibid.*, s. 54.

Curmann engasjerte seg også i arbeidet for å danne en svensk badeforening. I 1921 ble ”Svenska föreningen för folkbad” opprettet.

Etter tysk og engelsk mønster ble også de svenske badene utstyrt med *svømmehall* fra omkring 1900. Badene som var bygget *før* 1900 fikk gjerne svømmehall som et tilbygg.

Badesaken og folkebadene i Norge

Badevaner i Norge

For å forstå viktigheten av badesaken, er det nødvendig med en liten oversikt over folks badevaner og bademuligheter på den tiden da badesaken for alvor kom på dagsordenen. Det er viktig å huske at badesaken ikke bare angikk folk i byene, men folk over hele landet, i alle våre kyst og fjellstrøk. Mye av arbeidet med badesaken var derfor rettet mot det man kalte for ”landsbygden”. Bading var nærmest blitt avskaffet etter reformasjonen, blant annet fordi det ble forbundet med synd. Dette skyldtes at bading hadde med nakenhet og berøring av egen kropp å gjøre, og kanskje også den gamle norske badeskikk i badstuene på gårdene der begge kjønn gjerne badet samtidig.

Hvis man går litt tilbake i tid, til 1889, viser en undersøkelse over badeforholdene i hele landet at det fantes svært få bad i norske hjem: ”Antallet af huse, hvor der findes private badeindretninger, er forsvindende lidet og overstiger vistnok for det hele land ikke et par hundrede.”¹⁸

I følge den samme undersøkelsen ble forholdene på landsbygden, der 2/3 av befolkningen bodde, beskrevet slik: ”Den norske bonde ligesom den tyske bader ikke i den kolde aarstid – i det høieste en gang til jul. Den eneste badeform, som endnu er almindeligere anvendt af alle stænder og aldre, er kolde sø- og elvebad, paa landet ogsaa delvis styrtebad om sommeren.”¹⁹ Når de tok sitt bad en gang, kanskje to om året, foregikk det mange steder som beskrevet hos Eilert Sundt i *Om Renlighets -Stellet i Norge* i 1869:

I smaahuse, hvor der mangler Kar, ser man endog, at der laanes. Paa mange steder tager man laugen ude i Fjøset, hvor der (for Kreaturenes Drikkes Skyld) er baade Ildsted og Stor-Gryde, og hvor det ikke gjør Noget, om der søles med Vand ud over Gulvet. Det største

¹⁸ Red: ”Badeanstalter i Norge januar 1889”, *Tidsskrift for den norske Lægeforening*, Kristiania 1889, s. Badeanstalter i Norge januar, 1889, ss 145- 146.

¹⁹ Red: ”Badeanstalter i Norge januar 1889”, *Tidsskrift for den norske Lægeforening*, Kristiania 1889, s. 149-150.

Kar, som findes paa Gaarden, tages til dette Brug; der maa koges flere Gryder Vand for at faa det fyldt. Først bader selve Familien sig, den ene efter den Anden, saa Tjenerne.²⁰

Ellers var det vanlig med en kroppsvask, altså ikke et bad, en gang i uken, gjerne lørdag eller søndag før man skulle i kirken.

I Oslo omkring 1920 var en grundig kroppsvask en gang i uken fortsatt det som var vanlig. Man kan tenke seg hvor vanskelig det var å få dette til, når man bodde mange mennesker i trange leiligheter uten badeværelse.

Bademuligheter i hjemmene

Eget bad var det de færreste som hadde. I forbindelse med planene for det nye Torggata bad, ønsket man å undersøke *behovet* for et sentralt beliggende bad av en slik størrelse. Det ble derfor skaffet en oversikt over antall leiligheter utstyrt med bad i Oslo.²¹

Oversikten viste følgende: For de sentrale bydeler i Oslo, de som naturlig sognet til Torggata bad, ble det oppgitt at av 11 390 leiligheter, som til sammen huset 52.199 innbyggere, dvs 4, 58 innbyggere pr. leilighet, hadde 1 174 leiligheter eget bad. Dette betyr at 5 337 mennesker hadde bad i hjemmet, mens 46 822 ikke hadde det.

For bydelene på vestkanten ble det oppgitt at av 16 957 leiligheter, som til sammen huset 75 600 mennesker, hadde 6 806 leiligheter eget bad.

For byens øvrige bydeler ble det oppgitt at av 29 476 leiligheter, som var bebodd av 133 200 mennesker, hadde bare 425 av dem eget bad.

For *hele* byen fordelte tallene seg da slik : av 57 823 leiligheter hadde 8 405 av dem bad, mens 49 418 leiligheter, som huset 222 500 mennesker ikke hadde bad i sine hjem. Dette betød at det i bydelene på vestkanten var bad i hver 2,5. leilighet og for hver 11. innbygger. I sentrumsbydelene var det bad i hver 9,7. leilighet og for hver 44. innbygger. I de dårligst stilte bydelene var det et privatbad for hver 750. leilighet, det vil si *for ca hver 3300. innbygger.*

²⁰ Eilert Sundt: *Om Renligheds-stellet i Norge*, Christiania 1869, s 395.

²¹ Oslo byarkiv: Sak nr.135. Angaaende ombygning av Torvgatens bad. Bilag 2. Også: Brev fra Einar Ween til Badutvalget, 25. september, 1922. Driftsbestyrer Einar Ween hadde "foretat et sammendrag av statistisk aarbok for 1918 og av de efter denne tid utgivne statistiske maanedshefter for at faa et billede av hvorledes byens leiligheter er forsynt med privatbad."

I tillegg skal det nevnes at det i enkelte boligkomplekser var innredet fellesbad til bruk for beboerne.

Den samme undersøkelsen viste at av nye leiligheter som var tatt i bruk fra 1. 2 1918 til 30. 6 1922 var så få som 631 av dem, det vil si bare vel 30 %, utstyrt med eget bad.

En annen undersøkelse fra 1. 12 1929 viste at det av byens 62. 348 leiligheter bare var 11. 630 leiligheter som hadde eget bad.²² Dette betød at 82 % av byens leiligheter ikke hadde bad. Over 50 000 leiligheter hadde fortsatt ikke bad og så mange som 80% av befolkningen var henvist til å benytte de offentlige bad. Først i 1930-årene ble det vanlig å legge inn bad i nye leiligheter.

Bademuligheter i offentlige bad

Ettersom folk hadde liten anledning til å bade i hjemmene, hvilken mulighet hadde de så til å bade i et offentlig bad?

Jeg skal igjen gå litt tilbake i tid, og se hva tallene forteller i en undersøkelse fra 1885²³: I 1885, i byene, som hadde en samlet befolkning på 432 405 innbyggere, var det 45 badeanstalter som hadde varme bad og var åpne året rundt, noe som tilsvarte en slik badeanstalt per. 10 000 innbygger. I 18 byer med 40 586 innbyggere fantes det ingen slik bademulighet i det hele tatt. Antagelig var tallet enda høyere, det vil si at 27 norske byer med 47 618 innbyggere var uten adgang til varmt bad. Og kun i 7 av disse byene var badene så billige at arbeiderbefolkningen hadde råd til å benytte seg av dem.

For Oslos vedkommende, som på denne tiden bare hadde Kristiania vaske- og badeanstalt, ble det oppgitt at badesprosenten var 70, det vil si antall bad i en badeanstalt per år, per hundre innbygger. Det betød at syv av ti mennesker tok bare ett ordentlig bad i året! I andre byer som for eksempel Drammen oppgis det at den var 30%, i Sandefjord 9% og i Tønsberg så lav som 2%!!

I Oslo fantes det også en rekke såkalte *badehus*, som var badeanlegg i tilknytning til sjøen, der all bading gjerne var gratis, og såkalte *friluftsbad*. Men disse ble vel og merke bare benyttet i sommersesongen.

²² Einar S. Ween: "Badesakens stilling i de nordiske land", *Norges Badeforbund, 4. norske kongress*, Oslo 1932, s. 30.

²³ Red: "Badeanstalter i Norge januar 1889", *Tidsskrift for den norske lægeforening*, 1889, s. 145–152.

Etterhvert som man fikk øynene opp for hygienens betydning ble det i de større byene opprettet folkebad. I Oslo, som da bare hadde *Kristiania vaske- og badeanstalt*, ble det fra 1890-årene oppført en rekke små folkebad²⁴(ill. 23). Den 10. desember 1891 åpnet *Enerhaugen folkebad*. Det inneholdt til å begynne med både dusj- og badstuebad og fra 1910 bare badstuebad. *Sagene folkebad* ble tatt i bruk 10. mai 1900. Badet hadde til å begynne med dusjbad og badstuebad, men fikk adgang til svømmehall i Sagene skole i årene 1924-26. *Kampen folkebad* ble det bevilget penger til i 1902 og inneholdt bare dusjbad. *Markveiens bad* åpnet 21. desember 1915 og hadde bare karbad. *Ryenbergsveiens bad* åpnet i 1918 og kunne bare tilby dusjbad. Det siste badet var *Bislett bad* som åpnet den 1. november og inneholdt Norges første svømmehall med målene 16, 2/3 x 8 m. Bislett bad ble regnet som Nordens største og vakreste anlegg da det stod ferdig.

Oppføringen av alle disse nye anleggene førte til en økning i søkningen til Oslos offentlige bad. En oversikt viser at besøket ved Oslobadene i årene 1914–1919 steg fra 354.566 til 536.482 antall besøkende.²⁵ Bare et år etter at Bislett bad stod ferdig i 1921, hadde besøkstallene ved Oslos bad steget til 746. 693, hvor Bislett alene tok imot 287.890. I årene 1924-1925 hadde tallene ytterligere øket til 847.719, hvorav Bislett alene hadde 389.166 besøkende.²⁶ I tillegg fantes det en del private badeanstalter, der Kurbadet i Akersgata og Alfheim i Pilestredet var de største.

²⁴ I tillegg fantes en rekke små folkebad som den gang hørte under Aker kommune, men som ble overført til Oslo kommune i 1948 ved sammenslåingen av de to kommunene.²⁴ Nydalens bad fra 1913 som inneholdt badstue, dusjrom 11 avkledningsrom og 2 karbad, Grorud bad fra 1913 som inneholdt badstue, dusjrom , 8 avkledningsrom og 2 karbad, Lilleaker bad som ble tatt i bruk i 1916 og inneholdt badstue, dusjrom, 12 avkledningsrom og 2 karbad(ill. 23)Bryn bad fra 1916, som ble utvidet og modernisert i etter krigen og inneholdt badstue med dusjrom, 23 avkledningsrom og 2 karbad, Nordstrand bad ble tatt i bruk i 1938 og lå i Nordstrand høyere skole, som inneholdt badstue med dusjrom, 12 avkledningsrom og 2 karbad, Bekkelaget bad som lå i Holtet høyere skole og ble tatt i bruk i 1940 og inneholdt badstue med dusjrom, 12 avkledningsrom og 2 karbad, Kjelsås bad som ble tatt i bruk i 1940 og inneholdt badstue, dusjrom, 10 avkledningsrom og 2 karbad, Høybråten bad som lå i Høybråten skole og ble tatt i bruk i 1925, ble utvidet og modernisert i i 1948/49 og inneholdt badstue, dusjrom og 26 avkledningsrom og 2 karbad.

²⁵ Oslo byarkiv,; *Beretning om Kristiania kommune for aarene 1887–1911*, s.134.

²⁶ I 1912 hadde badehyppigheten i offentlige anlegg i Oslo øket til et gjennomsnitt på 1,5 bad pr. innbygger pr. år. Einar Møinichen og Einar S. Ween: *Bad i bygd og by*, del 2, Oslo 1938 s. 42. I 1920 ble det levert 598 388 bad, noe som tilsvarte 2.29 bad pr. individ. Byarkivet. Sak nr. 135. Angående ombygning av Torvgatens bad. (Fra borgermesteren for 2den avdeling), side 3.

Selv om Oslo hadde fått mange nye badeanlegg i disse årene, regnet en likevel med at behovet for bad ville å øke. Man regnet med at skolebadingen hadde skapt et behov for renslighet hos de unge. Badene ville også trekke til seg mange unge mennesker om de var utstyrt med svømmehall.

Enkelte ville imidlertid ha det til at behovet for bad tvert i mot ville bli *mindre* fordi nye leiligheter ble utstyrt med bad. Men som nevnt ovenfor var det bare ca. 30 % av de nye leilighetene som ble utstyrt med bad i årene 1918–1920. Dette var, som vi senere skal se, et viktig argument for avgjørelsen om å bygge Torggata bad.²⁷

Bading som forebyggende medisin- renslighet, herding og det psykiske aspekt

Hvorfor var det så viktig å bade? De viktigste grunnene var av *forebyggende medisinsk* karakter, der *renslighet*, og *herding*, det å styrke kroppens forsvarskrefter, var de viktigste. Etter hvert som badeanleggene ble utstyrt med svømmehall på 20- og 30-tallet ble badene også en viktig arena for *fysisk trening*.

Renslighet

Gjennom bading fikk man fjernet skitt og bakterier som hadde samlet seg på kroppen. På samme måte som slagordet til det tyske badeforbundet var ”et bad i uken til hver tysker” ble et ukentlig bad også målet for badesaken her i landet. På begynnelsen av 1900-tallet uttalte Dr. Møinichen følgende:

(...)man kan ved endel praktisk gjennomførbare renslighedsforanstaltninger opnaa særdeles meget i retning af at udelukke de smitsomme Sygdomme(...) En saadan Foranstaltning, hvis Gjennemførelse ikke vilde støde paa uoverkommelige Vanskeligheder, og som gennemført vilde bidrage uhyre meget til at forbedre Renslighedstilstanden, er det at faa hvert Menneske til at tage *et grundigt Bad mindst en Gang hver Uge*.²⁸

Man tenkte seg deretter at det ville sette i gang en renslighetsprosess : han eller hun ville mistrives i skitne klær, i skittent sengetøy, med skitt på hendene, i skitne omgivelser. Dette ville føre til hyppigere bad og vask.

²⁷ En undersøkelse fra 1. 12 1929 som det refereres til hos Einar S. Ween: ”Badesakens stilling i de nordiske land”(gjengivelse av foredrag), *Norges Badeforbund, 4. norske kongress*, Oslo 1932, viser at det av byens 62. 348 leiligheter fortsatt bare var 11. 630 leiligheter som hadde eget bad, hvilket betyr at 82 % av byens leiligheter ikke hadde bad. Over 50 000 leiligheter hadde ikke bad og 80% av befolkningen var henvist til å benytte de offentlige bad. Først ut i 1930- årene ble det vanlig å legge inn bad i nye leiligheter.

²⁸ Einar Møinichen og Hjalmar Aass: *Folkebad for Landsbygden*, Første del, Kristiania 1908, s. 11.

Herding

Gjennom bading fikk man fjernet skitt og bakterier fra kroppen. Men badesaken var noe mer enn et *renslighetsspørsmål*. Med tiden ble legene også opptatt av badingens *herdende* virkning på organismen, det vil si *styrking av kroppens egne, eller naturlige, forsvarskrefter* for å hindre sykdom. Legenes oppfatning var at folk flest ikke var flinke nok til å sørge for for eksempel riktig påkledning eller oppvarming av bolig, og at de i et klima som vårt derfor hadde lett for å pådra seg forkjølelser. Ved å ta *varme bad* etterfulgt av *et kaldt bad* eller *kald dusj*, ville kroppens og hudens evne til *hurtig* å reagere på skiftende ytre temperaturer bli styrket og derigjennom muligheten til å opprettholde en normal kroppstemperatur. Jo mer herdet man var, det vil si jo hurtigere hudens reaksjon var, desto mindre var sjansen for forkjølelse og deretter bakterieangrep.

Folkebadene i kampen mot tuberkolose

Det var særlig tuberkelbasillen som kunne føre til *tuberkolose* man fryktet på denne tiden. Legene visste imidlertid at ikke alle som ble utsatt for bakterien fikk tuberkolose. Man antok at dette skyldtes kroppens egne sterke forsvarskrefter.

På 1920-tallet pågikk det en diskusjon blant legene i landet : skulle vi fortsatt bare satse på å *helbrede* sykdom, eller skulle vi også arbeide for å *forebygge* sykdom?²⁹ Legene mente at man i kampen mot tuberkolose hadde satset alle midler avsatt til folkehelsearbeide på bygging og drift av *sanatorier* og *tuberkolosehjem*. I sanatoriene skulle som kjent kosthold og frisk luft skulle *kurere* den syke. Legene mente at det nå måtte satses langt mer på forebyggende medisin. Riktignok hadde man begynt å bli klar over de gode virkningene av sol, frisk luft, sunt kosthold og sunne boliger. Når det gjaldt *vannets* helsebringende virkninger derimot, mente legene at vi lå etter i utviklingen: ”En

²⁹ ”Den tyske sosialmedisineren Henry Sigerist har pekt på fire oppgaver som generelt kan sies å ha vært medisinsk ansvarsområde: å fremme helse(konstruktiv medisin), å forhindre sykdom (profylaktisk medisin), å gjenopprette helse (kurativ medisin) og å rehabilitere (rekonstruktiv medisin). Den første professor i sosialmedisin, tidligere professor i hygiene, Axel Strøm definerte hygiene både som konstruktiv og profylaktisk medisin; dvs både arbeidet for å fremme helse og for å forhindre, eller forebygge, sykdom. I Hygienefagets arbeid var med andre ord de *forebyggende tiltak* helt sentrale: mens ”Lægevidenskaben” tok seg av den allerede oppståtte sykdom, skulle hygienen søke å hindre at sykdommene oppsto, og bevare den allerede eksisterende sunnhet.” Siv Frøydys Berg: ”...ikke bare fravær av sykdom”. *Den unge Karl Evang og utvidelsen av helsebegrepet*. Hovedfagsoppgave i idehistorie, Oslo 2000, s.32. I mellomkrigstiden var det den kurative medisinen som fikk dominere. Hygienen ble ikke av alle regnet som ”egentlig” medisin fordi dens virkninger var vanskelig å måle. Forøvrig regnes hygienefaget som forløperen til det vi i dag kaller ”sosialmedisin”.

bedring er det sikkerlig å spore i de par siste decenni, især er jo betydningen av sol og frisk luft begynt å gå folk i blodet, mens vi, når det gjelder *vannet, badningens biologiske virkninger og medisinske betydning*(min utheving) neppe har fulgt med.”³⁰ Man mente derfor at det måtte satses langt mer på å bygge *folkebad* her i landet:

Og mens vi nu staar som et av de ledende land med hensyn paa tuberkolosehjem og sanatorier, har det øvrige forbyggende arbeide, som tar sikte paa fremme av den almindelige og personlige hygiene, væsentlig innskærket sig til propaganda for større renslighet i hjemmene og paa skolene, mens der er ofret særdeles litet paa utviklingen av folkebadene som paa langt nær har fulgt byernes raske vekst og for landsbygdens vedkommende kun er indledet ved spredte stedlige tiltak.³¹

Fysisk trening

Fysisk trening ble på samme måte som renslighet og herding regnet som en viktig del av det forebyggende medisinske arbeidet: det handlet igjen om å styrke kroppens egne forsvarskrefter. Dette ble særlig aktuelt da badene på 20-tallet ble utstyrt med svømmebasseng. En viktig forutsetning for at folk kunne drive med idrett, var at man i 1918 hadde innført åttetimersdagen slik at folk flest fikk mer fritid. Fra da av ble idrett noe mer enn et underholdningstilbud. Idrett ble en egenaktivitet med en stadig viktigere rolle i folks liv. Svømmesporten var en av mange sportsgrener som fikk stor oppslutning på denne tiden. I tillegg til at svømming gav fysisk styrke var det en viktig ferdighet i en livreddende situasjon. Det druknet 600–700 mennesker årlig på denne tiden. Man anså det derfor som svært viktig at barna ble gitt svømmeundervisning gjennom skolen.

”En sunn sjel i et sunt legeme”

Uttrykk som ”en sunn sjel i et sunt legeme”, eller ”ren i skinn, ren i sinn, ren i seder”, var hyppig brukt på denne tiden. De hadde et langt mer konkret innhold enn i våre dager. I dag ville man si at man etter et bad *føler seg* som et nytt menneske og mene at å bade gir et *psykisk og fysisk velvære*. På denne tiden var det ikke uvanlig å mene at renslighet bokstavelig talt gjorde deg til et bedre menneske:

³⁰ Jørgen H. Berner: ”Lægene og badesaken”(Gjengivelse av foredrag holdt på Norges bade forbunds årsmøte i Trondheim i 1930), *Tidsskrift for den norske Lægeforening*, Oslo 1931, s. 436.

³¹ F. Frick: ”Folkebadenes utvikling hjemme og ute og deres betydning for folkehelsen”(Gjengivelse av foredrag holdt i Stavanger i juni 1923), *Tidsskrift for den norske Lægeforening*, Oslo 1924, s. 729.

En renslig gutt føler avsky, ofte ren motbydelighet ved å være i skidne omgivelser, eller sammen med kamerater med dårlig tankegang, stygge samtaleemner, ja han føler sig uvel ved alt som også tangerer hans åndelige renhetsprinsipper.³²

Det samme gjaldt for *fysisk trening*. Regelmessig trening og fysisk styrke ble gjerne forbundet med *åndelig disiplin*, eller som en lege uttalte det: ”den åndelige slapphet er søskendbarn av den legemlige.”³³ Legene mente at man lærte seg utholdenhet, standhaftighet, måtehold og mot og var bedre rustet til å stå imot negative fristelser av alle slag.

Men det ble ikke bare lagt vekt på det *moralske aspektet* ved renhet. Viktig var det også at renslighet ga *trivsel og overskudd* på arbeidet og ellers i livet:

Personlig er jeg ialfald ikke i tvil om, at den den mand som gaar nybadet og nybarbert til sin gjerning, er forutbestemt til at gjøre et bedre dagsverk end den, som slæper paa en porsjon smuds og sved og overflødige skjægstubber. Det er ikke bare det at han føler sig friskere, at han er friskere, men han er bedre oplagt, han ser litt lysere paa livet, han er venligere mot sine omgivelser og han lever formelig og han lever formelig i et lettere luftlag.³⁴

Hvor mye sannhet folk flest virkelig la i disse utsagnene er usikkert. Men en slik retorikk ble mye benyttet i all opplysningsvirksomhet og propaganda i forbindelse med badesaken. Enkelte uttalelser tyder på at man i alle fall mente det var *en viss* sammenheng mellom fysisk og åndelig renhet. Følgende ord er trolig karakteristiske:

Man har ræsonneret saa, at en sund og frisk Person, han skulde også have større Modstandskraft mod lave og sygelige fristelser end en Svekling. Og man har tænkt sig, at naar man havde et rent Legeme skulde man nødig ville besudle sig ved uværdig Omgang. Nu – hvor langt man vil føre denne Tankegang, og hvor megen Virkelighed man vil lægge i den, derom blir vel Opfatningerne høist forskjellige; men noget er der vel i dette Ræsonnement.³⁵

Et annet motiv for å bygge bad og som *indirekte* hadde med moral å gjøre, var badenes funksjon som *alternative oppholdssteder*. For byenes vedkommende var dette et ønske om å trekke folk *fra* ”kaffehusene”, eller vertshusene, og *til* badene. Man regnet det derfor som en viktig forutsetning at badet var behagelig innrettet. Hvis folk opplevde det

³²Cato Aall: ”Den fysiske kultur”, *Norges Badeforbund, Beretning 1924–1926*, Oslo 1927, s.14.

³³Ibid., s.18.

³⁴Statsraad Oftedals åpningstale på landskonferansen i anledning badesaken i Kristiania 18.–19. Juni, 1922. *Norges Badeforbunds landskonferance*, Kristiania 1923.

³⁵Einar Møinichen og Hjalmar Aass: *Folkebad for Landsbygden*, første del, Kristiania 1908, s. 17.

som en nytelse å være der, ville de komme igjen. Det var særlig ungdommen man ønsket å lokke på denne måten: ”Først naar badet er indrettet slig, at det *gjerne søges*, kan det tænkes at blive en god og behagelig Erstatning for Kneipen, og paa den Maade ogsaa blive et værdifuldt moralsk Hjælpemiddel.”³⁶

Også på *nasjonalt* nivå var det vanlig å sette likhetstegn mellom hygiene og kultur. Jo høyere hygienisk nivå en befolkning hadde, desto mer kultiverte, eller siviliserte var de. En rekke utsagn fra 1920-årene viser tegn på en slik tankegang: ”Et folks sundhetsvæsen har, saalænge historie har været skrevet, været et av maalene paa dets kultur.”, og ”Et folks kulturnivå bedømmes best efter dets såpeforbruk.”³⁷

Badesaken — et landsomfattende prosjekt

Norge fikk i 1860 en egen sunnhetslov som påbød alle kommuner å opprette en egen sunnhetskommisjon. Disse sunnhetskommisjonene skulle ta seg av de hygieniske forholdene i den enkelte kommune. Ifølge sunnhetsloven skulle sunnhetskommisjonene arbeide for å hindre utbredelsen av smittsomme sykdommer og fremme helsen, eller ”sundheten”, som det het den gang.

Opprettelsen av folkebad var en viktig del av det hygieniske arbeidet. Det skulle imidlertid gå lang tid før det ble et *offentlig ansvar* å sikre folk muligheten til å bade.

Det var først og fremst *legene* som var pionerer på badesakens område. Gjennom utviklingen av *hygienefaget* skaffet de det vitenskapelige grunnlaget for badesaken. Mange av dem engasjerte seg også aktivt i kampen for badesaken og folkebadene. Det var stor utveksling av kunnskap på badesakens område mellom landene i Europa, særlig gjaldt dette England, Tyskland og de nordiske landene. Det ble arrangert internasjonale badelegemøter, holdt foredrag på legeforeningens landsmøter og skrevet artikler av leger i legetidsskrifter.

Det ble lenge diskutert hvilken badeform vi skulle velge som vår nasjonale folkebadtype. På slutten av 1800-tallet var det blant norske leger stor uenighet om vi skulle velge den

³⁶ Ibid.

³⁷Einar S. Ween: ”Badesakens stilling i de nordiske land”, *Norges Badeforbund, 4. norske kongress*, Oslo 1932, s. 28.

tyske badeformen, de lassarske bad, altså *dusjbadet*, eller den svenske typen, *badstuebadet*, som vår nasjonale folkebadtype. Valget falt på *badstuebadet*. Svenskene var både kommet lengre i utviklingen på badesakens område samtidig som de hadde et klima og en kultur som ikke var så ulik vår egen. Norge valgte som Sverige badstuebadet som sin nasjonale folkebadtype, både fordi badstuebadet var en gammel nordisk tradisjon og fordi man mente at det tyske dusjbadet ville bli for kaldt i vårt klima.

Men hvordan skulle man greie å oppføre et tilstrekkelig antall folkebad rundt i landet? Og hvordan skulle man få folk til å forstå viktigheten av å bade? Bygging av bad og opplysning måtte gå hånd i hånd.

Både oppføringen av folkebadene og folkeopplysningen i forbindelse badesaken var det de ulike *helseforeningene*, som Norske Kvinners Sanitetsforening, Den Norske Nasjonalforening mot Tuberkulose, Norges Røde Kors, Boligreformforeningen og Folkehelseforeningen som stod for. Ved hjelp av innsamlede midler, dugnadsarbeide, samarbeide med kommunene og økonomisk støtte gjennom det offentlige eller legater lyktes de i å oppføre en rekke små folkebad rundt om i landet.

Et tegn på det *offentliges* interesse for badesaken var at Justisdepartementet i 1902 utlyste en konkurranse om ”bedste Folkeskrift om Folkebad paa landsbygden.”³⁸ Vinningskriftet var forfattet av Dr. Einar Møinichen og ingeniør Hjalmar Aass og ble utgitt i 1908 i bokform under tittelen *Folkebad for Landsbygden*. Tittelen er imidlertid ikke helt dekkende for innholdet i boken. Deler av stoffet omhandler også bad i byene og badesaken i utlandet. Boken inneholder alt man trenger å vite om bad: badingens historie, badingens virkning på organismen, samt en praktisk/teknisk veiledning for dem som ønsket å bygge bad. Boken var flittig i bruk inntil den på 30-tallet ble ansett som delvis foreldet. I 1938 ble den ”erstattet” av verket *Bad i bygd og by*. Sistnevnte inneholder også en del stoff om Torggata bad.

Norges Badeforbund

Det meste av arbeidet med badesaken ble som nevnt tatt hånd om av de ulike helseforeningene i landet. I 1922 ble Norges Badeforbund stiftet som et spesialforbund

³⁸Einar Møinichen og Hjalmar Aass: *Folkebad for Landsbygden*, Kristiania 1908, forordet.

for badesaken. Dermed ble arbeidet med badesaken endelig samlet under en organisasjon. Forbundets overordnede mål var å arbeide for at folks rett til folkebad skulle bli like selvfølgelig som retten til skoler og sykehus:

Den oppgave vi stiller oss er intet mindre enn å *institudere badesaken i samfundslivet (min uthevelse)*; vi vil institudere den som et organisk ledd i almindelige samfundsforhold på samme måte som man tvunget av nødvendighetens lov eller av forståelse for saken gjør det hvor det gjelder *skoler, sykehus og annet*³⁹ (min uthevelse).

For å nå dette målet skulle Norges badeforbund undersøke og kartlegge folks forhold til renslighet, bademuligheter, behov for bad og drive folkeopplysning. I tillegg skulle de gi teknisk, økonomisk og hygienisk bistand til kommuner og tettsteder som ønsket å bygge folkebad. For å holde seg oppdatert på badesakens utvikling og den badetekniske utviklingen i andre land, ble det arrangert internasjonale badekongresser, studieturer til de nyeste badeanleggene i utlandet og opprettet et nordisk samarbeide.

Å bygge bad, selv i liten målestokk, ble regnet som en komplisert oppgave både i teknisk og hygienisk forstand. Man regnet med at det var mange ukyndige byggekomiteer rundt i landet. Norges Badeforbund utarbeidet derfor såkalte *normalplaner*, ferdige tegninger til små badehus innredet som *badstuebad*, og *spesialplaner*, ferdige tegninger for bad i allerede eksisterende bygninger, som for eksempel meierier, kommunebygninger og skoler. Planene ble utdelt gratis til kommunene og inneholdt bygningsmessige beskrivelser, fullstendige tegninger og beskrivelser for det varme- og sanitærtekniske utstyret. Badene skulle kunne oppføres hvor som helst i landet uten for store kostnader.

Norges Badeforbund skulle også være et viktig bindeledd mellom myndigheter og dem som ønsket å bygge bad. Gjennom en nøyaktig oversikt over behovet for bad på de enkelte steder, og gjennom kompetanse på det badetekniske og økonomiske området, skulle de sørge for at midlene som ble bevilget av det offentlige eller andre, ble anvendt på best mulig måte. Det offentlige ga støtte i form av billige lån gjennom utdeling av midler gjennom Pengelotteriet. Også andre var bidragsytere, som Livsforsikringselskapet Idun og ulike legater.

³⁹ Sverre Iversen(rådmann): "Hvad vi vil", *Norges Badeforbund, Beretning 1924–1926*, Oslo 1927, s 3.

I årene 1922–1937 ble det bygget 88 nye folkebad på landsbygden. For det mer spredte bomønster som for eksempel på gårdene, tenkte man seg at man kunne bistå direkte med veiledning til innredning av eget bad. Det ble også satset på innredning av bad i allerede eksisterende bygg, som fabrikker og bedrifter, og ikke minst på skoler. Skolebading ble regnet som svært viktig fordi barn var ekstra utsatt for forkjølelser og dermed lettere ble angrepet av tuberkolose. Ved å innarbeide vanen med å bade i ung alder var sannsynligheten stor for at de ville fortsette å bade i voksen alder.

Oslo kommune- egen badadministrasjon⁴⁰

Oslo kommune hadde som nevnt fått Kristiania vaske- og badeanstalt i gave av Thorvald Meyer, men stod selv for driften. Senere stod kommunen både for oppførelsen og driften av en rekke folkebad i byen. I begynnelsen ble badene administrert av varmeingeniøren, som igjen var under statsarkitekten og hørte under magistratens II. avdeling. Virksomheten sto under tilsyn av et fast utvalg, *badutvalget* på fem medlemmer. I 1916 fikk Oslo som landets første kommune sin egen badadministrasjon. Badene ble utskilt som *egen administrasjon* med en driftsbestyrer som sjef. Einar Ween var driftsbestyrer fra 1916 og frem til 1946.

⁴⁰Opplysningene er hentet fra Oslo byarkiv: *Beretning om Oslo Kommune for aarene 1912–1947*, bind 1, s. 278.

Norsk arkitektkonkurransen i 1920

Bakgrunn for arkitektkonkurransen i 1920

Kristiania vaske- og badeanstalt

Da Torvgaten ble opparbeidet i 1840-60-årene kjøpte Thorvald Meyer et større areal i det som den gang ble kalt Nedre Torvgaten, det vil si den delen av gaten som ligger nord for Youngsgaten. På den midtre delen av eiendommen lot han i 1861 oppføre en kombinert vaske- og badeanstalt etter engelsk mønster(ill.1 og ill.2). Vaske- og badeanstalten inneholdt 12 førsteklasse og 16 annenklasse baderom med karbad og 40 vaskerom. Etter en prøvetid på tre måneder for å utbedre eventuelle mangler, forærte i 1862 Thorvald Meyer bade- og vaskeanstalten til kommunen:

Grosserer Thv. Meyer har i disse Dage beriget Kristiania By med en Gave af en sjelden Art, nemlig et Dampvaskeri med dertil knyttet Badeanstalt, hvilke Indretninger Byen modtog forrige Løverdag og som skulle have kostet Giveren omtrent 40.000 Spd.⁴¹

Thorvald Meyer tilhørte det merkantile borgerskapet i Kristiania og ble regnet som en kulturell mesen og sosial filantrop.⁴² Mens samtidens forretningsmenn gjerne var besatt av den ”fladeste materialisme” ble Thorvald Meyer beskrevet slik i en av byens aviser:

Naar man i den sidste Menneskealder har spurgt sig selv eller er bleven spurgt: Hvem er Christianias bedste og første Borger, vil visstnok de fleste strax have nævnt Thorvald Meyers Navn, – og det var let at forstaa. Hans loyale, noble Karakter og øvrige personlige Egenskaber, hans fremtrædende Dyktighed i alle de Gjøremaal, han havde Befatning med, hans levende Interesse for den Kommune, hvori han henleved hele sit Liv, hans vidstrakte Godgjørighed og Offervillighed og overhodet den smukke og forstandige Brug, han gjorde af sin Rigdom; alt dette og meget mere bevirkede, at han ansaaes som den mest fremtrædende Representant for Byen, med den aabne Haand og det varme Hjerter – Christianias bedste Borger.⁴³

Til Kristiania vaske- og badeanstalt kunne byens folk komme, både for å ta varme karbad, og for å vaske klær.⁴⁴ Kristiania vaske- og badeanstalt ble beskrevet på følgende måte i Skillingsmagasinet i 1862:

⁴¹ *Skillings-Magazin*, nr 12, 22. mars, 1862.

⁴² Jan Eivind Myhre: *Oslo bys historie*, Hovedstaden Christiania, bind 3, s. 316.

⁴³ Axel Løvenskiold: *Thorvald Meyer*, Oslo 1968, s.102.

⁴⁴(...)Ser man ogsaa hen til hvilket Arbejde, og ved Vintertid hvormegen Lidelse af Kulde de stakkels Kvindemennesker, der maa beskjeftige sig med Vaskning, har maattet og naturligvis fremdeles maa udstaa,

Bygningen er af Sten og har en fri Beliggenhet ved Torvegaden strax udenfor Youngstorvet. Hvad dens heldige Ydre angaar, skulle vi ikke udtale os videre(...)

Gjennem Hovedindgangen fra Gaden kommer man ind i en Forstue, hvor man har Bestyrerens kontor lige imod sig, tilhøjre 2den Klasses og tilvenstre 1ste Klasses Badeværelser for Herrer, hvilke samtlige vender ud mod Gaden. Til Damernes Badeværelser haves indgang fra den modsatte kant, og vender disse ud mod Gaarden. Antallet af Baderum er i det Hele 36, hvoraf 1ste Etasje har 8 for Herrer og 4 for Damer, og 2den Etasje. Alt er solid og bekvemt udstyret, og er der især sørget for Damernes Komfort paa 1ste Klasse, hvor hvert Baderum har et tilstødende Paaklædningsværelse. Gulvene i Baderummene er belagte med Spaanmætter, og i Paaklædningsværelserne, der er adskilte ved en Halvvæg og et grønt Damaskes Gardin, med kulørede Tæpper. Inventariet i disse sidste bestaar forøvrig af en betrukket og stoppet Bænk, en liden næt Lænestol, Spejl, Spejlbord og de nødvendige Toiletsager, hvilke forefindes ogsaa overalt paa anden Klasse.

Vaskeriet er inde i Gaarden, hvor det støder til Hovedbygningens Midte, med hvilken det staar i umiddelbar Forbindelse. Dette bestaar væsentlig af et stort værelse eller Rum, hvor saavel Tørring som vaskning samtidigt foregaar. Langs Væggene er der anbragt 38 særskilte Vaskerum, hvoraf 3 med 3 Kummer og 35 med 2 kummer, – altsaa kan ikke mindre end 79 Mennesker vaske paa en Gang(...).⁴⁵

Arkitektkonkurransen i 1899

Bortsett fra enkelte utbedringer av Kristiania vaske- og badeanstalt, fortsatte kommunen driften uforandret i flere tiår. Først i 1895 fremmet Sunnhetskommisjonen et forslag overfor daværende magistrat om at badet burde utvides. I 1897 ble det av formannskapet fremmet forslag om at man burde utnytte bade- og vaskeanstaltens tomt bedre. Forslaget gikk ut på å rive ned den gamle bygningen og bygge en ny forretningsgård med en tidsmessig badeanstalt med svømmebasseng bakenfor denne. Forretningsgårdens inntekter skulle komme badeanstalten tilgode.

I 1898 besluttet formannskapet at det skulle utlyses en arkitektkonkurransen for å løse dette prosjektet. Thorvald Meyer hadde på forhånd blitt spurt og gitt sitt samtykke til de nye planen. Det var formannskapet som hadde vedtatt programmet.

og sammenlikner de Bekvemmeligheder, som her tilbydes, hvor man under det hele Arbejde har det varmt og hyggelig, da kommer men strax paa det Rene med, at her er skeet en stor Velgjerning. Men endnu klarerer træder dette frem, naar man tillige tager i Betragtning de mange og store Ulemper som Hjemmevaskning paa et større Sted, som Kristiania specielt medfører, hvor en betydelig Del af Folkemængden er saa trangt indlogeret".⁴⁴ *Skilling-Magazin*, nr. 12, 22. mars, 1862.

⁴⁵*Skilling-Magazin*, nr. 12, 22. mars, 1862.

Ifølge konkurranseprogrammet skulle tomten utnyttas på følgende måte: Mot Torvgaten skulle det oppføres en moderne forretningsgård i 4 eller 5 etasjer med loft og kjeller, med 600–700 m² bebygget flate. Bakkenfor denne bygningen skulle det være en åpen passasje på 4, 5 meter fri bredde, fra Vaskeribakken til Badstuegaten. Resten av tomten skulle forbeholdes en badeanstalt i to etasjer med loft og kjeller.

Forretningsgården skulle innredes til butikker og kontorer i første etasje, lagerlokaler og kontorer i etasjene over samt værelser til bortleie og bolig til bestyrer på loftet og lagerrom etc i kjelleren.

Badeanstalten skulle i avdelingen for menn inneholde følgende:

Et *svømmebad* bestående av et svømmebasseng på 200m², 70 avkledningsceller, fot- og ansiktsvaskerom til forhåndsvask av den badende, betjeningsrom og ”et Closetanlæg af passende Størrelse”. Ett *badstuebad* bestående av en badstue på ca. 70m², et avkledningsrom med ca. 25 celler omkring, betjeningsrom, ”closetanlæg”, tre dusjrom til bruk *etter* badstuebadet og et fot- og ansiktsvaskerom til bruk *før* badstuebadet. En *karbadavdeling* bestående av 10 førsteklasses karbadrom og 25 annenklasses karbadrom. Karbadrommene på første klasse skulle ikke være mindre enn 2,5 m x 3,5 m og skulle inneholde et stort badekar, en innelukket dusj, sofa, stol, servant og speil med hylle og skuff. Karbadrommene på andre klasse skulle ikke være mindre enn 1,80 m x 3m og skulle inneholde et badekar med dusj, stol servant og speil med hylle og skuff. Til slutt en *dusjbadavdeling* bestående av fra 45 til 50 avlukker på ikke mindre enn 1, 25 m x 3 m, som hver skulle ha en innelukket dusj, stol og speil med hylle og skuff.

Avdelingen for kvinner skulle inneholde de samme rom og fasiliteter, bare i litt mindre størrelse og antall. Bassenget i kvinneavdelingen skulle ha en størrelse på ca. 120m². Badeanstalten skulle altså inneholde *to svømmebassenger, et for menn og et for kvinner*.

Videre skulle badeanstalten inneholde kjellerom, maskinrom, kullrom, vaskerirom i kjelleren og forøvrig innganger, venterom, billett-kasser, kontorer, tøydepoter, trapper, rom for vannbeholdere, tørkerom og bolig for maskinmesteren.

Innen utløpet av fristen var det kommet inn syv prosjekter. Første premie gikk til prosjekt nummer syv med motto ”Kold avrivning”, av arkitekt J. K. Thune, både for badet og for

forretningsgården. I juryens bedømmelse heter det: ”Plananordningen i forretningsgården er hensigtsmessig, dog burde hovedtrapperne være trukket nærmere sammen af hensyn til hjørnebutikerne. Grupperingen af de forskjellige badeformer er særdeles tilfredstillende og arrangementet inden hver gruppe meget heldig løst, dog er lyset i korridorene i 1ste klasses karbad ikke fuldt tilstrækkeligt. Badeafdelingens facader er særdeles karakteristiske, hvorimod forretningsgårdens ikke er så heldige”⁴⁶.

Forøvrig beklaget juryen at konkurransen hadde hatt få deltagere og at mange av forslagene var lite tilfredstillende løst.

Senere bestemte formannskapet, etter statsarkitektens forslag, at Thune skulle utarbeide de nødvendige tegninger og beregninger som deretter skulle legges frem for formannskapet. Da disse ble lagt frem i 1901 viste det seg at graving og fundamentering for begge gårdene ville koste 98.350, oppføring av forretningsgården kr. 242.570 og badeanstalten 499.000 — til sammen ca kr. 841. 000. Det ble deretter bestemt at man skulle realisere prosjektet så snart kommunens økonomi tillot det.

Tiden etter arkitektkonkurransen i 1899

Planene om oppføring av det nye badet ble imidlertid skrinlagt. Det var trange økonomiske tider og man bestemte seg for å utsette byggingen til kommunens økonomi var bedre.

Den eldre anstalten var blitt temmelig forfallen etter mer enn tretti års bruk. Utvendig var bygningen i relativt god stand, men innvendig var den svært nedslitt. Driften kunne ikke fortsette uten at forholdene ble forbedret. Siden anstalten allikevel skulle rives når det nye badet sto ferdig, kunne man ikke bli enige om man skulle unnlate enhver oppussing og om nødvendig nedlegge hele anstalten, eller om man skulle pusse den opp slik at den fortsatt kunne være i drift. Man diskuterte også om planen om å bygge den store forretningsgården i tilknytning til badet *var* en fornuftig løsning. De som hadde innvendinger pekte på at det var et svært kostbart prosjekt og at etterspørselen etter forretnings- eller kontorlokaler ikke var stor nok i Torggata.

⁴⁶ *Teknisk Ugeblad*, 28. september, 1889.

Driften av anstalten var heller ikke lønnsom for kommunen. I årene omkring århundreskiftet gikk anstalten med underskudd. Det var særlig vaskeriavdelingen som ikke gav de forventede inntekter. Vaskeriavdelingen ble heller ikke benyttet i henhold til det som hadde vært intensjonen. I stedet for at folk kom dit for å vaske sine egne klær ble det fortalt at ”endel entreprenører leiet vaskeplass og mottok vask til utførelse for dampskibsselskaper, hoteller, private personer, (...)”⁴⁷ Det endte imidlertid med at man etter noe oppussing fortsatte driften av anstalten ut året 1905.

I 1906 besluttet kommunen å legge ned vaskeriavdelingen og ominnrede den til *badstuebad*. Badstuebadet hadde vunnet rask popularitet i de to andre anleggene som var bygget på Enerhaugen og Sagene. I tillegg til de 25 karbadene fra før, kunne anstalten i sin nye skikkelse tilby *badstuebad* med en avdeling for menn og en for kvinner med henholdsvis 32 og 20 avkledningsrom.⁴⁸ Ominnredningen av vaskeriavdelingen til badstueavdeling førte til en stor økning i badesøkningen. I 1905 leverte badet 45.573 bad mot 108.811 i 1906.⁴⁹

I kommunen hadde man lenge diskutert mulighetene for at byen skulle få et svømmebasseng, enten som i arkitekt Thunes utkast til nytt bad, eller som en om- eller utbygging av det gamle badet. Årene i tiden etter 1910 var preget av en stadig økende behov for flere offentlige bad.⁵⁰ I 1915 ble det i en plan for badenes videre utvikling, fremlagt av daværende formann i badutvalget bestyrer Sverre Iversen, igjen reist spørsmål om bygging av et sentralbad i Torggata.⁵¹ Men på grunn av planene for flere distriktsbad, blant annet Bislett bad, måtte planene for Torggata bad vente. Først i kommunens ordinære budsjett for 1917–1918 ble saken om Torggata bads ombygning ført opp som en av de første saker som burde løses. Det ble slått fast at Torggata bad var

⁴⁷Oslo byarkiv. I en kopi av ”Grunnstensberetningen”, en beretning om badets historie lagt ned i en søyle ved grunnstensnedleggelsen, s.2.

⁴⁸”Søkningen til Torvgatens bad steg fra 47141 bad i 1890 til 71 162 bad i 1899. I 1899 var den imidlertid atter nede i 44 083, men gik etter badstueavdelingens igangsettelse i 1906 straks op i 108 811, hvorav 61 713 badstuebad, 47 082 varme karbad og 16 andre bad. Senere er antallet vokset adskillig. Oslo byarkiv: *Beretning om Kristiania kommune for årene 1887–1911*, s. 134.

⁵⁰Oslo byarkiv: Brev fra Einar S. Ween til Magistratens 2den avdeling, 5. november, 1917: et bilag til brevet viser en grafisk femstilling av badesøkningen ved byens bad. Den viser en oppadstigende kurve for alle bad i byen (med unntak av Sagene?) fra ca. 1909–1916, særlig for Torggata bad.

⁵¹ Ble senere kalt ”Badutvalgets plan av 1916”.

og ble byens sentralbad, at overbelastningen var blitt for stor og at det derfor burde utvides.

Ombygging eller riving

I de neste par årene var det stor uenighet om hva man skulle gjøre med badet i Torggata. Man var enige om at forholdene ved badet var svært utilfredstillende. Kapasiteten var sprengt ved karbadavdelingene. Det kunne ofte være to til tre timers ventetid for å bade. Badstueavdelingene holdt heller ikke lenger mål.

Saken ”Torggata bad” ble i det følgende drøftet frem og tilbake mellom formann i badutvalget Sverre Iversen, driftsbestyrer Einar S. Ween, statsarkitekt Lange, byarkitekt Kloumann og Magistraten. Spørsmålet var hva man skulle gjøre med det gamle badet. Iversen mente at den gamle bygningen ikke burde rives fordi hovedbygningen mot Torvgaten var ”saa egenartet og staar saa godt i gatebilledet”⁵², et syn som også Ween og byarkitekt Kloumann sluttet seg til. Iversen mente videre at den gamle bygningen kunne bygges på til to etasjer. Ween og Kloumann derimot, mente at det ville være en bedre både teknisk og estetisk løsning å utnytte tomten bakover med to fløyer. Ved å velge en av disse fremgangsmåtene ville man oppnå flere fordeler. Utbyggingen kunne skje gradvis slik at man kunne avpasse byggingen etter de økonomiske forhold. I tillegg kunne driften av det gamle badet fortsette under byggingen av den nye delen.

Statsarkitekten hadde et annet syn og mente at bygningen burde rives. Han gav uttrykk for stor sympati for den gamle bygningen, men mente likevel at dens arkitektoniske verdi ikke var høy nok. Enten man lot den gamle bygningen stå, eller gjorde en forsiktig påbygging, ville den ikke egne seg som et sentralt ledd i et moderne badeanlegg. ”Der findes intet i det hele kompleks, som med fordel kan indpasses i et nyt anlæg, hvis dette skal tilfredstille de fordringer man nutildags stiller til et folkebad”, mente statsarkitekten.⁵³

Utenlandsk hjelp eller ikke

Det var likeledes stor uenighet i badutvalget om følgende: skulle man tilkalle ekspertise fra utlandet eller skulle man bruke norske ingeniører og arkitekter?

⁵² Oslo byarkiv. Formann i badutvalget Sverre Iversen i et brev til badutvalget 17. september, 1917.

⁵³ Oslo byarkiv. Statsarkitekt Lange i et brev til Magistratens 2. avdeling 23. oktober 1917.

Allerede i 1917 uttalte formann i badutvalget Sverre Iversen i et brev til badeutvalget at dersom man valgte å bygge på det gamle badet, burde det enten avholdes en arkitektkonkurranse snarest der man oppnevnte tre arkitekter, eller så burde man engasjere en spesialist på bygging av bad som fikk i oppdrag å utarbeide en fullstendig bygge og arbeidsplan. ”Vælger man den sidste form, som jeg synes har meget for sig, vil jeg henlede opmærksomheten paa arkitekt K. J. A. Albihn, Stockholm, som er en anerkjent autoritet paa dette omraadet.”⁵⁴

Byarkitekt Kloumann var enig i at man burde innkalle ingeniør Ahlbihn til en konferanse. Han mente også at det ville være riktig at varmeingeniøren eventuelt fikk anledning til å bese svenske moderne bad sammen med ingeniør Ahlbin.

Statsarkitekt Lange derimot, mente at planene fra arkitektkonkurransen i 1899 med byggingen av en forretningsgård i tilknytning til badet fortsatt hadde mye for seg. Men dersom dette ikke var aktuelt, foreslo han at man igjen henvendte seg til førstpremievinner Thune i 1899 og enten lot ham utarbeide et nytt prosjekt, eventuelt et program for en ny konkurranse. Som han sa: ”vi har jo habile arkitekter og ingeniører til dette.”⁵⁵ At statsarkitekten hadde liten tro på hjelp fra utlandet kommer tydelig til uttrykk i følgende uttalelse:

Jeg kan derfor ikke indse hverken nytten eller nødvendigheten av at henvende sig til utlandet, for at faa denne sak i sving. Vi har selv bedst greie paa, hvad der passer for oss, og jeg tror det skal falde vanskelig at paavise de goder vi har opnaaet ved import paa bygningsvæsenets omraade.⁵⁶

Driftsbestyrer Einar S. Ween mente, som nevnt ovenfor, at den gjenværende del av tomten var stor nok til at det ble plass til et ”fuldstændig centralbadeanlæg” og at en dyktig arkitekt fint kunne få den knyttet til den gamle bygningen. Og i motsetning til statsarkitekten var Ween overbevist om at man måtte gå veien om utlandet for å få dette til:

Angaaende hvilke veie man bør befølge for at skape et anlæg på høide med tidens krav ikke alene i bygningsteknisk men- hvad der er betydelig viktigere- i specielt badeteknisk henseend(min utheving), er jeg ikke i ringeste tvil, om at det som her hurtigst fører til

⁵⁴ Oslo byarkiv: Formann i badutvalget Sverre Iversen i et brev til badutvalget 17. september, 1917.

⁵⁵Oslo byarkiv: Statsarkitekten uttaler dette i et brev til Magistratens 2. avdeling, 23. oktober 1917.

⁵⁶ *Ibid*

maalet og det som i enhver henseende vil sikre kommunen det bedste i badeteknisk henseende, vil være straks at nyttiggjøre sig de erfaringer, som utlandets specialister paa omraadet har høstet.⁵⁷

Driftsbestyrer Ween forklarte videre at man ikke kunne forlange at våre egne arkitekter og ingeniører, hvor dyktige de enn var, skulle ha den nødvendig kompetanse på et så spesielt teknisk område som badene representerte. I andre land, som for eksempel Sverige og Tyskland, der forholdene var større og badesakens utvikling hadde kommet meget lengre, var kunnskapen om badeanlegg blant ingeniører og arkitekter tilsvarende større. Han fortalte videre at det i Sverige og Tyskland var dannet store organisasjoner til badningens fremme, ”ved hvis aarlige forsamlinger de driftsmæssige erfaringer er fremlagt og de forskjellige spøragsmaal er sat under diskution av teknikere og badefagmænd i forening.”⁵⁸ Som kommunens konsulent i badespørsmål, og gjennom studiet av de årlige publikasjoner som ble utgitt av den tyske badeforeningen "Deutsche Gesellschaft fur Volksbader", hadde han fått et godt innblikk i resultatene av dette fruktbare samarbeidet. Driftsbestyrer Ween hadde også året før reist til Sverige i forbindelse med planleggingen av Bislett bad. Hensikten var å treffe fagfolk nettopp i Sverige der utviklingen på den tiden var kommet lengst:

Jeg blev herunder helt bestyrket i den opfatning at den specielle badetekninske fagkundskap bør være den avgjørende i anlægget av en badeanstalt, idet driftens økonomi for en væsentlig del avhænger herav. En opfatning, som ogsaa i Sverige sterkt fremhævedes av de kommunerepresentanter, jeg kom i forbindelse med, som stod i spidsen for badeledelsen.⁵⁹

Etter reisen rettet Ween en sterk anbefaling til formann i badeutvalget Sverre Iversen om at man skulle tilkalle ingeniør Albihn fra Stockholm. Dersom man ikke ville henvende seg til Tyskland hadde man ingen som ”i kompetence, praksis og erfaring kommer op ved siden av hr. Albihn, der hos alle de badefagmænd og teknikere, jeg kom i berøring med i Sverige, nød den største anseelse.”⁶⁰

Han underbygger sin anbefaling med at Albihn hadde stått for oppføringen av Sveriges nyeste badeanstalter i Vexiø, Norkjøping og Upsala og at han nylig hadde fått i oppdrag

⁵⁷Oslo byarkiv: Einar S. Ween uttaler dette i et brev til Magistratens 2. avdeling, 5. november 1917.

⁵⁸Oslo byarkiv: Einar S. Ween i et brev til Magistratens 2. avdeling, 5. november 1917.

⁵⁹Ibid.

⁶⁰Ibid.

å planlegge Gøteborgs nye kommunale sentralbad. Ween forslø derfor at man overløt til ingeniør Albihn å planlegge følgende forhold: tomtens utnyttelse, beliggenheten av de spesielle badetekniske rom og deres innredning og utstyr. Anleggets arkitektoniske løsnings og dets forbindelse til den gamle bygningen derimot, anbefalte han at man overløt til en norsk arkitektkonkurranse. Slik mente han at man ville sikre byen den beste løsnings *både* i badeteknisk og arkitektonisk henseende.

Til statsarkitektens forslag om at førstepræmievinner Thune fra 1901 skulle utarbeide et nytt prosjekt eller et program til en ny konkurranse, innvendte Ween at saken den gang var en helt annen og at hans utkast etter 17 års forløp ikke lenger stemte overens med tidens krav til et moderne anlegg.

Den svenske ingeniør K. J. A. Albihns arbeide

På et formannskapsmøte den 20. februar ble det besluttet å engasjere ingeniør Ahlbihn som sakkyndig i spørsmålet om utvidelsen av Torggata bad. I et brev fra driftsbestyrer Ween ble Albihn underrettet om oppdraget og fikk en kort oversikt over sakens tidligere forløp, om oppgavens omfang og om enkelte forhold det måtte tas hensyn til under planleggingen av arbeidet.⁶¹ Det ble også sendt tegninger over bygningen og kart over området. Albihn ble stilt overfor tre oppgaver. Han skulle utarbeide et forslag til hvordan tomten skulle utnyttes. Deretter skulle han utforme de spesielle badetekniske rom og deres innredning og utstyr. Til slutt skulle han gi en uttalelse om den gamle fasadebygning burde beholdes, eventuelt påbygges og hvordan den gamle bygningen skulle knyttes til det nye anlegg. Han fikk vite at betingelsen for selve gjennomføringen av arbeidet var at badeanlegget ble bygget i flere trinn, slik at det gamle badet fortsatt kunne brukes samtidig med byggingen av det nye anlegget.

Det var på dette tidspunkt heller ikke avgjort om det skulle utlyses en arkitektkonkurranse. Ble det konkurranse, skulle Albihns utredning brukes som grunnlag for konkurransprogrammet. Albihn fikk også vite at kommunen hadde visse reguleringsplaner for området. Ble reguleringen vedtatt, var det usikkert om det ville bli plass til en svømmehall av internasjonale mål i tillegg til de planlagte badstue- og

⁶¹ Oslo byarkiv: Brev 21. februar 1918, fra Ween til Albihn.

karbadavdelingene for kvinner og menn. Albihn ble derfor anbefalt å komme til Norge for selv å ta forholdene i øyesyn.

Albihn svarte i et brev at han takket for oppdraget, men mente at han måtte komme til Kristiania før han kunne ta endelig stilling til om han kunne påta seg oppgaven.⁶²

Etter at man hadde bestemt seg for hjelp fra svenskene til det *badetekniske*, var det fortsatt litt usikkert hvordan man skulle løse den *arkitektoniske* delen av prosjektet. Blant annet var Byarkitektkontoret blitt forespurt om de kunne overta det videre arbeidet. Av mangel på kapasitet takket byarkitektkontoret nei til dette. På spørsmål om en eventuell arkitektkonkurranse skulle være *åpen* eller *begrenset*, foreslo statsarkitekten at konkurransen burde være *åpen*, og at man skulle engasjere en habil arkitekt til å utarbeide arkitektprogrammet.

Det har ikke lyktes meg å nøyaktig å finne ut av innholdet i Albihns sakkyndige utredning. Det går imidlertid frem av senere korrespondanse at *alle* fagfolk hadde frarådet en ombygning av det gamle badet.⁶³ Følgende uttalelse tyder også på at Albihn frarådet en ombygning, og at formannskapet derfor gikk inn for å rive det gamle badet og bygge et nytt bad på grunnlag av en arkitektkonkurranse:

Etter at hans[Albihns] redegjørelse forelå, ble saken forelagt formannskapet som 21. Januar 1920 forkastet et forslag til ombygging,⁶⁴ og gikk inn for riving av det gamle og oppføring av et helt nytt bad på grunnlag av arkitektkonkurranse.⁶⁵

I 1920 ble det utlyst en *åpen* arkitektkonkurranse. Det var driftsbestyrer Einar S. Ween og arkitekt Lange som hadde utarbeidet konkurranseprogrammet⁶⁶, antagelig basert på den svenske Albihns utredning.⁶⁷

⁶² Oslo byarkiv: Brev fra K. J.A. Albihn, Stockholm, til Driftsbestyrer Ween, Stocholm, 4. mars 1918

⁶³ Brev, 1922, 29. Sept, "De nu fremlagte planer hviler saaledes paa det faktum at alle sakkyndige har frarådet en utbedring av det gamle anlæg, (...)

⁶⁵Beretning om Oslo Kommune for aarene 1912-1947, bind 1, s. 261: "Muligheten av å bevare den gamle bygning var for øvrig allerede falt bort på grunn av at det var vedtatt en ny regulering av Vaskeribakken slik at selve tomten og den ene karbadfløy ble vesentlig beskåret."

⁶⁶"Grunnstensberetningen", dvs en beretning om badet som ble nedlagt i en søyle ved grunnstensnedleggelsen til badet Kopi finnes hos Byarkivet.

⁶⁷Oslo Byarkiv: Brev fra badutvalget til formannskapet, 29. September 1922: "Paa grundlag av hans (Albihns) utredning var det at badutvalget den 28. august 1919 fremsatte sit forslag til arkitektkonkuransen, et forslag som blev vedtatt av formannskapet i møte den 14de januar 1920 efterat et derom optat forslag om at beholde det gamle bad var nedvoteret".

Arkitektkonkurransen

Konkurransprogrammet⁶⁸

I januar 1920 ble det endelig utlyst en norsk arkitektkonkurransen om en ny kommunal badeanstalt i på tomten matrikkelnummer 16 i Torvgaten.(Vedlegg 2) Ifølge programmet var tomten som det nye Torggata bad skulle disponere kvartalet mellom Torggata, Vaskeribakken, Maribogaten og Badstuegaten med Torggata som hovedgate.⁶⁹

Juryen bestod av fem medlemmer: formann byarkitekt Harald Aars, Dr. Cato Aall, bestyrer Sverre Iversen, arkitekt B. Lange og arkitekt Gudolf Blakstad.

Ifølge konkurransprogrammet skulle badet inneholde følgende:⁷⁰

- A. Kjelerum med tilhørende brændselrum, verksteds og rekvisitrum
- B. Vaskeriavdeling
- C. Vestibyle og venterom med forbindelse til følgende avdelinger:
- D. Administrasjonsavdeling
- E. Karbadavdeling. Avdelingen skulle inneholde 55-60 avkledningsrom til bruk for både menn og kvinner.
- F. Badstueavdeling. Avdelingen skulle inneholde en avdeling for menn med 75 avkledningsrom og en avdeling for kvinner med 50 avkledningsrom.
- G. Svømmehall. Avdelingen skulle inneholde et svømmebasseng på minimum 300m² og 80–90 avkledningsrom.

⁶⁸ Beskrivelsen av konkurransprogrammet baserer seg på det konkurransprogrammet som jeg fant hos det tidligere Park- og idrettsvesenet, og som så vidt meg bekjent er det eneste tilgjengelige eksemplar. Dette programmet inneholder en del korrektur, eller rettelser påført for hånd. Jeg legger konkurransprogrammet *med rettelsene* til grunn for min beskrivelse. Det er også den versjonen som stemmer best overens med de senere beskrivelse av det ferdige badet. Det dreier seg imidlertid bare om mindre rettelser, f. eks antall avkledningsrom i de ulike avdelinger, og størrelse på enkelte rom. Jeg har heller ikke funnet de nevnte vedlegg som det henvises til i programmet.(Vedlegg 2)

⁶⁹Hos Oslo byarkiv fant jeg et situasjonskart ” Bilag til Programmet for konkurranse om en komunal Badeanstalt i Kristiania” som for meg på grunn av språket/teksten ser ut til å være bilag til arkitektkonkurransen i 1899. Bilaget er imidlertid påført J. Nr. 478/ 1919, altså fra 1919. Kartet viser Vaskeribakken med bredder på 10. 50m og 10. 70m. I konkurransprogrammet fra 1919 ble det imidlertid opplyst om at Vaskeribakken, etter den nye Hammerborgreguleringen, skulle utvides til 20 meters bredde(idag Henrik Ibsens gate) og at tomten derfor ikke kunne utnyttes i sin helhet. Muligens kan det samme kartet likevel ha vært brukt i begge konkurransene.(se vedlegg)

⁷⁰Dusjavdeling var ikke planlagt fra begynnelsen, men kom med da planene for Torggata bad ble tatt opp til revisjon i 1928.

H. Medisinsk bad-og massasjeavdeling. Avdelingen skulle inneholde 24 avkledningsrom.

Avdelingene skulle igjen bestå av to avdelinger, en for kvinner og en for menn.

Arkitektprogrammet inneholder en *svært detaljert* beskrivelse av alle badets avdelinger og rom(Se vedlegg). Det ble lagt særlig stor vekt på hvordan *den besøkende skulle ledes gjennom anlegget*.

I tillegg kom en rekke spesielle forhold som arkitektene måtte ta hensyn til. Av hensyn til badesøkningen skulle det gamle badet nedrives i etapper. Det var derfor viktig at det nye badet var egnet til å oppføres i flere trinn.

Det var også to gamle *ppler* mot Torggata som skulle bevares. Tomten kunne derfor ikke utnyttes i sin helhet.

I tillegg til fasaden mot Torggata ble det også stilt krav til fasadene mot Vaskeribakken. Etter den nye Hammersborgreguleringen ville Vaskeribakken bli en av hovedtrafikkårene mellom øst og vest.

Juryens dom

Juryens bedømmelse ble offentliggjort som bilag til Byggekunst i nr. 6 1920.(Vedlegg 1) Teknisk Ukeblad hadde også en omtale av konkurransen, samt en presentasjon av de premierte og innkjøpte utkastene.

Ved fristens utløp hadde det kommet inn i alt 30 prosjekter.

I innledningen fremhevet juryen at et moderne badeanlegg var en *meget komplisert oppgave*:

En moderne badeanstalt som jo bestaar av en række i sin karakter indbyrdes forskjelligartede avdelinger saasom karbad, badstue, svømmehal, og medicinsk bad, hvortil endvidere knytter sig administrationsrum, frisørsalong, rum for forfriskninger samt et meget stort vaskerianlæg, danner en i arkitektonisk henseende *meget komplicert oppgave(min uthevelse)*. Alle de nævnte avdelinger skal endvidere staa i mere eller mindre

intim indbyrdes forbindelse paa samme tid som de maa staa i bedst mulig forbindelse med vestibule og trapper.⁷¹

Videre mente juryen at en plassering av svømmehallens etter tomtens midtakse, i rett vinkel mot Torggata, var avgjørende for å få til en monumental og oversiktlig planløsning, med god kommunikasjon både innen avdelingene og mellom avdelingene.

I tillegg til utfordringen med selve badeanlegget, var det som nevnt ovenfor en rekke spesielle forhold det måtte tas hensyn til. Desto gledeligere var det at resultatet av konkurransen måtte sies å være meget vellykket:

Saa meget glædeligere er det derfor at resultatet av konkurransen maa sies at være *meget vellykket*. Arkitektene har med stor interesse gaat løs paa de vanskelige problemer og der vil i de indkomne projekter findes nedlagt meget og godt arbeide tildels endog fremragende, saavel i badeteknisk som i arkitektonisk henseende. Opgaven egner sig da ogsaa til at lægge for dagen kompositionssans, evnen til klar konsis og monumental planløsning, praktisk sans og kunstnerisk begavelse.⁷²

Ingen av prosjektene som kom inn oppfylte samtlige konkurransekraav. Derfor ble heller ingen førstepremie utdelt. Men ifølge juryen hadde forfatteren av prosjekt nr. 14, ”Basilika”, lagt frem et meget godt arbeide:⁷³

et arbeide, som paa en udmerket maate løser opgaven, men som paa et enkelt punkt strider mot programmet.(Avsnitt)Prosjektet løser ogsaa paa en fortrinlig maate den i programmet stillede opgave at enkelte dele av det nye anlæg bør kunne opføres uten at driften i det gamle anlæg avbrytes.

Det viste seg at det var arkitektene Christian Morgenstjerne og Arne Eide som stod bak prosjektet. Ettersom det ikke kunne tildeles første premie, benyttet juryen seg av anledningen til å kjøpe inn prosjektet og anbefalte det enstemmig *lagt til grunn for oppførelsen*.

Første og annen premie ble slått sammen og delt mellom prosjekt nr. 17 ”Pro sanitate populi” av Egil Haanshus og N. W. Grimnes, og prosjekt nr. 23 ”Hamman” av Ole Jacob Holm. Tredje premie gikk til prosjekt nr. 20 ”Fru Susannah”, av arkitektene Bjercke &

⁷¹ Bilag til *Byggekunst* nr. 6 1920: Torvgatens bad. Juryens bemerkninger angaaende konkurransetegningene.

⁷² Bilag til *Byggekunst*, nr. 6 1920, s. 15.

⁷³ Mottoet ”Basilika” refererer sannsynligvis til at bygningens midtparti der svømmehallen ligger, har vinduer på langsiden og er hevet over avdelingene på sidene, på samme måte som midtskipet er hevet over sideskipene i en basilika for å slippe inn mere lys.

Eliassen. I tillegg til "Basilika" kjøpte juryen også inn prosjekt nr. 19 "Piscina Publica" av Munthe-Kaas & Dunker (fornavn), "paa grund av dets ualmindelig vakre svømmehal med det velformede vaskerum."⁷⁴ Juryen gjorde forøvrig oppmerksom på at ingen av de premierte eller innkjøpte prosjektene skilte seg nevneverdig ut med hensyn til økonomi og at det økonomiske aspektet derfor ikke hadde hatt noen betydning for juryens avgjørelse.

Juryens bemerkninger til Morgenstjerne & Eides forslag, "Basilika" var som følger:

Meget klare og vakre grunnrids. Alle rum er godt belyste. Svømmehallen faar ved den valgte anordning udmerket godt lys og de tilliggende rum er udmerket ordnet. Det strider dog mot programmet at samtlige avklædningsrum er anordnet paa et gulv. Venterummene er meget praktisk anordnet. I karbadavdelingen er der særdeles let adgang til overflytning. Badstueavdelingene er godt anordnet, men de indre cellerækker blir daarlig belyst. Dog kan dette rettes ved hjælp av indirekte lys fra svømmehallen.

Den medisinske avdeling er meget godt anordnet ikke minst fra et lægesynspunkt, og avklædningsrummet er særdeles vakkert og praktisk. Et meget heldig arrangement er den lille gaardsplass i forbindelse med vaskeriet hvis kommunikasjoner er meget gode. Leilighetene ligger godt.

Svømmehallens arkitektur er noget haard og upersonlig, særlig for den øvre dels vedkommende.

Bygningens ytre har gode forhold og et hyggelig præg av det gamle Kristiania. Man vilde dog anset det heldig om dens specielle formaal hadde været sterkere karakterisert. Gavlfeltet er noget løst anbragt.⁷⁵

Arkitektene

Christian Frederik Jacob von Munthe av Morgenstjerne ble født i Kristiania den 9. April 1880 og døde i Lillesand den 13. Desember 1967. Han var sønn av en cand. Pharm Carl Johan Maximilian von Munthe av Morgenstjerne. (1844–1912) og Anna Dorothea Stub(1850-1936). Morgenstjerne giftet seg to ganger, først med Sigrid Sundt og siden med Astri Torsell.

Etter å ha blitt utlært murer begynte Morgenstjerne ved SHKS og studerte der under Hermann Major Schirmer i årene 1895 til 1898. Siden reiste han til Tyskland og

⁷⁴ Bilag til *Byggekunst*, nr. 6 1920.

⁷⁵ Bilag til *Byggekunst* nr. 6 1920.

studerte ved Königlich Technische Hochschule i Berlin årene 1898 til 1900. I 1904 tok han statseksamen ved universitetet i Champaign i staten Illinois i USA.

Etter endte studier i utlandet var Morgenstjerne assistent ved forskjellige arkitektkontorer i USA i 5 år og i Berlin i 3 1/2 år, samt Norges delegat ved boligkongressene i Wien i 1910 og i Haag i 1913. Fra 1909 ble han boende i Norge, først i Kristiania og senere i Aker, Ås, og på Justøy ved Lillesand.

I 1909 startet Morgenstjerne egen praksis i Kristiania sammen med Arne Eide under navnet Morgenstjerne & Eide.

Arne Eide ble født i Bergen den 9. april 1881 og døde i Oslo den 5. august i 1957. Han var sønn av boktrykker og avisforlegger Johan Wilhelm Eide og Anne Marie Lie. I 1914 giftet han seg med Fanny Rolfsen.

Arne Eide hospiterte ved Königlich Technische Hochschule i Berlin i årene 1899-1900 og ble her kjent med sin fremtidige kompanjong Morgenstjerne. Etter fullførte studier avla han i 1903 eksamen ved høyskolen.

Arne Eide var ansatt som assistent på flere arkitektkontorer i Berlin fra 1903 inntil han kom til Kristiania i 1909 og sammen med sin studievenn Chr. F. J. Von Munthe av Morgenstjerne startet arkitektfirmaet Morgenstjerne & Eide. I tillegg til sin arkitektvirksomhet har Eide gjort en stor innsats innen NAL og OAF både administrativt og økonomisk. Sammen med H. Hals og H. Aars grunnla han Byggekunst i 1919. I 1933 startet han NALs Byggehåndbok.

Arkitektfirmaet Morgenstjerne & Eide slo raskt igjennom som arkitekter i Norge, og var i perioden frem til begynnelsen av 1930-årene blant de mest fremtredende i konkurranser og ved utførelsen av en rekke typer byggearbeider, men deres produksjon omfattet så vel jobbetidens luksusboliger som sykehus, skoler, forretningsbygg og reguleringer. Det var innen sosial boligbygging arkitektparet markerte seg sterkest. Morgenstjerne presenterte også i en rekke skrifter ideene fra moderne europeiske tiltak innen sosial boligbygging. Det gjaldt både utformingen og prinsippene om en samlet planlegging og utbygging av større områder under en byggherre. Morgenstjerne & Eide har også æren av å ha tegnet Kristianias første hageby Egne-Hjem-kolonien på Ekeberg, også kalt Arctanderbyen,

oppført i 1910-11. Selv om hagebyideen er engelsk er Arctanderbyen tydelig preget av samtidige tyske forbilder. Likeledes tegnet de arbeiderboligene Haslebyen i 1912 og losjihuset Markveien 57 i 1915, som de ble tildelt Houens fonds diplom for i 1923. Arkitektfirmaet er også kjent for en rekke andre sosialbygg som Røde Kors Klinikk(1917), Bredtveit fengsel og sikringsanstalt (1920)og Bærum sykehus(1924). I tillegg tegnet de en rekke villaer, forretningsgården Stortorvet 3, bankbygningen Grensen 3, Folketeaterbygningen på Youngstorvet og en rekke andre bygninger.

Den tyske påvirkningen regnes forøvrig som et gjennomgående trekk ved Morgenstjerne & Eides stil, i motsetning til den nordiske påvirkningen som ellers var mest vanlig i norsk arkitektur til ut i 20-årene.⁷⁶Flere av arkitektene som de konkurrerte med blant annet i konkurransen om Torggata bad var yngre og hadde sin utdanning fra England, Sverige eller Norge.⁷⁷

Morgenstjerne& Eides bygg er vanligvis utført i en tung og enkel barokkklassisme med en meget sparsom bruk av detaljer og kronet av et mansard- eller valmtak. Typisk er deres oppløsning av større bygningskomplekser i flere selvstendige markerte bygningsformer som igjen er bundet sammen med bygningsdeler av sylindrisk eller krum form. Et eksempel på dette er Bærum sykehus.

I løpet av 20-årene slo Morgenstjerne & Eide over i en mer empirepreget retning, og omkring 1930 mottok de sterke impulser fra funksjonalismen, men stilmessig gikk de aldri helt over til denne retningen. Tydelige uttrykk for disse stilsiftene er deres tre siste

⁷⁶Arkitekter som preget Kristiania rundt 1. verdenskrig hadde utdanning fra flere europeiske land. Østerrike, sveits og spesielt Tyskland med byene Karlsruhe, Dresden og Berlin var rundt 1890-1905 de vanligste studiemål. Morgenstjerne & Eide, Henrik Bull, Thorvald Astrup og Bredo Greve var alle utdannet i Berlin på 1890-tallet. De var opplært til å la jernkonstruksjoner, sement eller mursten bestemme byggverkets konstruktive form, mens fasadeartikleringen var gipsornamentikk i et vokabular lånt fra ulike europeiske stiler. Deres arkitektursyn er preget av strømningene fra Tyskland, og de praktiserte en eklektisisme med trekk av jugend, barokk og klassisisme.(avsnitt) I enkelte prosjekter og byggverk viste også de etterhvert en nasjonalromantisk holdning. Et ikke helt uvesentlig moment er at arkitekter utdannet i Tyskland under denne perioden arvet kravet om å anvende ekte materialer, og at form og innhold skulle samsvare. Med innhold mente de ikke bygningens funksjon, men dens konstruksjon og planløsning. Heri lå kravet til ærlighet og realistiske aspekter i arkitekturen." Espen Johnsen, "Gudolf Blakstad og Herman Munthe – Kaas, Hovedoppgave i kunsthistorie, Oslo 1993

⁷⁷Andreas Hesselberg Bjercke (1883-1967) var utdannet ved KTH, og arbeidet hos Ragnar Østberg I Stockholm i årene 1906-10. Georg Eliassen(1880-1964) var utdannet i Sverige ved Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm. Jens Dunker(1892-1981), utdannet ved Technische Hochschule i Dresden, Munthe-Kaas, Herman,(1890-1977), utd. Ved Kungliga Tekniska Högskolan Stockholm 1919. Holm?Haanshus/Grimnes?(Finner dem ikke hos Gunnarsjaa...)

arbeider, Torggata bad, Folketeaterbygningen og Aker Sparebank. Alle prosjektene ble sterkt omarbeidet fra konkurranseprosjektene til utførelsen. Alle tre bygningene er markante trekk i Oslos bybilde og er blitt stående som Morgenstjerne & Eides hovedverk til tross for at de er stilmessig sene i forhold til sin samtid. Verkene utgjør dessuten de to arkitektenes siste større bidrag til norsk arkitekturhistorie.

I tillegg kan opplyses at Morgenstjerne & Eide tidligere hadde hatt befatning med et folkebad i byen. I Markveien losjihus, som de mottok Houens diplom for, var det i kjelleren innredet et lite bad, Markveiens bad, som åpnet 21. desember 1915 og inneholdt bare karbad.⁷⁸

Det er forøvrig rimelig å anta at Morgenstjerne & Eide, som begge var utdannet i Tyskland rundt århundreskiftet, hadde kjennskap til den omfattende badarkitekturen som fantes i Tyskland allerede den gang.

Bearbeidelse av planene.

Tiden fra arkitektkonkurransen i 1920 og frem til badet stod ferdig i 1931 ble lenger enn man hadde ventet. Etter at resultatet av arkitektkonkurransen var klart, fulgte en periode med et omfattende planleggingsarbeide. Arkitektene Morgenstjerne & Eide ble i november 1920 ansatt som anførende arkitekter for prosjektet. Samtidig ble det nedsatt en planleggingskomite som bestod av Dr. Cato Aall, bestyrer Sverre Iversen, murmester Arthur Nordli og disponent Nørholm. Driftsbestyrer i badutvalget Einar S. Ween var komiteens sekretær. I tillegg nevnes det at byarkitekt Harald Aars ble innkalt til samtlige møter.

Planleggingskomiteen arbeidet med to viktige mål for øyet. Etter å ha gjennomgått samtlige premierte og innkjøpte utkast i detalj var man kommet frem til at man kunne bruke flere av motivene som juryen hadde fremhevet. Komiteen skulle derfor finne ut hvordan de ulike motivene best kunne innpasses i en og samme bygning. Deretter skulle de finne ut hvordan man best kunne få til en trinnvis oppførelse av badet. Til slutt skulle komiteen legge frem de reviderte tegningene og en bearbeidet plan for byggearbeidene.

⁷⁸ Se forøvrig kapitlet i oppgaven, "Bademuligheter i offentlige bad".

17. november 1921 var planleggingskomiteens forslag ferdig. Av konkrete forandringer av planene nevnes at det i første etasje mot Vaskeribakken, der vaskeriet opprinnelig var tenkt plassert, i stedet skulle innredes forretningslokaler.⁷⁹ Man antok at dette ville være en bedre økonomisk løsning ettersom gaten etter den nye reguleringen ville bli en stor trafikkåre, og at forretningslokaler som en følge av dette ville bli både etterspurt og godt betalt. Vaskeriet ble flyttet til loftsetasjen. Videre hadde man sløffet en leilighet til fyrbøteren.

En viktig forandring av planene, som ikke nevnes i forbindelse med planleggingskomiteens arbeide, men som fremgår av reviderte tegninger for badet datert 1921, er at fasaden mot Torggata ble endret og gitt en nyklassisistisk empire utforming.

En annen forandring som heller ikke nevnes noe sted, men fremgår av de reviderte tegningene for badet da 1. byggetrinn ble presentert i *Byggekunst* i 1928, var at vaskerommet i svømmehallen hadde fått en ”buet” avslutning. Antagelig var dette et motiv som byggekomiteen hadde lånt fra Dunker og Munthe Kaas forslag, som juryen nettopp hadde innkjøpt på grunn av dets ”ualmindelig vakre svømmehal med det velformede vaskerum.”⁸⁰ Juryen hadde som nevnt beskrevet Morgenstjerne & Eides konkurranseforslag til svømmehall som ”noget haard og upersonlig”.

I tillegg kom en mindre rekke badetekniske detaljer man ikke kunne ta stilling til allerede i planleggingsfasen. Det hadde aldri vært bygget et så stort badeanlegg her i landet og et badeanlegg var regnet som en meget komplisert bygning. Bygningen skulle bygges over et langt tidsrom, samtidig som utvikling gikk svært raskt på det bygnings- og badetekniske området. Det var derfor nødvendig med ekspertuttalelser fra flere hold og det ble planlagt studiereiser til flere europeiske land.⁸¹

⁷⁹ Oslo byarkiv: Sak nr. 135. Angaaende ombygning av Torvgatens bad, 1922-1923. Aktstykker Kristiania Kommune 1922-23. 1b. Forhandlinger.

⁸⁰ Bilag til *Byggekunst*, 1920.

⁸¹”I anledning den forestaaende studiereise tillater jeg mig herved at anholde om at der fra hr. Ordføreren godhetsfuldt blir rettet en anmodning til det kgl. utenriksdepartement om at utfærdige ministerpass til herrerne Dr. Cato Aall, Driftsbestyrer Ween og arkitekt Morgenstjerne i anledning av at man med offentlig opdrag skal studere nyere badeanlæg i Sverige, Tyskland, Holland, England og Frankrige. Desuten for Dr. Aalls vedkommende til Schweitz og Italien.” Oslo byarkiv: Brev fra badutvalgets formann Cato Aall til banksjef With, 15. februar 1923.

I et brev fra Ween til Dr. Cato Aall utdypes det at Stockholm var særlig interessant fordi de ”specialtekniske forbedringer” fantes nettopp der og at man ”netop i Sverige finder folkebadanlæg bygget paa vor egen

Trinnvis utbygging

Som nevnt var det en viktig betingelse for prosjektet at bygningen skulle oppføres i flere trinn. Det var to grunner til dette. Den ene var at man ønsket å fortsette driften av det gamle badet inntil deler av det nye stod ferdig, slik at man hele veien kunne imøtekomme folks behov for bad. Ved en trinnvis bygging av det nye badet kunne man også lettere tilpasse prosjektet kommunens økonomi. Man ønsket ikke at byggingen av det sentrale Torggata bad skulle skje på bekostning av utbyggingen av distriktsbadene. Det ble foreslått at det nye badet skulle oppføres i *tre* trinn. Under første trinn skulle man rive ned den ene karbadfløyen i den gamle bygningen og oppføre fløyen mot Badstugaten med kjeleanleg, en badstueavdeling og halvparten av karbadene. På denne måten kunne man under byggingen fortsatt holde begge badstueavdelingene og avdelingen for 1. klasse karbad i det gamle badet åpne. Under andre trinn skulle man rive ned resten av det gamle badet. Deretter skulle man oppføre fløyen mot Vaskeribakken og hovedfasaden, for å binde de to sidefløyene sammen. Under tredje trinn skulle man bygge svømmehallen med tilliggende rom, samt forbindelsen mellom de to karbadavdelingene.

Ifølge planleggingskomiteen skulle første byggeperiode strekke seg over tre år. På denne måten ville man holde kostnadene innenfor det man i de senere år hadde bevilget til bad. Byggingen ville derfor ikke gå utover kommunens planer for bygging av distriktsbad.

Andre og tredje byggeperiode ville man enda ikke fastlegge i tid av de samme ovennevnte økonomiske og politiske årsaker.

Ifølge de bearbejdede planene skulle anlegget, foruten de nødvendige administrasjonsrom, venterom og lignende, bestå av følgende:

Første etasje:

Mot Torggata : hovedinngang, vestibyle, billettsalg og kontor.

nationale type nemlig badstubadet, hvilket selvfølgelig for arkitekten vil være av stor betydning at studere paa stedet." England nevnes fordi man "i dette land jo finder badehustyper som man ikke ser i Europa foresten og som paa mange maater er av stor værdi. Foruten hensynet til svømmesporten som maa tas med ved Torvgatens bad, er det innredningen av karbadene, og de der anvendte forskj. systemer med dobbelte avklædningsrum som kan virke i høieste grad befrugtende paa en arkitekts hjerne.(avsnitt) Dessuten er disse rums specielle materialbehandling saa at si ukjendt her hjemme, (...)" Oslo byarkiv, brev fra Einar Ween til herr Dr. Cato Aall, 13. februar 1923

Mot Badstugaten: en medisinsk avdeling som skulle inneholde: 24 avkledningsrom, 3 varmluftsrom, 1 massasjerom, 1 baderom for medisinsk karbad, 1 rom for elektrisk bad og 2 rom for gytjebehandling med tilhørende beredningsrom.

Mot Maribogaten: vaskeriets inn- og utleveringsrom, heis og garasje. Mot Vaskeribakken: Ca. 600 kvm. disponible til forretningslokaler.

Andre etasje:

Mot Torggata: trappehus, venterom til svømmehall og begge badstueavdelinger.

Mot Badstugaten: badstueavdeling for menn med 71 avkledningsrom, 1 vaskerom, 1 badstue, 1 avkjølings- og massagerom, 1 hvilerom med 6 senger.

Mot Vaskeribakken: badstueavdeling for kvinner med 50 avkledningsrom og de samme innvendige baderom som for herreavdelingen samt 4 hvileplasser.

I bygningens midtparti: svømmehallen med i alt 84 avkledningsrom i to etasjer, et felles rom for svømmere og skoleelever med 25 låsbare skap. I tillegg kommer vaskerom med dusj, fotbad og W. C.

Tredje etasje:

I tillegg til svømmehall med halvparten av avkledningsrommene inneholder den de nødvendige venterom, restaurant for badet, karbadavdeling for menn og kvinner med henholdsvis 38 og 25 avkledningsrom, samt en overflytningsavdeling med 8 rom som kan benyttes fra begge sider etter behov. Her ligger også nederste etasje i bestyrerens leilighet.

Fjerde etasje:

Loftsetasjen omfatter resten av bestyrerleiligheten, maskinistleiligheten og vaskeriet.

Badet skulle i alt kunne motta 325 badende når alle avdelinger var fullt besatt.

Ifølge planleggingskomiteens omkostningsoverslag skulle anlegget til sammen koste kr. 5 110 000, fordelt på 1. periode med kr. 1 955 000, 2. periode med kr. 1 838 000 og 3. periode med kr. 1 317 000.

Revurdering av planene

Det var åpenbart at finansutvalget fant omkostningene for oppførelse av et nytt bad svært høye. Før de ovennevnte planene endelig ble godkjent av bystyret, vurderte man nok en gang forslaget fra tiden før arkitektkonkurransen, som gikk ut på en om- og/eller påbygging av den gamle anstalten. Badutvalget ble på forespørsel fra finansutvalget og formannskapet i august 1922 bedt om utrede hvorvidt det var hensiktsmessig og økonomisk forsvarlig å bygge et *stort sentralbad* som det nå var planlagt, ikke minst av hensyn til satsingen på distriktsbadene. Det var fortsatt en mulighet å utbedre det nåværende badet. Eventuelt kunne man oppføre et *nytt bad av mindre dimensjoner* enn man nå hadde planlagt og oppføre flere små distriktsbad rundt i byen.⁸²

Badutvalget sendte saken tilbake til formannskapet med en del bemerkninger og en utredning utarbeidet av driftsbestyrer Ween. Utredningen inneholdt en del statistisk materiale over blant annet badesøkningen og driftsregnskapet ved de ulike badene og antall leiligheter i byen med bad.⁸³

Når det gjaldt en *utbedring* av det gamle anlegget minnet badutvalget om at man av alle sakkyndige, sist av ingeniør og arkitekt Albihn, var blitt *frarådet en ombygging* av det gamle anlegget.

Om muligheten for å bygge et bad av *mindre dimensjoner* mente badutvalget at det muligens kunne forsvares ut ifra et *estetisk* synspunkt, fordi det ville muliggjøre en mer parkmessig behandling avstrøket. Men badutvalget mente at byen hadde behov for et såpass stort anlegg, blant annet fordi en oversikt over badesøkningen til Torggata bad viste at kapasiteten nærmest var sprengt.

Også av økonomiske hensyn og av hensyn til distriktene var et stort sentralbad i Torggata fornuftig. For det første var det allerede anvendt et større beløp i forbindelse med prosjektet, senest kr. 50.000 til bearbeidelse av planene. At det var økonomisk berettiget ble dessuten belyst av det faktum at ”det er de centrale anlæg som bringer

⁸²Oslo byarkiv: Sak nr. 135. Angaaende ombygning av Torvgatens bad, 1922-23, s. 5.

⁸³Oslo byarkiv: Sak nr. 135. Angaaende ombygning av Torvgatens bad, 1922-23. Bilag 2. Også: Brev fra driftsbestyreren til badutvalget, 25. sept, 1922, s. 2.

balance i varmebadenes budget. Takket være sin beliggenhet kan de erholde en jevn søkning hele dagen, medens distriktsbadene som vesentlig har sin trafikk de to sidste ukedage aldrig kan dække sine driftsutgifter naar badeprisen skal holdes paa et for det brede lag passende nivå.⁸⁴ Utredningens oversikt over varmebadenes budgett viste at det var sentralbadene Torvgatens bad og Markveiens bad som finansierte underskuddene til Enerhaugens bad, Sagenes bad, Bislet bad, Kampens bad og Ryenberveiens bad. Driftsbestyrerens utredning viste dessuten at det var de strøkene som sognet til Torggata bad som var dårligst stilt med hensyn til bad i hjemmene. Badutvalget mente at man raskere ville avhjelpe forholdene i disse delene av byen ved å bygge et stort sentralbad i Torggata enn å vente på bygging av eventuelle distriktsbad. Morgenstjerne & Eides prosjekt var også det prosjektet som var best egnet for en trinnvis oppføring, hvilket skulle forhindre at prosjektet gikk utover midler til oppføring av distriktsbad. Bygningen var ellers i svært dårlig forfatning ettersom det i de siste 20 årene var spart på vedlikeholdet. Ifølge beskrivelsene, var bygningen i ”en usedvanlig slet forfatning og gjennomsyret av sop i den grad at der hvert aar blandt annet vokser haandstore sop utav brystpanelerne i venteværelsene likesom kjeleanlægget der daterer sig fra 1893 kun erholder certificat for kort tid av gangen, da man hvert aar kan vente kondemnationskjendelse.⁸⁵

Den 14 november godkjente endelig bystyret planleggingskomiteens planer og bevilget 400 000 til å fullføre forarbeidene og påbegynne første byggetrinn. Det ble samtidig nedsatt en byggekomite. Det hadde lenge vært tradisjon i kommunen at badutvalget skulle fungere som byggekomite. Den ble derfor bestående av de daværende medlemmer av badeutvalget dr. Cato Aall, formann bestyrer Sverre Iversen, journalist Kr. Aamot, fullmektig Johs. Bøhn, og advokat Brock Utne.

Oppføringen av Torggata bad

1. byggetrinn

Rivingen av Kristiania vaske- og badeanstalts nordøstlige fløy, det vil si bare en *del* av karbadfløyen, ble påbegynt i april 1923 og utgravingen og fundamenteringen av tomten

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵Oslo byarkiv: Sak nr 135. Angaaende ombygning av Torvgatens bad. Fra borgermesteren for 2den avdeling, s. 3.

ble satt i gang. Grunnsteinen ble nedlagt 1. september 1924, men først den 1. mai 1928 kunne første del av anlegget tas i bruk (ill. 3, ill 24, ill 25, ill 26). I stedet for 3 år som planlagt gikk det altså 5 år før første byggetrinn var avsluttet. Dette skyldtes blant annet at det av praktiske og økonomiske grunner viste seg fornuftig å ta med en del arbeid under første byggetrinn, som opprinnelig var tenkt utført under andre byggetrinn. Dette førte naturligvis også til at byggetrinn ble dyrere enn planlagt, nemlig 2. 748.853.

2. og 3. byggetrinn

En plan fra badadministrasjonen i 1924 om den videre utbygging av byens folkebad hadde satt fullførelsen Torggata bad som første post på programmet, foran utbygging av flere distriktsbad. Årsaken til fremskyndelsen av planene var overbelastningen i byens bad og at de fleste leilighetene i byen fortsatt var uten eget bad. Man mente også at skolebadingen som var innført ville føre til en økning i besøkstallene ved badene. Det ble derfor bestemt at man skulle ta 2. og 3. byggetrinn under ett⁸⁶(ill. 4 og ill. 5).

I 1928 ble byggeplanene tatt opp til revisjon, særlig med sikte på å skaffe flere tilskuerplasser til svømmehallen.⁸⁷ Svømmesporten hadde opplevd en stor vekst i de senere årene og idrettsorganisasjonene stilte etter hvert større krav. Det var særlig søylekonstruksjonene man mente ville hindre en god utnyttelse av svømmehallen. Videre gikk man bort fra planen om forretningslokaler mot den nye Henrik Ibsens gate, til fordel for en medisinsk avdeling for kvinner. Det ble også vedtatt å utnytte kjelleren til anlegg av moderne dusjavdelinger.⁸⁸

De nye planene ble endelig vedtatt av formannskapet 8. mai 1929. Arbeidet var imidlertid da allerede påbegynt og i mars 1930 var hele bygningen under tak. Innredningsarbeidet fortsatte og i september 1931 ble fløyen mot Henrik Ibsens gate tatt i bruk. 1. desember samme år stod svømmehallen og dermed hele anlegget ferdig⁸⁹(ill. 27, ill. 28, ill 29, ill. 31, ill. 32).

Den totale anleggsum ble 6 302 000 kroner.

⁸⁶Oslo byarkiv: *Beretning for Oslo Kommune for årene 1912-1947*. Bind 1, s. 282:

”Da anlegget stod ferdig hadde Oslo fått sin første svømmehall som tilfredstilte svømmesportens internasjonale krav.” *Beretning om Oslo Kommune for årene 1912-47*, bind 1, s 282.

⁸⁸Noe som muliggjorde nedleggelsen av en tilsvarende, men mindre, avdeling på Bislett bad. *Beretning om Oslo Kommune for årene 1912 -1947*, bind 1 s. 279. Byarkivet.

⁸⁹*Beretningen for Oslo Kommune for årene 1912-1947*, bind 1, s. 279. Byarkivet i Oslo.

I *Byggekunst* i septemberutgaven i 1928, i en omtale av den delen av bygningen som til da var ferdig, fikk badet en svært rosende omtale:⁹⁰

Med dette anlegg trer Oslo kommune på badevesenet område inn i første rekke blandt de europeiske byer. Hverken Stockholm eller Kjøbenhavn kan rose sig av å ha noget lignende, og jeg nærer ingen tvil om at det i en årrekke fremover vil bli studert av mange både i og utenfor landet med interesse for det problem som heter offentlig sunnhetsforsøg. Tiltrots for de vanskelige økonomiske forhold i byggeperioden har kommunen maktet å gjennomføre opgaven, så Torvgatens bad idag kan presentere sig som det står.⁹¹

⁹⁰”Som folkebad betraktet står anlegget fullt på høyde med tidens beste utenlandske forbilder både hva innredning og sanitærutstyr angår”. *Beretning om Oslo Kommune for aarene 1912 -1947*, bind 1, 282.

⁹¹ *Byggekunst*, 1928, nr. 9, s. 137.

Beskrivelse av Torggata bad

Eksteriør

Bygningen har rektangulær grunnplan og er oppført i tre etasjer. Den er dekket av et valmtak. Grunnflaten er 2120 m². Bygningen er oppført i jernbetong, med en sokkeletasje som er kvaderpusset. Fasader forøvrig er pusset. Taket er dekket med røde takpanner.

I sokkeletasjen er vinduene rundbuede, bygningen forøvrig har storrutede krysspostvinduer(ill. 30). Fasaden mot Torggata, der hovedinngangen til badet er plassert, har seks kolossalsøyler av dorisk/toscansk orden. Bygningen kan karakteriseres som *nyklassisistisk* med *empire* karakter(ill. 6a, ill. 6b, ill. 22).

Interiør⁹²

Vestibylen

Med inngang på bygningens langside fra Torggata lå badets vestibyle med billettsalg, frisørsalong, og kontorer. I sidefløyene lå de to medisinske avdelingene. Fra vestibylen førte en hovedtrapp for hver fløy opp til de øvrige badeavdelinger(ill. 6).

Svømmehallen med tilhørende rom

I annen etasje lå svømmehallen med venterom i midtpartiet ut mot Torggata, og to vaskerom i enden av hallen(ill. 7, ill. 8, ill. 17 og ill. 18). På svømmehallens langsider var det 40 avkleddningsrom, og på galleriet, i tredje etasje, mot bassenget, var det 36 avkleddningsrom. De i alt 76 avkleddningsrommene lå i et såkalt "åpent system", det vil si plassert rundt bassenget. Dette var et lett oversiktlig system og var ifølge driftsbestyrer

⁹² Fordi badet i dag er nedlagt og bygningen er svært forandret innvendig, baserer jeg min beskrivelse av badet vesentlig på skriftlige kilder, tegninger og fotografier. De viktigste kildene har da vært Byggekunst, som presenterte badet to ganger, første gang i 1928, nr.9, da første byggetrinn stod ferdig og andre gang i 1933, nr. 7. da andre og siste byggetrinn stod ferdig. De inneholdt både beskrivelser av badet, samt fotografier og gjengivelser av arkitekttegningene. Videre har et lite hefte, "Bad er helse. Oslo Kommunale bad," som er en presentasjon av Torggata bad, skrevet av driftsbestyrer for badutvalget gjennom 30 år, Einar S. Ween. Hftet er antagelig fra 1939, men hverken utgivelsessted eller år oppgis noe sted. Antagelsen baserer seg på at deler av innholdet dreier seg om budsjettet for varmebadene i 1939 og tall som viser vaskeriets kapasiteter hentet fra 1937-38. Det finnes heller ikke sidetall i heftet. Jeg refererer derfor heretter bare til heftet "Bad er helse".

Ween ”psykologisk riktig begrunnet fordi det gir publikum adgang til å glede sig over hallens muntre liv mens man klær sig av og på.”⁹³ I tillegg kom 3 fellesgarderober med låsbare skap til bruk for skoleungdom og svømmeklubber. En fellesgarderobe lå i 2. etasje og to i 3. etasje på galleriet.

Om forbindelsen mellom venterom, avkleddingsrom, vaskerom, svømmehall og ”de påkledtes korridor” legges det stor vekt på løsningen man har valgt for å ”tvinge” den besøkende gjennom vaskerummet før man går i bassenget:⁹⁴

fra svømmehallens venteværelse anvises (man) avklædningsrum tilhøyre eller tilvenstre. Til rummene på galleriet fører to særskilte trapper som munner ut i de påkledtes korridor bak avklædningsrummene. De avkledte i 1ste etasje ledes bak bronsegitteret frem til vaskerummet, likesom der for alle som benytter galleriet er to trapper- en på hver side- som også munner ut i vaskerummet. På denne måte er alle tvunget til å passere disse rum før de kan komme ut i svømmehallen. De vil derfor også finne at dørene her mangler en dørvrider, således at de kun kan åpnes fra den rette side. At vaskerummene – i motsetning til de fleste utenlandske anstalter- er gjort helt lukket, skyldes hensyn til våre klimatiske forhold. Det store basseng virker nemlig som avkjølingsflate på luftkubussen i den grad at åpne vaskerum ikke vilde kunde holde på den rette temperatur.⁹⁵

Svømmebassenget målte 25 x 12,5m og det hadde dybder fra 0, 90m til 4, 25 m. Det fantes stupebrett i 1m, 3m, og 5m høyde. De to vaskerommene i enden av svømmehallen hadde 14 dusjer, 20 fotbad, wc og urinaler.

⁹³ *Byggekunst*, nr. 7, 1933, s. 126: Ifølge Einar s. Ween var dette fortsatt det beste systemet, ikke minst av hensyn til ”storbyenes perverse individer”. Men ifølge Ween hadde synet på hvordan et svømmehallsanlegg skulle være forandret seg totalt på de ti årene som byggingen av Torggata bad hadde pågått. Mange tyske badefagfolk regnet nå det såkalte lukkede ”bikubesystem”, der avkleddingsrommene lå utenfor eller under svømmehallen, som det mest moderne. Ween uttaler følgende: ”En tysk badefagmann med de nyeste ideer, vilde således utvilsomt karakterisere vår svømmehall som et gammeldags anlegg. Jeg er imidlertid ikke enig heri. Når det gjelder så store anlegg som Torvgatens bad, så krever et bikubesystem like stor betjening som det åpne. Og den innvending at avkleddingsrummenes beliggenhet utenfor svømmehallen, skulde holde luften i svømmehallen renere og friskere erved i dag neppe nogen uoverkommelig vanskelighet for våre ventilasjonsteknikere.”

⁹⁴ Likeledes er det jo i alle svømmehallsbad paabud om, at enhver maa ta en grundig indsaapning med efterfølgende varm og kald dusj før de faar lov at benytte bassinet. Og her er det, at *den svenske ingeniør Albihn* (min uthevelse) har anvist en vei, som efter min mening fuldkommengjør svømmehallsbadet, nemlig at adkomsten til svømmehallen kun skal ske igjennem vaskerummet. Fra at ha en kontrol ved alle dører, som fører ut til bassinet, faar man nu kun en dør at kontrollere, nemlig den som fører fra vaskerummet og ind i hallen, og da blir sikkerheten ganske anderledes.” Einar S. Weens: ”De senere aars utvikling av folkebadene i badeteknisk og økonomisk henseende”(gjengivelse av foredrag), *Norges badeforbunds landskonferanse*, Kristiania 1923, s. 78.

⁹⁵ *Byggekunst* 1933, nr. 7, s. 129.

Av innredning og utstyr fremheves at det i avkledningsrommene var brukt den dobbelte korridor med gjennomgangsceller. Av materialer nevnes at det i avkledningsrommene, både her og i avdelingene for øvrig, var brukt glasert sten og fliser.

Om svømmehallens utforming ble det i Byggekunst uttalt følgende:⁹⁶

Resultatet var en usedvanlig vakker søilehall med hvelvet tak. En løsning som senere blev omarbeidet fordi man ønsket å tilgodese svømmernes krav om flere tilskuerplasser ved svømmestevnene. Sluttresultatet blev den klare rene og moderne løsning vi nu har fått⁹⁷, hvor lyset strømmer inn i full fylde både gjennom de fire svære overlys og de høie vinduer på begge sider. Og hvorved man har oppnådd den virkning at solen om formiddagen spiller like ned i vannspeilet.⁹⁸

Svømmehallen plasseres stilmessig på overgangen mellom klassisisme og funksjonalisme.

Badstueavdelingene⁹⁹

Badstueavdelingene, en for damer og en for herrer, lå i 2. etasje. Den første badstueavdeling stod ferdig etter første byggetrinn i 1928 og den andre under andre byggetrinn. Avdelingen for menn inneholdt 58 omkleddingsrom og vaskerom med 11 dusjer og 16 fotbad(ill. 9) og avdelingen for kvinner inneholdt 41 omkleddingsrom og vaskerom med 7 dusjer og 14 fotvasker(ill. 10). Innenfor vaskerommene lå badstue og avkjølingsrom, som gjerne omtales som "bassengrommet", med dusjer, basseng, eget massasjerom og tørkerom(ill. 11). Dusjrommet var holdt i en ren grå tone og badstuen i en "gyllengul solfarve". Av materialer ble det nevnt at det i bassengrommet var brukt plater av norsk marmor.¹⁰⁰

⁹⁷Oslo byarkiv: *Beretning om Oslo Kommune for aarene 1912–1947*. Bind 1, s 282: "(...), samtidig som planen i 1928 ble tatt opp til revisjon, spesielt med sikte på å skaffe flere tilskuerplasser i svømmehallen. Svømmesporten hadde nemlig i de forløpne år vært i stadig vekst slik at idrettsorganisasjonene etter hvert stilte større krav. Det ble særlig klaget over at søylekonstruksjonene i de foreliggende planer var til hinder for en god utnyttelse, men det viste seg uforholdsmessig kostbart, likesom det bød på tekniske vansker å foreta noen avgjørende forandring i forholdet. Noen forbedring ble likevel oppnådd."

⁹⁸*Byggekunst*, 1933, nr 7, s. 129.

⁹⁹Badstuebadeet var en middels varm og fuktig badstuetype, ca 50-55 grader og 40-50 prosent luftfuktighet. Badstuebadeet og ble regnet som det mest behagelige varmluftsbadet. Etter badstuebadeet var det viktig å avkjøle seg enten med en kald dusj eller en rask avkjøling i basseng som holdt ca 20 grader. Se forøvrig kapitlet om herding,

¹⁰⁰ *Byggekunst*, 1928, nr. 9.

Det fremheves at badstueavdelingene var laget etter svensk mønster med *vaskerum foran*¹⁰¹ og *avkjølingsrum etter badstuen*, samt *gjennomgangsceller* ”for å holde alt støvletråkk vekk fra de innvendige korridorer hvor man ferdes med bare føtter”¹⁰².

Bassengrommet i badstueavdelingen hadde en tydelig nyklassisistisk utforming med en liten søylegang forbundet med arkivolter ved bassenget.(se ill.)

Karbadavdelingene¹⁰³

I tredje etasje lå karbadavdelingene(ill. 15). Karbadavdelingene inneholdt en herreavdeling med 24 kar og 35 omkleddningsrom,¹⁰⁴ og en kvinneavdeling med 15 kar og 25 omkleddningsrom for kvinner. Til karbadene hørte også en bakenforliggende rør- og betjeningskorridor ”hvorved man også oppnådde den fordel at publikums adkomstkorridor holdes klar av alt som heter skurebøtter, koster, såpebeholdere, skidne håndklær og lignende, som man helst ikke skal møte når man søker inn i et bad, hvor alt først og fremst skal skinne av soberhet.”¹⁰⁵ Mesteparten av karbadrommene, det vil si karbadene på 2. klasse, var etter mønster fra engelske folkebad utstyrt med to omkleddningsrom for hvert karbadrom.

¹⁰¹Dette i motsetning til det som lenge hadde vært vanlig, å ta kroppsvasken inne i badstuen. (U)skikken ble beskrevet slik:”(…)vi reagerer enda sterkere mot at komme ind i en overophetet badstue sammen med mennesker som meget merkbart ikke har badet paa uker. Luften i en badstue av vor gamle type taaler ingen beskrivelser. Og det skal heller ikke bidra til at forhøie stemningen, naar man ret som det er blir traktert med sidemandens skidne badevand, naar han inde i badstuen er færdig med at sæpe sig ind og slaar resten av kollens indhold over sit hode. ”De senere aars utvikling av folkebadene ...

¹⁰²*Byggekunst*, 1928, nr. 9, s. 135.

¹⁰³Ifølge *Bad i bygd og by*, del 1, ss. 44–46, er karbadet den badeform som faller mest naturlig for flest mennesker. Karbad er hjemmets bad mer enn noe annet i de vesteuropeiske land. Som regel brukes ikke høyere temperaturer enn 35-37 grader, og har derfor en mild virkning på organismen. I offentlige anlegg var det også den badeform der man kunne være alene mens man holdt sin personlige storrengjøring, noe som svært mange satte pris på. Mange både kvinner og menn hadde ”en medfødt skyhet mot å blotte seg i andres nærvær.” Særlig på landsbygden var det et kjent trekk, at den eldre generasjon heller ventet lenge for å få et karbad for seg selv, fremfor å benytte badstuens felles vaskerum. Og ”betegnende nok søker de fleste arbeidsløse til karbadene når de skal nyte sitt ukentlige gratisbad i Oslos offentlige badeanstalter. Selv om det er god plass både i badstuens og svømmehallenes velinnredede dusjrom, så venter de heller op til 1 time på tur til karbadet.” Mange steder ble også karbadet fortrukket fremfor badstuebade, fordi ”skjemten med de eldre og deres skrøpeligheter ofte blev for grovkornet.” Dette var grunnen til at det alltid var tatt med ett eller flere karbad i alle de normalplanene for folkebad som Norges Badeforbund utgav.

¹⁰⁴Ifølge en noe mer detaljert beskrivelse av karbadavdelingens herreavdeling i *Byggekunst* i 1928¹⁰⁴, fantes det i kvinneavdelingen i alt 25 kar og 35 avkleddningsrom, som bestod av følgende: et separatrom beregnet på spesialbehandlinger som f. eks kullsyrebad, 5 førsteklasses karbad med senger i hvert rom og 3 førsteklasses dobbeltrom og til slutt en billig karbadavdeling, kalt annenklassers karbad, med 13 kar og 26 avkleddningsrom.

¹⁰⁵*Byggekunst*, 1933, nr 7, s. 129.

De medisinske avdelingene

De medisinske avdelingene lå i første etasje, og hadde 25 omkleddingsrom for menn og 28 for kvinner (ill. 13). Karene var plassert i en fellessal for å lette tilsynet og betjeningen. Mannsiden hadde 7 kar og kvinnesiden 10, der to av dem var i separate rom for kullsyrebad. Kvinnesiden ble bygget litt senere enn mannsiden og ble bygget etter litt andre prinsipper. Karene var plassert fritt fra veggen for å gi betjeningen muligheten til å arbeide fra begge sider.¹⁰⁶ Hvilerommet lå her utenfor omkleddingssalen. Avdelingene hadde hvert sitt rom for gytjebehandlinger med henholdsvis 5 og 8 senger og hvert sitt rom for lyskassebad og høyfjellssol. Mannsavdelingen hadde *romerbad*, det vil si en egen avdeling for varmluftsbad med betjening.¹⁰⁷ Romerbadet hadde tre varmluftsrom med ulik lufttemperatur og fuktighet etter mønster av de romerske termer, samt eget rom med avkjølingsbasseng (ill. 14). Begge avdelingene var utstyrt med massasjebenker og hvilesenger. Romerbadets bassengrom hadde en tydelig nyklassisistisk utforming, der bassenget var omkranset av fire søyler av dorisk orden.

Dusjavdelingene¹⁰⁸

Dusjavdelingen omtales gjerne som ”de billige dusjbad” og refererer til at dusjbad var den billigste badeformen man kunne velge. Dusjavdelingene lå i underetasjen mot Henrik Ibsens gate med 17 rom for menn og 20 rom for kvinner. Dusjbadene bestod av adskilte rom med nedfelte fotkummer med sittebenk og adskilt omkleddingsplass.

¹⁰⁶ Etter de erfaringene man hadde gjort med den avdelingen som hadde vært i bruk 4 år, mente man at denne løsningen var bedre både for publikum og betjening, ettersom noen foretrakk høyrehåndsarbeide og andre venstrehåndsarbeide.

¹⁰⁷ Einar Møinichen og Hjalmar Aass: *Folkebad for Landsbygden*, Kristiania 1908, del 1. De romerske termer var opprinnelig utstyrt med tre rom med forskjellig temperatur og fuktighetsgrad. Dette var også det som var vanlig i det man kalte for romerbad da Torggata bad ble bygget. Forskjellen på de tre typene utgjøres av forholdet mellomluftfuktighet og lufttemperatur, luftens relative fuktighetsgrad. Romerbadet er det tørreste med høy lufttemperatur, ca. 75 grader og lav luftfuktighet og dampbadet det fuktigste med lav lufttemperatur, ca. 50 grader og høy luftfuktighet, ca 46-49% fuktighet. Et bassengbad på ca 20 grader til avkjøling etterpå var vanlig i moderne folkebad i tilknytning til romerbadet.

¹⁰⁸ Har sin opprinnelse i Tyskland. Var opprinnelig kjent som bad for soldatene i garnisonsbyene. Senere utviklet som nevnt tidligere Dr. Lassar dusjbadet til den mest effektive og økonomiske formen for folkebad. Best i forhold til renslighet fordi skitt skyldes bort i forhold til f. eks karbad.

Til å begynne med tok man dusjbadet stående med silen anbragt over hodet. (Dr.. Wiesener) Ble ikke populært her hjemme, bortsett fra som avslutning på treningsøkt o l.(s.48) Også som skolebad fordi det gikk raskt å avikle en hel skoleklasses bading. Dusjbadet ble etterhvert utviklet til mer komfortabel badeform. I stedet for en tretram å stå på ble det nedfelt en 10-15 cm dyp flisekledd kum, med bunnventil. Et sete ble festet til veggen og dusjen ble stilt i skråstilling og forsynt med blandebatterier. Et kombinert dusj og fotbad der man også kunne sitte og vaske seg.

Dusjvdelingene var etter mønster fra ”de tyske enkeltdusjbad med nedfelt fotvaskkom og sittebenk”.¹⁰⁹ Sittebenken var flisekledd og var til å sitte på mens man dusjet (ill. 16). Hver dusj hadde sitt avkledningsrom med taburett, speil, hylle og tre knagger til klærne og en tram på gulvet.

Sentralen

I kjelleren lå også sentralen for hele anleggets drift med maskinrom, fyrrom, med tilhørende maskinelt utstyr for oppvarming, ventilasjon og varmtvannsmagasin på 210 m², anlegg for fjernmåling av temperatur og fuktighetsgrad i alle rom og svømmebassengets sirkulasjons- og steriliseringsanlegg.

Sentralvaskeriet

I loftsetasjen lå sentralvaskeriet for alle folkebadene i kommunen. Sentralvaskeriet var utstyrt med 6 vaskemaskiner, 6 sentrifuger, 5 tørkeskap, 2 dampruller, kaldpresse og tøyresser. I 1937-38 vasket det i alt 2 275 276 plagg til en samlet vekt av 611 365 kg tørt tøy. Det arbeidet til sammen 19 kvinner 6 menn i vaskeriet, der i blant en sjåfør for transport til anleggene.

Generelt om bygningens interiør

Om anlegget generelt fremheves at det først og fremst har vært tatt hensyn både til driftsøkonomi og enkelt vedlikehold, men også det estetiske på stedene dette var spesielt viktig:

Det har fra byggekomiteens side været lagt vekt på å skape et anlegg med den fordelaktigst mulige driftsøkonomi. For å lette det fremtidige vedlikehold, har man derfor mest mulig undgått jern og tre. Alle rør, både til kaldt og varmt vann, er således lagt av kobber.

Innenfor rammen av hvad der med rimelighet kan forlanges av et folkebad, har komiteen lagt vekt på å tilgodese den nye tids krav til et moderne sanitæranlegg uten anvendelse av luksus. Utfra den betraktning at det som i det lange løp gir et billig vedlikehold, hvor alt med små omkostninger kan holdes rent og i stand, det er ikke luksus, selv om det koster noget mere i anleggsutgift.¹¹⁰

Eksempler på det siste var at det var brukt *marmorplater* i bassengrommet i badstueavdelingen. Det ble derfor understreket at det dreide seg om ”norsk marmor som

¹⁰⁹ Beretning for Oslo Kommune for aarene 1912-1947, bind 1, s. 282. Oslo Byarkiv.

¹¹⁰ *Byggekunst*, 1928, nr. 9, s. 136.

blev uvesentlig dyrere enn de tyske kunstglasurfliser, som dette ene representasjonsrom ellers hadde gjort krav på.”¹¹¹ Det nevnes også at anleggets *rørnett* ble lagt som et skjult anlegg.¹¹² Man mente imidlertid at dette var ”et berettiget offer på skjønnhetens alter.(avsnitt)Det var under tvil og med og med økonomiske ofre at vi skjulte de mange rørdeler som et anlegg som dette krever, men man må anerkjenne at resultatet er blitt smukt, (...).¹¹³

¹¹¹*Byggekunst*, 1928, nr. 9, s. 136.

¹¹²Bjørn Thorstensen hos Kultur og idrettsetaten, og som gjennom mange år var ansatt ved ulike avdelinger i Torggata bad, fortalte meg at det skjulte anlegget i Torggata bad ble et stort problem med tiden. Nettopp fordi det var støpt inn i betongen var det svært vanskelig og kostbart å skifte ut rørene etterhvert som de rustet eller gjorde reparasjoner. Dette var en av de store utfordringene da badet med årene begynte å forfalle og ville ha gjort det svært kostbart å renovere badet.(Mars 2007)

¹¹³*Byggekunst*, 1928, nr. 9, s. 136.

Diskusjon om arkitektur

I denne del av oppgaven vil jeg diskutere det arkitektoniske formspråk som ble valgt for Torggata bad og plassere bygningen i en arkitekturhistorisk sammenheng. Bygningens tilblivelse spente over et langt tidsrom, fra arkitektkonkurransen i 1920 til bygningen stod ferdig i 1932. Torggata bad ble oppført i hva man har kalt en *brytningstid* i norsk arkitekturhistorie. Dette fremgår både av det stilmangfoldet konkurranseforslagene i arkitektkonkurransen viste og de stilforandringer badeanlegget gjennomgikk, fra det innkjøpte konkurranseutkastet til anlegget sto ferdig. Det er også av interesse å vurdere Torggata bads arkitektur i forhold den *funksjonen* bygningen skulle ha. I det følgende blir først periodens stilretninger kort omtalt.

Arkitekturhistorisk bakgrunn

Nasjonalromantikken

Omkring 1900 innledes en ny epoke, gjerne omtalt som nasjonalromantikken i norsk arkitekturhistorie. Siste halvdel av 1800-tallet hadde vært den tyskinspirerte historismens tid. Historismens arkitektur ble med tiden kritisert for å virke både fremmed, overlesset, stiv og usaklig. I stedet søkte man mot en arkitektur som skulle være nasjonal, enklere, friere og basert på solid håndverk og ekte materialer. Denne utviklingen var ikke et særnorsk fenomen, men var inspirert av tilsvarende tendenser i utlandet. Påvirkningen kom først fra England, Sverige og Danmark, men siden også fra Tyskland. Den nasjonalromantiske arkitekturen var fortsatt historistisk, i den forstand at den bygget på historiens stilrepertoar. Det nye bestod først og fremst i kravet om *nasjonale* forbilder, noe som ble ytterligere forsterket her i landet med unionsoppløsningen i 1905. Samtidig ble det tillatt å forholde seg friere til de historiske forbildene. Målet var snarere å gripe en bygnings historiske *ånd* eller *form*, enn å kopiere en bygnings utvendige stil. Det var også tillatt å blande ulike stilarter og å la arkitektens personlige preg komme til uttrykk i bygningen.

Et tema det i imidlertid var stor uenighet om var hvilken arkitektur som skulle betraktes som *nasjonal* eller *norsk*. Noen mente at det måtte være den norske bondes byggeskikk. Andre mente det like godt kunne være byenes og tettstedenes bygninger, som engang var

blitt oppført i et importert formspråk, men som med tiden var blitt del av vår norske arkitekturtradisjon. Resultatet var at man fikk et arkitektonisk stilmangfold, der forbildene for det meste var nasjonale, eller i alle fall nordiske. Norsk bondestil, middelalder, nordisk renessanse og barokk, nyklassisisme og jugend opptrådte om hverandre. Det er viktig å understreke at nasjonale forbilder også kunne omfatte den regionale eller lokale arkitekturen i et område.

Nyklassisismen gjør sitt inntog

Som nevnt ovenfor var nyklassisismen, gjennom empiren eller den såkalte "sorenskriverstil", etablert som arkitekturstil her i landet som en del av den nasjonalromantiske arkitekturen. Til tross for dette representerte nyklassisismen på 20-tallet noe nytt i norsk arkitekturhistorie. Dette skyldes delvis at intensjonene bak var nye, men også at det klassisistiske formspråket stadig utviklet seg i en ny retning.

20-talls klassisismens ideologiske røtter kan søkes tilbake til begynnelsen av det 20. århundre, først i Tyskland og Østerrike, og siden i de nordiske landene. En rekke kjente arkitekter og arkitekturteoretikere, som for eksempel Hermann Muthesius og Paul Mebes, opponerte mot den historistiske arkitekturen og tok til orde for en ny og bedre arkitektur. Den nye arkitekturens forbilder var gjerne hentet fra tiden forut for historismen, fra 16 – 1700-tallet og frem til tiden omkring 1800 da det fantes en bygningstradisjon i et enkelt og klassisk formspråk, preget av god formsans, godt håndverk og solide materialer. På samme måte fikk østerrikeren Adolf Loos ideal om en enkel og ornamentsløs arkitektur stor innflytelse. Ideene om en ny og enklere arkitektur spredte seg etterhvert til Norden.

Vi hadde et internasjonalt miljø i Norge på denne tiden på flere måter. De fleste norske arkitekter hadde hele eller deler av sin arkitekturutdannelse fra utlandet, først fra Tyskland, men siden også fra Sverige, Danmark og England. Muthesius, Mebes og Loos tanker og ideer var godt kjent her hjemme gjennom norske oversettelser og utgivelser av deres verker og foredrag. Den utenlandske innflytelsen er tydelig både i Carl W. Schnitlers bok *Slegten fra 1814. Studier over norsk embedsmanskultur i klassicismens tidsalder 1814–1840*, utgitt i Kristiania i 1911 og i Gregor Paulssons verk *Den nye arkitekturen*, utgitt i Stockholm i 1916. Begge verk hadde stor påvirkningskraft.

Det var det klassisistiske formideal som skulle bli løsningen på arkitekturens ”problem”, både i Europa og her i landet. Dette kan, slik jeg ser det, forklares *både* ut fra den oppmerksomheten som i de enkelte land ble rettet mot den klassisistiske bygningsarven, og ut fra tidens søken etter et enklere og mer saklig formspråk innenfor arkitektur. Det klassisistiske formideal var egnet fordi det rettet oppmerksomheten mot *formen* og *rommet*, i motsetning til historismen og romantikkens interesse for stil og ornamenter. Samtidig ble det klassisistiske formideal, med sin logikk, klarhet og stringens, regnet som *universelt* og *eviggyldig*. Sistnevnte var viktig, også med tanke på nyklassisismens sosiale aspekt, at den bar med seg visjonen om et klasseløst og revolusjonært samfunn, der bare det var godt som kom alle til gode.¹¹⁴

I Norge var nyklassisismen den dominerende arkitekturstil i tidsrommet fra 1919 til 1925.¹¹⁵ Nyklassisismens formspråk varierte sterkt, fra en mer konservativ klassisisme i et stilkopierende formspråk, med typiske klassisistiske formelementer som søyler og tempelgavler, til en mer progressiv klassisisme, i et enkelt, abstrakt og nærmest dekorløst formspråk. Sistnevnte form for nyklassisisme var den som med tiden skulle danne overgangen til funksjonalismen. Nyklassisismens tilhengere ønsket stilretningen velkommen som en nødvendig renselsesprosess, som en slags ”catharsis”, etter en periode med nasjonalromantikkens stilforvirring. Motstanderne oppfattet den som fremmed og som en trussel mot den nasjonalt rotfestede arkitekturen som stod så sterkt her i landet. Det fantes også dem som forsøkte å ”redde” nasjonalismen over i nyklassisismen, ved å hevde at i alle fall den empirepregede nyklassisismen var like nasjonal som noen annen arkitektur her i landet. På 20-tallet førte denne uenigheten til heftig debatt i ulike norske arkitekturfora, mellom de såkalte nasjonalister og klassisister. Striden endte ikke med endelig seier for noen av partene. Mot slutten av 20-tallet og i 30-årene var det derimot funksjonalismen som skulle innta rollen som den ledende arkitekturstil her i landet.

¹¹⁴ Kari Hoel, ”Fra stil mot form”, *Kunst og kultur*. Nr. 3, Oslo 1992, s. 145.

¹¹⁵ Nyklassisismen i Norge avgrenses i tid noe ulikt hos forskjellige kunsthistorikere. Jeg har valgt å forholde meg til Kari Hoels avgrensning, 1919 til 1925, slik det fremgår av hennes artikkel ”Nyklassisismen - fra stil mot form”, *Kunst og kultur*, Nr. 3, Oslo 1992, s. 130 – 148.

Arkitektkonkurransen — nyklassisisme og stilmangfold

Da arkitektkonkurransen om Torggata bad ble presentert i Teknisk Ukeblad i 1920 kunne en lese følgende:

Konkurransen er ogsaa særdeles interessant i *arkitektonisk* henseende, for det viser sig at *den klassiske stilretning*(min uthevelse)som særlig i Danmark, men ogsaa i Sverige – allerede i nogen aar har dominert i de arkitektoniske konkurranser – nu begynder at slaa rot ogsaa hos os og har baade begavede og ivrige forkjæmpere. Samtidig har vi saa arkitekter som holder fast ved den retning som hadde begyndt at fæste sig, nemlig den som tilsikter at gi et gammelt bybillede paa moderne teknisk grunnlag. Det er ogsaa dem som hvergang lager ”noget nytt”, meget dyktige arbeider tildels, men muligens med litt for lite av den røde traad som kaldes overbevisning.(...)I arkitektonisk henseende viser forsaavidt denne folkebadkonkurranse at vore arkitekter kjæmper – nu som før – men om hvad det staar endnu fjernt.(avsnitt) Men at arkitektene har gjennomgaat en vældig utvikling i de senere tider, det er uomtvistelig – og de beste arbeider staar paa et høit arkitektonisk trin.¹¹⁶

Som det fremgår av utdraget ble arkitektkonkurransen regnet som meget interessant allerede i sin samtid, fordi den viste at nyklassisismen var i ferd med å slå igjennom som arkitekturstil i Norge. Det var antagelig konkurranseutkastet til Haanshus & Grimnes ”Pro sanitate populi” som fikk delt 1. og 2. premie sammen med Ole Jacob Holms prosjekt ”Hamman”, og det innkjøpte utkastet til Dunker & Munthe-Kaas ”Piscina Publica” man her siktet til. Espen Johnsen har beskrevet fasadene til Haanshus& Grimnes utkast slik: ”Fasaden mot Torggata var lav med en horisontal betoning. Artikuleringen var enkel og behersket med enkle profilbånd og skarpt innskårne vinduer. Det dekorative var helt barbert bort og man kan forstå at de unge ble oppmerksomme på det radikale utkastet som antydte retningen fremover.”¹¹⁷ Av juryen fikk utkastet følgende kommentar til fasadene og svømmehallen: ”Svømmehallen er meget vakker, navnlig den absidale avslutning som fondmotiv. Arkitekturen er sikker og fast gjennomført og prisværdig enkel, men vinduerne i den øverste etage er gjennomgaaende for smaa, og takarkene mindre godt formet.”¹¹⁸ Fasadene til Munthe-Kaas & Dunkers utkast har Espen Johnsen beskrevet på denne måten: ”Eksteriøret mot Torvgaten var langt mer plastisk enn Grimnes, men enkelt og monumentalt med imitert kvademur i sokkelen, pussede flater

¹¹⁶ Teknisk Ukeblad, nr. 52, 1920, s. 1.

¹¹⁷ Espen Johnsen: *Gudolf Blakstad og Herman Munthe-Kaas*, Hovedfagsoppgave i kunsthistorie, Oslo 1993, s. 95.

¹¹⁸Bilag til *Byggekunst*, nr. 6, 1920. ”Torvgatens bad, juryens bemerkninger angaaende konkurransetegningene.”, s. 19.

og et markert inngangsmotiv: en midtrisalitt med to høye og stramme kolossalsøyler i dorisk orden bar et tungt entablatur.”¹¹⁹ Utkastet fikk følgende kommentar av juryen: ”Svømmehallen er overmaade vakker i sine proportioner og raffinert i sin enkelhet. Facaderne udmerker sig likeledes ved den enkle rytme, og midtpartiet mot Torvgaten gir den et strengt monumentalt preg.”¹²⁰ Også Norberg Schultz har trukket frem dette utkastet for dets sikre klassisistiske grep.¹²¹

I ettertid er arkitektkonkurransen også interessant fordi den viser det *arkitektoniske mangfold* som var typisk for denne tiden. Juryens premierte og innkjøpte utkast viser at flere arkitekturstiler var ”tillatt”. Bjercke & Eliassens utkast var i et mer romantisk formspråk, men viste ifølge Christian Norberg Schultz ”en begynnende interesse for det klassiske.”¹²² Prosjektet til Morgenstjerne & Eide, som juryen valgte å legge til grunn for oppførelsen, hadde ifølge juryen ”et hyggelig præg av det gamle Kristiania”, og er slik jeg tolker det, inspirert av 1700-tallsarkitekturen i Kristiania. Arkitektkonkurransen viste at den nasjonalromantiske arkitekturen fortsatt sto sterkt i landet, men at nyklassisismen som stil var i ferd med å bryte igjennom.

Ett bad — tre arkitekturperioder.

Fra arkitektkonkurransen ble avholdt til badet stod ferdig oppført gikk det som allerede nevnt tolv år. En følge av den lange byggeperioden var store *stilmessige forandringer* av prosjektet (Se vedlegg).¹²³ Bare et år etter at konkurransen ble avholdt, ble fasaden mot Torggata i Morgenstjerne & Eides utkast forandret. Arkitektene fjernet gavlfeltet og gesimsen ble båret av *seks kraftige doriske/toscanske søyler*. Fasaden hadde fått en *nyklassisistisk* utforming med *empire karakter*.

Som gjengitt ovenfor i juryens kommentar til Morgenstjerne & Eides konkurranseforslag ønsket juryen at bygningens ”formaal hadde været sterkere karakterisert”, og ment at ”gavlfeltet var noget løst anbragt”. Hva juryen eksakt mente med ”formaal” kan man

¹¹⁹Espen Johnsen: *Gudolf Blakstad og Herman Munthe-Kaas*, Hovedfagsoppgave i kunsthistorie, Oslo 1993, s. 96.

¹²⁰Bilag til *Byggekunst*, nr. 6, 1920. ”Torvgatens bad, juryens bemerkninger angaaende konkurransetegningene.”, s. 20.

¹²¹”Sikrere var Munthe-Kaas og Dunkers klassisistiske innkjøp, (...)” *Norges kunsthistorie*, bind 6, Oslo 1983, s. 39.

¹²² Ibid.

¹²³ se side 28 for bilde, vedlegg 2.

spekulere i. Det går frem av juryens kommentarer til flere av konkurranseutkastene at juryen ønsket et *monumentalt* preg. Et eksempel på dette er juryens kommentar til Munthe Kaas & Dunkers utkast som ble innkjøpt av juryen: ”Facaderne udmerker sig likeledes ved den enkle rytme og midtpartiet mot Torvgaten gir den et strengt *monumentalt*(min uthevelse) preg”. Et av de andre konkurranseutkastene fikk følgende kommentar av juryen: ”Facaderne karakteriseres for litet av et offentlig badeanlæg,(...)”¹²⁴ Antagelig var det derfor dette som lå i juryens ”formaal”, at bygningen skulle ha et *monumentalt* preg, noe som ville gi bygningen karakter av å være et *offentlig* badeanlegg.

Det er forøvrig også sannsynlig at forandringen hadde noe med den *generelle arkitekturutviklingen* å gjøre. I tiden som hadde gått siden arkitektkonkurransen, hadde nyklassisismen etablert seg sterkere som arkitekturstil.

En annen stor forandring skjedde med svømmehallen. Planene for svømmehallen ble som nevnt revidert i 1928, først og fremst av hensyn til behovet for *flere tilskuerplasser ved svømmestevner*. En planlagt søylehall med hvelvet tak ble erstattet med en mer moderne og åpen løsning med overlys og større vinduer. Svømmehallen stod ferdig først etter siste byggeperiode, i 1932, og kan stilmessig plasseres på overgangen mellom klassisisme og funksjonalisme.

Således kom Torggata bad, fra det innkjøpte utkast til bygningen stod ferdig oppført, til å spenne over tre perioder i norsk arkitekturhistorie: nasjonalromantikk, nyklassisisme og funksjonalisme.

Juryens vektlegging av de innvendige løsningene

En kan stille spørsmålet om hvorfor ikke juryen valgte å legge ett av de mer *progressive* forslagene til grunn for oppførelsen, som for eksempel utkastet til Haanshus & Grimnes¹²⁵ som juryen hadde tildelt sammenslått første og annen premie sammen med Ole Jacob Holm, eller Dunker & Munthe-Kaas utkast, som ble innkjøpt av juryen. Begge

¹²⁴ Nr. 7. Motto: For Kristiania. Bilag til Byggekunst, nr. 6, 1920

¹²⁵ Espen Johnsen, hovedoppgave i kunsthistorie, 1993, *Gudolf Blakstad og Herman Munthe-Kaas*, Bind1, s.95: *Pro sanitate populi* var en stram og fin planløsning med abside som fondmotiv i svømmehallen. Fasaden mot Torvgaten var meget lav med en horisontal betoning. Artikuleringen var enkel og behersket med enkle profilbånd og skarpt innskårne vinduer. Det dekorative var helt barbert bort og man kan forstå at de unge ble oppmerksomme på det radikale utkastet som antydte retningen fremover.

disse forslagene viste som nevnt at den klassisistiske stilretning hadde kommet også til Norge.

En del av forklaringen kan være at to juryens arkitektmedlemmer tilhørte den litt eldre generasjon. Harald Aars(1875-1945) og Balthasar Lange(1854-1937)¹²⁶. Gudolv Blakstad(1893-1985) var noe yngre.

Juryen selv begrunnet valget av Morgenstjerne & Eides prosjekt med at det hadde lykkes arkitektene ”at fremlægge et arbeide, som paa en *udmerket maate*(min uthevelse) løser opgaven”. Men ser man på juryens kommentarer til ”Basilika”, oppdager man at verken prosjektets *svømmehall* eller dets *ytre arkitektur* var blant konkurransens beste. Ser man på juryens kommentar til de *innvendige løsningene* derimot, er disse nesten *uten unntak* positive. Det er derfor mye som tyder på at juryen har lagt stor vekt på gode innvendige løsninger i sin vurdering av de ulike prosjektene.

Morgenstjerne & Eides prosjekt hadde i følge juryen også en fordel til: ”Projektet løser ogsaa paa en *fortrinlig maate*(min uthevelse) den i programmet stillede opgave at enkelte dele av det nye anlæg bør kunne opføres uten at driften i det gamle anlæg avbrytes.”¹²⁷ Det var svært viktig at driften av det gamle badet ikke ble avbrutt, slik at man kunne opprettholde et badetilbud i løpet av den lange byggeperioden.

Vektleggingen av innvendige løsninger er påfallende i *mange sammenhenger* når det gjelder Torggata bad. Som vi har sett var det nødvendig å tilkalle en ekspert på det badetekniske området fra Sverige for å få til en god planlegging av badeanlegget. Programmet for arkitektkonkurransen inneholder *svært detaljerte* opplysninger om kommunikasjonen mellom de ulike rom og avdelinger(se vedlegg 1). Allerede i innledningen til juryens kommentarer/bemerkninger legges det vekt på det samme:

En moderne badeanstalt som jo bestaar av en række i sin karakter indbyrdes forskjelligartede avdelinger, saasom karbad, badstue, svømmehal, og medicinsk bad, hvortil endvidere knytter sig administrationsrum, frisørsalong, rum for forfriskninger samt et meget vaskerianlæg, danner en *i arkitektonisk henseende meget komplicert opgave*(min uthevelse) Alle de nævnte avdelinger skal endvidere staa i mere eller mindre intim

¹²⁶ Arkitekturleksikon, Arne Gunnarsjaa, 1999, Abstrakt forlag., s.455-456:Var kjent for sitt gode skjønn og var meget benyttet som jurymedlem i konkurranser.

¹²⁷ Bilag til Byggekunst, nr.6, 1920. Torvgatens bad, juryens bemerkninger angaaende konkurransetegningene.

indbyrdes forbindelse paa samme tid som de maa staa i bedst mulig forbindelse med vestibule og trapper.¹²⁸

Også i juryens kommentarer/bemerkninger til de enkelte prosjekter er de fleste knyttet til de innvendige løsningene. Kommentarene følger et fast mønster. De tar for seg planen, eventuelt ”grundrids” eller ”hoveddispositionen”, belysning, forbindelsen mellom rommene og avdelingene og deres forhold til trapper og svømmehall, svømmehallens arkitektur, og så den ytre arkitektur som nevnes i en kort setning til slutt. Det er med andre ord de praktiske og funksjonelle forhold som står i forgrunnen. Til tross for at programmet for arkitektkonkurransen inneholdt detaljerte opplysninger om hvordan kommunikasjonen mellom de ulike rommene og avdelingene skulle være, viser juryens bemerkninger mange eksempler på at det var *mye* som kunne gå galt. Bemerkningene forteller hvilket vanskelig ”puslespill” et slikt moderne badeanlegg var hvis det skulle fungere slik en ønsket. Noen av juryens innvendinger til arkitektkonkurransens forslag nevnes her:¹²⁹ ”Ved badstu for kvinder er returkorridoren lang og uhyggelig”, ”I badstuerne danner hvilerummene returpassasje”, ”Det er uheldig at man må passere gjennom vaskerummet tilbake fra badstuen”, ”(...)avklædningsrummene tillater ingen tilfredstillende sonndring mellom paakledte og nakne, hvilket er i strid med programmet”, ”I badstuavdelingen maa man gaa tilbake gjennom vaskerummet baade fra badstuen og avkjølingsrum”, ”Kommunikationene inden badstuavdelingene er ikke tilfredstillende, idet vaskerummet ligger skilt fra avklædningsrummene, saa baade rene og skidne maa passere avkjølingsrummet, og fra badstuen maa man returnere gjennom vaskerummet”, ”Svømmehallen har adkomst fra 2 sider hvilket vanskeliggjør kontrollen”, ”Begge badstuavdelinger er umulige, idet man efterat ha været i avkjølingsrummet paany maa passere badstuen og derfra gjennom vaskerummet for at komme tilbake til avklædningsrummet”.

Det er også verdt å legge merke til den ensidige vekten på innvendige løsninger i senere omtaler av Torggata bad, blant annet to ganger i *Byggekunst*. Ikke et ord blir nevnt om

¹²⁸Bilag til *Byggekunst*, ”Torvgatens bad, juryens bemerkninger angaaende konkurransetegningene.” nr. 6, 1920, s 15.

¹²⁹Bilag til *Byggekunst*, ”Torvgatens bad, juryens bemerkninger angaaende konkurransetegningene.” nr. 6, 1920, ss. 15–23.

den utvendige arkitekturen.¹³⁰ Det viser seg også at ingen av omtalene er skrevet av arkitekter, men av fremtredende badefagmenn. I *Byggekunst* gav Einar Ween en *begrunnelse* for den detaljerte gjennomgangen av badeanlegget, nemlig at det ville bli bygget mange bad i tiden som skulle komme.¹³¹

Når jeg har funnet grunn til å nevne disse forskjellige badetekniske detaljer, så er det fordi jeg føler meg sikker på at fremtiden vil by våre arkitekter flere og flere oppgaver på dette felt(avsnitt). Både på landsbygden og i våre byer er saken aktuell og mange steder er der allerede avsatt midler. Det kan derfor *også*(min uthevelse)ha en viss betydning for de herrer arkitekter å vite at vårt land nu har en 10 år gammel institusjon, Norges Badeforbund, som bl. a. har til oppgave å yde faglige råd til alle som skal bygge bad.¹³²

Men hvorfor hadde *gode innvendige løsninger* så stor betydning i et moderne badeanlegg? Jeg skal i det følgende gjøre rede for noen årsaker til dette.

Planlegging av et moderne bad bød på en rekke utfordringer. I 1920-årene da Torggata bad ble planlagt og oppført, ble det stilt svært mange krav til utformingen av en slik bygning, om det skulle karakteriseres som et *moderne badeanlegg*. Utformingen av badeanlegg hadde endret seg mye opp gjennom tidene. I utlandet skjedde utviklingen på det badetekniske området *svært raskt*. Mange løsninger var nye for sin tid og ble regnet som revolusjonerende innenfor badevesenet. Det var særlig to forhold som var viktige for moderne badeanlegg: driftsøkonomi og hygiene.

Driftsøkonomi

Driftsøkonomi var viktig først og fremst for å holde badeprisene nede. Å ha lave badepriser var kanskje det aller viktigste kravet til et folkebad.

Det var derfor viktig å ha lavest mulig driftsutgifter. En måte å oppnå det på var å velge en energikilde som var mest mulig gunstig økonomisk til oppvarming av bygning og vann. Torggata bad hadde for eksempel en femårskontrakt med Osterhaugsgaten Høvleri

¹³⁰ Da arkitektkonkurransen ble omtalt Teknisk Ukeblad knyttet derimot mange av kommentarene seg til det arkitektoniske formspråket, se kapitel "Arkitektkonkurransen - nyklassisisme og stilmangfold".

¹³¹"Når det gjelder større badeanlegg – særlig svømmehaller befinner vi oss imidlertid i en brytningstid, hvorom det kan sies at erfaringene fra de siste 15–20 årene først nu begynner å utkrystallisere sig. (...)Badefagmannens *praktiske* erfaring legges imidlertid sjelden frem for offentligheten uten i deres egne organer, som våre arkitekter og ingeniører ofte savner kjennskap til, til tross for at det er her erfaringene blir sammenlignet og diskutert." Einar Møinichen og Einar S. Ween: *Bad i bygd og by*, Oslo 1938, s. 37–38

¹³² *Byggekunst*, Oslo 1928, s. 130.

som lå i nærheten om bruk av spildamp.¹³³ Ellers var det viktig å velge praktiske løsninger og materialer som gjorde renholdet og vedlikeholdet av bygningen enklest mulig. Det nevnes forøvrig også at svømmehallsbadet på grunn av de nye metodene med filtrering av vannet ikke bare var blitt mer hygienisk, men også en *økonomisk* mer fordelaktig badetype.¹³⁴

En annet forhold som var viktig var å *øke driftsinntektene*. Det var derfor avgjørende å øke kapasiteten, først og fremst ved å unngå ventetid i de ulike avdelingene. Flest mennesker ønsket eller hadde mulighet til å ta sitt bad om lørdagen, tradisjonen tro, noe som førte til en opphopning av besøkende på denne dagen. Ved lang ventetid ble det tapte badeinntekter: ”Vilde man kapitalisere, hvad ventetiden i Kristiania-badene venteværelser repræsenterer, vilde man sikkert naa et ganske utrolig beløp.”¹³⁵

Men kanskje mer alvorlig enn de *økonomiske* konsekvensene ved lang ventetid var at det kunne motarbeide det som var *badesakens mål*, å få flest mulig mennesker til å bade:

Et av de sikreste midler til at dræpe en mands spirende badetrang er nemlig at la ham vente saa længe, at han i ærgrelse leverer sin billett tilbake. Den mand - kvinderne er her adskillig taalmodigere-, skjønt det findes ogsaa blandt dem nogen, som kan være iltre- men en saadan ulykkelig mand, han kommer ikke saa lett tilbake. Det har vi erfaring for.” (...)Det det gjælder er derfor, at alle hensyn er tat for at ingen tid skal gaa til spilde.¹³⁶

En måte å løse problemet med ventetid på var å bruke systemet med *to avkledningsrom* for hvert karbad i karbadavdelingen. Karbad var som nevnt den badeformen som ble foretrukket av svært mange mennesker.¹³⁷ Dette systemet ble første gang benyttet i Torggata bad, og fantes for eksempel ikke ved Bislett bad som ble bygget noen få år tidligere:

¹³³ *Byggkunst*, 1928, s.134: Om kjeleanlegget i Torggata bad stod det ”Selve kjeleanlegget et lavtrykksanlegg på vulkankjeler, tjener kun som et reserve anlegg, i det man har sluttet en 5 års kontrakt med det nærliggende Osterhaugsgatens Høvleri om leveranse av spildamp til en pris som svarer til 60% av dagens kullpris. En ordning der er til fordel både for selger og kjøper. Under de mange overveielser om disse spørsmål, har så vel oljefyring som elektrisk fyring været undersøkt og beregnet. Men begge deler blev lagt til side, da de ikke viste sig så fordelaktige som det nu valgte system.

¹³⁴ Einar S. Ween: ”De senere aars utvikling av folkebadene i badeteknisk og økonomisk henseende”, *Norges Badeforbunds landskonferanse, 1923*(i anledning badesaken i Kristiania), Kristiania 1923, s.73.

¹³⁵ *Ibid.*, s. 67.

¹³⁶ Einar S. Ween: ”De senere aars utvikling av folkebadene i badeteknisk og økonomisk henseende”, *Norges Badeforbunds landskonferanse, 1923*(i anledning badesaken i Kristiania), Kristiania 1923, s.67

¹³⁷ Se forøvrig note nr. 103

Jeg vil i denne forbindelse peke paa en foranstaltning, som engelskmændene har indført i sit typiske folkebad, nemlig karbadet, og det er anvendelsen av dobbelt sæt avklædningsrum til hvert kar.

Systemet, som vil sees indført i den nye plan for Torvgatens bad er dette, at saasart førstemand har forlatt karret, saa gaar badekonen ind, laaser hans dør, gjør istand badet til næste mand, som i mellemtiden klær sig av, mens den første klær sig paa. Det sier sig selv, at man derved kan spare adskillig tid.¹³⁸

Hygiene

Hygiene var viktig først og fremst for å unngå smitte. Ved innendørsbadene førte varmen til en mye sterkere bakterievekst enn i utendørsbadene. Det var derfor om å gjøre å trekke minst mulig skitt og bakterier inn i badets avdelinger. En måte å oppnå dette på var ”å skille skitne fra rene”¹³⁹. Et viktig eksempel på dette var bruk av den *dobbelte korridor og gjennomgangsceller*. Systemet gikk ut på at man hadde en utvendig gang som ble benyttet når man var påkledd og skulle inn i avkleddningscellen, og en innvendig korridor som ble benyttet når man var avkledd og gikk ut fra avkleddningscellen på vei til vaskerommet. På denne måten unngikk man støvletråkk rundt bassengkanten og beskyttet seg mot forurensning av vannet. For sin tid var dette en avansert løsning. Dette systemet var for eksempel ikke innført i England, hvor man kun satset på filtrering av vannet.

Et annet eksempel på å skille skitne fra rene, var at *adkomst til svømmehallen bare kunne skje ved å passere vaskerommet*.¹⁴⁰ Når man kom ut av avkleddningscellen i Torggata bad, ble man ledet av et gjerde i halvannen meters høyde bort til vaskerommet og derfra ut til svømmehallen. Dette var en oppfinnelse gjort av den svenske ingeniør Albihn. Tidligere var man nødt til å ha kontroll ved alle dører for å påse at man ikke gikk uvasket til svømmehallen. Dette systemet var for eksempel ikke innført på Bislett bad som ble oppført få år tidligere:

¹³⁸ Einar S. Ween: ”De senere aars utvikling av folkebadene i badeteknisk og økonomisk henseende”, *Norges Badeforbunds landskonferanse, 1923* (i anledning badesaken i Kristiania), Kristiania 1923, s. 67.

¹³⁹ Det var imidlertid også viktig å skille *påklede* fra *avklede*. Dette var av psykologiske grunner: ”Nakne mennesker reagerer instinktivt når de møter påklede, likesom rene og skitne gjensidig sjenerer sig for hverandre, (...)” Einar S. Ween, *Bad i bygd og by*, del 2, Oslo 1938, s. 44

¹⁴⁰ ”Ved badeanlegg hvor der også ønskes svømmebad, gjelder det å ha på det rene hvilke formål det skal fylle og hvilke sanitære krav det stiller. Det må straks slås fast at bassenget ikke må betraktes som et vanlig bad hvori en skitten kropp vaskes ren. Det kreves derfor et velopvarmet vaskerum med forkammer eller vaskebenk og tilstrekkelig antall dusjer med varmt og kaldt vann. Kroppsvasken må skje før de badende får adgang til svømmebadet.” Einar Møinichen og Einar S. Ween: *Bad i bygd og by*, del 2, Oslo 1938, s. 54.

Paa Bislet kommer man i 1ste etage desværre ut av sit avklædningsrum like mot bassinkanten, og har man ikke skarp kontrol, kan man risikere, at en skidden mand plumper uti og sier: ”Æsch, jeg bryr mig ikke om dette dusjbadet, jeg plumper like uti, jeg er kommet her for at svømme, ikke for at vaske mig”.¹⁴¹

Det er viktig å huske hvilken stor betydning badesaken hadde i Norge og Europa på denne tiden. Badesakens mål var å få flest mulig mennesker til å bade. Utfordringen var at mange mennesker ikke var vant med eller interessert i å bade. Som vist ovenfor kunne problemet være tid, penger, kunnskap, lyst, frykt for smitte, eller at det utfordret folks bluferdighet. At badet på alle måter virket innbydende, og ikke støtet folk bort, var derfor helt avgjørende:

Ganske visst kræver et bad først og fremst vand og dernest varmekilde, men uten at der fra først til sidst er tat hensyn til, at det hele anlæg er saa praktisk, saa probert, saa indbydende at de badende kan befinde sig vel, vil badet hverken gjøre sin fulde nytte eller ha livsbetingelser. Og publikum vil fremdeles vende det døde øre til overfor alle forestillinger om badets betydning for sundheten.¹⁴²

Torggata bad — gammeldags eller moderne?

Torggata bad, slik det stod ferdig i 1932, omtales gjerne som en representant for en konservativ 20-tallsklassisisme og har aldri vært regnet blant nyklassisismens hovedverk i Norge, som for eksempel Haugesund Rådhus eller Vigelandsmuseet. Bygningen fremstår som et tradisjonelt blokkaktig og symmetrisk anlegg, med kraftige søyler i fronten og enkel artikulering av veggene. Allikevel var Torggata bad *et helt moderne badeanlegg* da det stod ferdig. Som nevnt tidligere fikk badet i 1928 da første byggetrinn stod ferdig følgende attest i Byggekunst:

Med dette anlegg trer Oslo Kommune på badevesenets område inn i første rekke blandt de europeiske byer. Hverken Stockholm eller Kjøbenhavn kan rose sig av å ha noget lignende, og jeg nærer ingen tvil om at det i en årrekke fremover vil bli studert av mange både i og utenfor landet med interesse for det problem som heter offentlig sunnhetsforsorg.¹⁴³

Men var et moderne badeanlegg forenlig med bygningens noe gammelmodige ytre? Som nevnt ble Torggata bad planlagt og oppført i en *arkitektonisk brytningstid*. Både det stilmangfoldet arkitektkonkurransen viste, og det faktum at Torggata bad, fra

¹⁴¹ Einar S. Ween: ”De senere aars utvikling av folkebadene i badeteknisk og økonomisk henseende”, *Norges Badeforbunds landskonferanse, 1923*(i anledning badesaken i Kristiania), Kristiania 1923, s. 78.

¹⁴² *ibid*, s. 66.

¹⁴³ *Byggekunst*, september 1928, s.137.

Morgenstjerne & Eides konkurranseutkast til det ferdig oppførte badet, spente over tre arkitekturperioder, viste dette.

Gregor Paulsson og den ”nye” arkitekturen

Gregor Paulssons verk, *Den nya arkitekturen*, ble utgitt i 1916.¹⁴⁴ I boken uttrykker Paulsson at han befinner seg i en arkitektonisk gjennombruddstid. Forfatteren sier at hensikten med boken er å gi en forestilling om de retningslinjer dette gjennombruddet skjer etter: ”De er ikke blot *æstetiske*, men ogsaa *sociale* og *økonomiske*”¹⁴⁵. Mens man ifølge Paulsson år tilbake bare snakket om arkitektur i forbindelse monumentalbygninger, begynte lekmenn og arkitekter nå å kreve at arkitekturen skulle bli en naturlig del av folks hverdag:

Arkitekturen forenes med det praktiske Livs Nyttebygninger, Fabriker, Varehuse, Konstruktionsbygninger, Lejekaserner, Industriprodukter m. m. Der gaar gennem Tiden en Bevægelse, som bestemt forlanger at faa ”skønhed” ind i alle vort Hverdagsmilieus Detailler.¹⁴⁶

Ifølge Paulsson var folks følelse av velvære ikke bare avhengig av forhold som høyere arbeidslønn, bedre hygiene, og sosiale forholdsregler, men også av det han kalte ”en smuk Inddramning av Livet.”¹⁴⁷ Sosiale problemer som boliger, hjem, byer og arbeidslokaler fikk ikke noen rasjonell løsning ved bare å løses *rasjonelt*. Det måtte kreves et hensyn til *skjønnheten* som ledet det hele. Han mente videre at det ville komme en helt ny arkitekttype, som ville være annerledes enn sine forgjengere. Arkitektene hittil, hadde ifølge Paulsson enten vært ”livsfremmede romantikere, som bare dyrket *skjønnheten*, eller altfor livselskende bygningsteknikere, som følte overdreven sympati for *nytt*en.”¹⁴⁸ Paulsson mente at tidens løsen lå i *samarbeidet* mellom disse to, *skjønnheten* og *nytt*en.

¹⁴⁴ Verket ble utgitt på dansk, *En ny arkitektur*, Kjøbenhavn, 1920, med nytt forord av Gregor Paulsson og nytt billedmateriale som viste nyere eksempler på nyklassisistisk arkitektur utvalgt av Kay Fisker. Bortsett fra andre del av forordet er teksten den samme. Jeg har valgt å forholde meg til den danske utgivelsen fra 1920.

¹⁴⁵ Gregor Paulsson: *Den ny Arkitektur*, Kjøbenhavn 1920, forordet.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Gregor Paulsson: *Den ny Arkitektur*, Kjøbenhavn 1920, forordet.

Hittil hadde det vanlige innenfor arkitekturen vært at man, enten som ”i den rene ingeniørbygningskunst¹⁴⁹” hadde latt konstruksjonen og det formålstjenlige bestemme formen, eller at man som innenfor ”nyttebygningens andre grener som banken, jernbanestasjonen, varehuset og kontorbygningen” hadde gått til den motsatte ytterlighet: ”en Maskering af Formaalet ved Hjælp af den akademiske Arkitekturs dekorative Former.”¹⁵⁰

Han illustrerer dette med et eksempel, jernbanestasjonene:

Naar Banegaarden i sit Eksteriør imiterer Paladsfasader, gør den sig Skyld i en Løgn. Og dog er alle vore Byer fulde af saadanne Løgne. Hele vor Arkitektur fra den nys tilbakelagte Aartier kendetegnes af en ejendommelig modvilje mod at angive sit formaal, idet den med en pragtfuld ydre Skæl dækker over det Indre, som om det var noget, man skulde skamme sig over(...)De rationelle Anordninger maa opgives for den ydre Skønheds Skyld. Pragten skaber ubekvemhed. Hvor mange banegaarde findes der, hvor Interiøret tilfredstiller Trafikens Krav? Hvor mange af dem angiver klart og tydeligt deres Formaal ved de bedst mulige Arrangementer for Gods og Rejsende til med det mindste mulige Tab af Tid at komme til Perronerne? Hvor mange af dem ejer en arkitektonisk Logik?...) Det er kun den menneskelige Skønhedsfølelses Træghet, der forhindrer at man naar som helst lader det repræsentative Ydre erstatte af et logisk.¹⁵¹

Og her er vi fremme ved det som etter min mening er hovedtema for boken. Paulsson uttalte følgende om monumentalarkitekturen: ”For denne galdt det først og fremmest om at representere; Behovet kom i anden Række.¹⁵² Derfor lagdes Hovedvægten paa Udviklingen af de ydre Rumforhold – og i Forfaldsperioden kun af Fasadens Rytme og Symmetri.”¹⁵³

Men ifølge Paulsson hadde man ikke mistet muligheten til å skape en representativ arkitektur, selv om man brøt med tradisjonen. En leiegård skulle bare ikke ha en slottsfasade og et moderne teater skulle ikke ligne et hoffteater. Men hvis vi bygget en bank som var en bank, et teater som var et teater, et varehus som var et varehus, og ikke bare vakre fasader, fikk vi en like monumental arkitektur som fortidens palasser og katedraler. ”Det ærligt tidssvarende bliver monumentalt”, mente han.

¹⁴⁹ Paulsson nevner f.eks. konstruksjonsbygninger av jern og glass, der konstruksjonen seg selv var ”skjønnhet”, en slags ingeniørestetikk, og det som representerer ”Werkbund”, Ibid. s 95.

¹⁵⁰ Ibid., s. 110.

¹⁵¹ Ibid., ss.110–113.

¹⁵² Betegnelsen ”behovet” brukes både i den danske og svenske utgaven, i dag ville man kanskje bruke ordet ”funksjonen”.

¹⁵³ Ibid., s. 114.

Det beste eksempel på moderne svensk arkitektur som nettopp viste en slik ny saklighet og ny monumentalitet, var i følge Paulsson Ivar Tengboms Enskilda banken:

Av Exteriören har man rätt att begära en större monumentalitet än för kontorsbyggnaden, men icke en blott representativ. Det är monumentalitet nog att ge en enkel symbol för det moderna kommersiella livets hjärna. En slät kubisk exteriör, ett värdigt lugn, en till åtbörden återhållsam men medveten storhet(...) Intet yttre prål, intet skryt över dess makt. Det enda som bryter är de Milleska skulpturerna,(...).¹⁵⁴

Paulsson legger også vekt på at *dersom* den saklige arkitektur og den representative arkitektur skulle blandes, skulle det skje i motsatt retning av det som var vanlig. Hvis man veide de to bygningstyper opp mot hverandre, ville man se at de rent representative bygninger nå utgjorde et ubetydelig mindretall. På den ene siden hadde man boliger, fabrikker, kontorbygninger, banker, institusjoner, skoler, kaserner, jernbanestasjoner, biblioteker, teatre. På den andre siden ”kongelige Slotte(som vistnok sjældent bygges), Kirker, Raad eller Domhuse.¹⁵⁵

For å oppsummere kan man si at Paulsson kritiserte den ”gamle” arkitekturen på to måter: Når det gjaldt *eksteriøret* kritiserte han bygningene for å være oppført i et representativt formspråk, som ikke lot bygningens formål komme til uttrykk, eller som Paulsson sa, de var kjennetegnet av ”en ejendommelig modvilje mod at angive sit formaal”¹⁵⁶. Med sine slotts- eller palasslignende fasader gav de uttrykk for å være noe annet enn det de var, som for eksempel bank, jernbanestasjon, varehus eller teater. Når det gjaldt *interiøret* kritiserte han bygningene for at hensynet til det representative gikk foran hensynet til funksjonen, slik at man fikk upraktiske og lite funksjonelle bygninger.

Den ”nye” arkitekturs bygninger skulle ha et eksteriør som *forente skjønnhet og nytte* og utgjøre en *syntese av form og hensiktsmessighet*. Arkitekturen skulle være saklig, logisk, enkel, ærlig og tidsriktig. I interiøret skulle det først og fremst tas hensyn til bygningens *formål* som man sa den gang, eller funksjon som vi kanskje ville si. Som Paulsson sa: ”En jernbanestasjon hadde lite med et slott å gjøre, men var en

¹⁵⁴ Gregor Paulsson: *Den nya arkitekturen*, Stockholm 1916, s. 98. Det refereres ikke til Ivar Tengboms Enskilda banken *spesielt* i den danske utgaven, fordi man antok at det hadde mest lokal interesse for Sverige. I den danske utgaven omtales bankers monumentalitet mer *generelt*. Jeg siterer derfor i dette tilfelle fra den svenske utgaven.

¹⁵⁵ Gregor Paulsson: *Den ny Arkitektur*, København 1920, s. 125

¹⁵⁶Se note 155.

ekspedisjonsbygning for persontrafikk, kontor, billettsalg, godsforsendelse og togopphold.”¹⁵⁷

En bygnings monumentalitet har derfor lite å gjøre med dens likhet med for eksempel slottsfasader. Snarere kan man si at det har å gjøre med *arkitekturens evne til uttrykke det monumentale i en bygnings formål* som f. eks. beskrevet ovenfor i Enskilda banken. Som Paulsson sa, man skulle *heve nytten opp til monumentalitet*.

Når man *leser* Gregor Paulssons *Den nya arkitekturen* eller *Den ny Arkitektur* kan det høres ut som det er funksjonalistisk arkitektur han beskriver. Paulsson betraktes derfor av mange som en forløper til funksjonalismen. Ser man derimot på *billedmaterialet* i boken ser man at dette ikke er tilfelle. Hans uttalelser må ses på bakgrunn av den ”gamle” arkitekturen som Paulsson tok avstand fra, som var den historistiske og nasjonalromantiske. Billedmaterialet viser nyklassisistisk arkitektur der også enkelhet, saklighet, ærlighet, logikk var et ideal.

Torggata bad, en ny arkitektur?

Hvordan stiller så Torggata bad seg i forhold til Paulssons syn på forholdet mellom det saklige og representative, mellom skjønnhet og nytte?

Når det gjelder interiøret er det liten tvil om at arkitektene har lagt vekt på det praktiske og funksjonelle. Som jeg har vist tidligere ble hensynet til gode indre løsninger nærmest tvunget frem av hensyn til forhold som driftsøkonomi, hygiene og ventetid. Det ble derfor viet stor oppmerksomhet, både i programmet for arkitektkonkurransen, av arkitektene, i juryens kommentarer til de ulike konkurranseutkastene, og i all senere omtale av badet, blant annet i Byggekunst. Bilder fra badets interiør viser at det også er lagt stor vekt på ”skjønnheten”, eller det estetiske. Interiøret er utført i et enkelt nyklassisistisk formspråk med bruk av for eksempel søyler i viktige rom. Man kan si at det er lagt stor vekt på ”å forene skjønnhet med nytte”, slik Paulsson var opptatt av.

Når det gjelder svømmehallen gjennomgikk Morgenstjerne og Eides utkast flere forandringer etter det opprinnelige konkurranseutkastet. I stedet for en planlagt

¹⁵⁷Gregor Paulsson: *Den ny Arkitektur*, København 1920, s. 110.

”usedvanlig vakker søilehall med hvelvet tak”¹⁵⁸, fikk man en klar, ren og moderne løsning med svære overlys og høye vinduer på begge sider. Her gikk altså arkitektene bort fra en løsning som i større grad la vekt på det ”vakre”, til fordel for en løsning som tok mer hensyn til funksjonen: behovet for flere tilskuerplasser ved svømmestevner og mer naturlig lys og kontakt med omgivelsene utenfor. For igjen å benytte Paulssons terminologi kan man si at den oppførte svømmehallen i større grad *forente skjønnhet og nytte* og var *en syntese av form og hensiktsmessighet*, enn det tidligere utkastet hvor hensynet til skjønnhet i større grad ville ha gått på bekostning av nytten. Stilmessig plasseres svømmehallen på overgangen mellom klassisisme og funksjonalisme.

Den utvendige arkitekturen er utført i et nyklassisistisk formspråk med sparsom dekor. Fasaden mot Torggata er dominert av seks søyler gjennom tre etasjer og gir bygningen et nyklassisistisk monumentalt preg. Paulsson mente at ”representativt”, når det gjaldt *utvendig* arkitektur, hittil hadde vært synonymt med slotts- eller palassfasader ”der man la hovedvekten på utviklingen av de *ytre romforholdene*(min uthevelse), og i forfallsperioden kun av *fasadens rytme og symmetri*(min uthevelse)”. Torggata bads fasade har et representativt, monumentalt preg. Det dreier seg imidlertid *ikke* om en usaklig og overdreven bruk av stilmotiver uten sammenheng med bygningen forøvrig. Typisk for nyklassisismen er fasaden *saklig*, eller *logisk* bygget opp, i den forstand at det er et *samsvar mellom plan og fasader*. Søylepartiet samsvarer med bredden på den rommelige vestibylen innenfor. I vestibylen går også to monumentale trapper på hver side opp til annen etasje. Søylepartiet, som går gjennom tre etasjer, avspeiler også bredden og høyden på svømmehallen, bygningens aller viktigste funksjon. Partiene på siden av søylepartiet tilsvarer beliggenheten til badets øvrige avdelinger. Det er den enkleste formen for søyleorden som er valgt, den doriske/toscanske. Søylepartiet har i tillegg en *praktisk funksjon* fordi det tydelig markerer inngangen til badet.

Sist, men ikke minst, har også søylepartiet en *symbolsk funksjon*. Det gir bygningen et *monumentalt preg*, noe som gir bygningen karakter av et *offentlig badeanlegg*. Torggata bads monumentale nyklassisistiske fasade understreker det *monumentale*, det vil si *viktigheten av, badesaken* og det offentliges sterke satsning på befolkningens hygiene

¹⁵⁸Byggekunst, 1933, nr 7, s. 129.

gjennom folkebadene. Slik sett kan man si som Paulsson, at man i Torggata bad har ”hevet nytten opp til monumentalitet”.

Utviklingen av folkebadenes arkitektur i Sverige

For å studere forholdet mellom det representative og det funksjonelle i Torggata bad kan det være interessant å sammenligne med utviklingen badene gjennomgikk i Sverige i det samme tidsrommet som Torggata bad ble planlagt og oppført. Inga Kindblom har gjort en interessant studie av de svenske badeanleggene og gir følgende oversikt.¹⁵⁹ Siden påvirkningen fra Sverige var så stor kan en sammenligningen med Sverige være relevant. Så vidt jeg vet ikke gjort noen lignende studie i Norge:

I perioden 1880–1919 er de offentlige badebygningene gjerne representative bygninger i tidens arkitekturstil, med eksteriører som ikke alltid forteller om deres funksjon. En tekst over inngangsdøren pleide å opplyse om hva slags bygning det var. Svømmebassengene var for det meste små, ble ofte regnet som unødvendige og manglet ofte. Omkleddningsrommene var plassert langs bassenget. Karbad og badstuebad var vanlig. Badingens hygieniske, medisinske og sosiale side var det vesentlige på denne tiden. Et norsk eksempel fra denne perioden er Bislet bad.

1920-tallet kaller hun *forandringenes decennium*. 1920-tallets klassiserende bygningsstil preget badebygningene, med stramme linjer, arkadebuer og sparsom, antikiserende dekor. I begynnelsen lå omkleddningsrommene fortsatt rundt bassenget på tradisjonelt vis. Utover 1920-tallet får badeanleggene en utforming som i flere henseende avviker fra tidligere tiår. Den klassiserende stilen dominerer. Bassengene ble på 20-tallet mye større. Omkleddningsrommene ble etterhvert flyttet fra svømmehallen til andre deler av badeanlegget. Det var først og fremst ungdommen som ivret for svømmehallsbad og de dyre bassengbygningene ble derfor sett på som en investering i fremtiden. Ungdommen var ikke spesielt interessert i karbad eller badstuebad.

Badeanleggene som ble oppført på 30- og 40-tallet var på en helt annen måte enn tidligere preget av funksjonen, ikke minst i eksteriøret. Hun nevner et eksempel:

¹⁵⁹ Inga Kindblom: *Badhus. Bad och badande före 1950*, Riksantikvarieämbetet , 1995.

”Vattenpalatset” i Eskilstuna från 1931, ritad av arkitekt Paul Hedquist, vitnar med sine strama linjer och stora glasfönster om funktionalismens genombrott. I badhuset fanns både karbad, turkiskt bad, finsk bastu och en stor simhall med avklädningshytter i samma plan samt fasta åskådarläktare tre trappor upp. Simhallens ena långsida är *helt glasad* (min uthevelse) Avdelningen med avklädningshytter på motstående långsida skiljs från simhallen av en glasad vägg med flera dörrar. Paul Hedquist har här förenat äldre tiders krav på närhet till avklädningshytterna med moderna tiders krav på en stor simbasseng, fast och väl tilltagen åskådarläktare samt stort ljusinsläpp. Simsportens betydelse är klart markerad.¹⁶⁰

Typisk for 1930- og 1940-tallets badeanlegg var de rette linjene og de store glassflatene, som gav både lys og nærkontakt med miljøet utenfor. I interiøret var det det store svømmebassenget, ofte 25 meter langt og en trappetrinnsformet tribune som dominerte.

På grunn av den lange byggeperiode, fra Morgenstjerne & Eides utkast i arkitektkonkurransen i 1920 til den ferdig oppførte bygningen i 1932, speiler Torggata bad den samme utviklingen som oversikten over anleggene i Sverige viser. Torggata bads arkitektur og valg av løsninger forandret seg både i takt med tidens skiftende arkitekturretninger og i forhold til utviklingen på det badetekniske området. Det mer nasjonalromantiske konkurranseutkastet som hadde ”et hyggelig præg av det gamle Kristiania” ble endret og bygningen ble oppført med en nyklassisistisk fasade med empire preg og nyklassisistiske detaljer i interiørene. Det er særlig verdt å legge merke til at Torggata bad, helt siden arkitektkonkurransen i 1920 var planlagt med et *stort svømmebasseng, 25 meters lengde*, noe som ble regnet som svært *moderne*. Svømmehallen spilte også en stadig viktigere rolle innenfor badeanlegget. På grunn av den lange byggeperioden gjennomgikk planene for svømmehallen størst forandringer. Fra konkurranseutkastet for svømmehallen i 1920 som juryen omtalte som ”noget haard, særlig for den øvre dels vedkommende”¹⁶¹ til ”en usedvanlig vakker søilehall med hvelvet tak”¹⁶², slik *planene* for svømmehallen ble beskrevet i *Byggekunst* i 1928, til den *oppførte* svømmehallen som stilmessig plasseres på overgangen mellom klassisisme og funksjonalisme. Svømmehallen hadde nu fått større og flere vinduer, linjene var blitt strammere og svømmernes og tilskuernes behov hadde i større grad fått bestemme utformingen av rommet. Fortsatt lå imidlertid omkleddningsrommene rundt

¹⁶⁰ Inga Kindblom: *Badhus. Bad och badande före 1950*, Riksantikvarieämbetet, 1995.

¹⁶¹ Bilag til *Byggekunst*, nr. 6, 1920 ”Torvgatens bad, juryens bemerkninger angående konkurransetegningene.

¹⁶² *Byggekunst*, 1933, nr. 7. s. 129.

svømmehallen, noe som i løpet av den lange byggetiden av enkelte var blitt regnet som litt gammeldags.

Bygningen hadde imidlertid ikke noen *utvendig karakter* av bad, slik målet ble senere under funksjonalismen. I de funksjonalistiske badene var det gjerne svømmehallen, med store vindusflater ut mot omgivelsene, som gav bygningen dens utvendig karakter av svømmehall. I Torggata bad var det en tekst over inngangen, ”Kommunalt bad”, som fortalte om bygningens funksjon. Selv om bygningen hadde et *monumentalt* preg, og som gav bygningen et *offentlig* preg, var det ingenting i eksteriøret som fortalte at det var et offentlig *badeanlegg*. Selv om svømmehallen i det endrede utkastet hadde fått større og flere vinduer, var disse lite synlige fra utsiden. Dette skyldtes at lyset kom inn gjennom overlysvinduer i taket og at svømmehallen i Torggata bad var plassert midt inne i bygningen, omgitt av andre avdelinger som hadde storrutede krysspostvinduer ut mot gaten.¹⁶³

¹⁶³Edvard Heiberg kommenterte nettopp en mangel på det ””karakteristiske” for et bad, i forbindelse med arkitektkonkurransen for Torggata bad: ”I praksis derimot ser man mindre til denne stræben efter det karakteristiske. Et eksempel: Ved konkurransen om Torvgatens bad hvor omtrent alle hadde benyttet spanske vægger i avklædningscellerne, var det ingen som hadde benyttet den omstændighet at det effektive lys kom over de spanske vægge, til at lave høit- og tætsittende vinduer og derved gi bygnignen utvendig karakter av en badeanstalt. De fleste hadde høie paladsvinduer med stor avstand.” *Byggekunst*, 1921, ”Retningslinjer. Et forsøk paa en orientering i de moderne bestræbelser i arkitekturen.”, s. 69.

Sammenfatning og konklusjon

Sammenfatning

Interessen for bading vokste frem som del av en større hygienebevegelse i Europa på 1800-tallet. Legene var blitt klar over sammenhengen mellom sykdom og smitte. I stedet for bare å satse på *kurativ* medisin, medisin som tok sikte på å helbrede allerede oppstått sykdom, begynte mange leger å interessere seg for å *forebygge* sykdom. Bading ble av flere grunner regnet som et viktig *sykdomsforebyggende tiltak*. Gjennom bading fikk man fjernet skitt og bakterier fra kroppen. Bading var også viktig fordi det førte til *herding* av kroppen. Gjennom vekselvise varme og kalde bad fikk man oppøvet kroppens temperaturregulering. Jo mer herdet kroppen var, desto mindre var sjansen for å bli utsatt for forkjølelser og bakterieangrep. Da Torggata ble planlagt og oppført var det sykdommen *tuberkolose* man fryktet mest. Man mente også at *fysisk trening* hadde en *herdende* virkning. Hensynet til *svømming* var et viktig argument for at badene skulle utstyres med svømmehall. Behovet for renhet og styrke hadde også *moralske* undertoner.

Utfordringen var at folk ikke hadde bad i hjemmene sine. Løsningen ble derfor å opprette såkalte *folkebad*. Folkebadene var bad der vanlige folk kunne komme for å ta seg et bad for en rimelig penge, i motsetning til for eksempel kurbadene som kun var beregnet på overklassen.

England og Tyskland, og deretter Sverige, var foregangsland på badesakens område. I England utviklet man i 1842 den såkalte *kombinerde vaske- og badeanstalt* i 1842 som folkebad(*karbad*), i Tyskland *dusjbadet* og i Sverige *badstuebadet*. Med nye *vannfiltreringsmetoder* og en *hensiktsmessig planlegging av badet i forhold til driftsøkonomi og hygiene*, lyktes man i Tyskland og England også å utvikle *svømmehallsbadet* til en billig og hygienisk badeform. For at et badeanlegg skulle være et *moderne folkebad* da Torggata bad ble bygget, måtte de være utstyrt med svømmebasseng som tilfredstilte svømmesportens krav, dvs. minimum 25 meters lengde. Andre krav man stilte til et *moderne folkebad* var at de skulle ha en *sentral beliggenhet* og at de skulle være *monumentale og frittliggende bygninger*.

I Norge var *badesaken*, det vil si kampen for hygiene og opprettelsen av folkebad, et landsomfattende prosjekt. Legene var som nevnt pionerer på badesakens område. Videre ble badesaken tatt hånd om av de ulike helseforeningene i landet. I 1922 ble *Norges Badeforbund* stiftet som et *spesialforbund* for arbeidet med badesaken. Forbundet skulle kartlegge badeforholdene, drive med opplysningsarbeid og bistå med teknisk veiledning for bygging av bad. I Norge falt valget, i likhet med svenskene, på *badstuebadet* som vår nasjonale folkebadtype. Norges Badeforbund arbeidet derfor for å oppføre fortrinnsvis små bygninger innredet som *badstuebad* over store deler av landet.

Torggata 16 hadde en lang historie som badehustomt. Siden 1862 hadde Kristiania vaske- og badeanstalt stått på eiendommen, gitt i gave til byen av Thorvald Meyer. Vaskeriavdelingen ble med tiden nedlagt og omgjort til badstuebad. Etter hvert som interessen for å bade økte blant befolkningen fikk badet for liten kapasitet. I tillegg var badet blitt nedslitt og forfallent. Man besluttet etter lange overveielser å rive det gamle badet og utlyse arkitektkonkurransen om et nytt bad på tomten. Det ble tilkalt *eksperthjelp fra utlandet*, ingeniør og arkitekt Albihn som nylig hadde planlagt en rekke bad i Sverige for hjelp til å utarbeide konkurranseprogrammet. I 1919 ble det utlyst arkitektkonkurransen. Det nye badet skulle være byens *sentralbad* og tilfredstille alle kravene til et *stort moderne folkebad*. Det skulle inneholde en avdeling for *dusjbad*, en avdeling for *karbad*, en avdeling for *badstuebad*, en avdeling for *medisinske bad* og ikke minst et stort svømmebasseng på 25m.

Oppgaven arkitektene stod overfor ble regnet som meget komplisert. Likevel ble arkitektkonkurransen regnet som svært vellykket. Arkitektkonkurransen ble også regnet som svært interessant fordi den viste at nyklassisismen hadde kommet til Norge. Juryen bestemte at Morgenstjerne & Eides prosjekt "Basilika", "med et hyggelig præg av det gamle kristiania" skulle legges til grunn for oppførelsen. Juryen begrunnet sitt valg på to måter: M&E prosjekt var best egnet for en *trinnsvis oppførelse* av anlegget. Man ville bare *delvis* rive ned den gamle vaske- og badeanstalten under oppførelsen av det nye badet. Dette var viktig *både* for å opprettholde et badetilbud til byens befolkning under den lange byggetiden og å tilpasse byggingen til kommunens økonomi. Videre hadde M&E løst den kompliserte oppgaven ifølge juryen på en *udmerket* måte.

Badet ble bygget i to trinn. Første trinn stod ferdig i 1928 og andre byggetrinn i 1932. På grunn av den lange tiden fra prosjektets begynnelse til bygningen stod ferdig gjennomgikk prosjektet flere forandringer. Konkurranseskildringen som ifølge juryen hadde et ”hyggelig præg av det gamle kristiania”, og må karakteriseres som mer nasjonalromantisk, ble forandret og bygningen ble oppført i nyklassisistisk stil med empire karakter. Svømmehallen, som først stod ferdig i 1931, gjennomgikk flere forandringer underveis og kan stilmessig plasseres på overgangen mellom klassisisme og funksjonalisme. Da badet stod ferdig ble det regnet som et helt moderne anlegg, på høyde med de beste badeanlegg i Europa.

Det ble lagt vekt på Torggata bades *innvendige løsninger* i svært mange sammenhenger. *Konkurransesystemet* var meget detaljert i beskrivelsen av de enkelte avdelinger og rom og forbindelsen mellom disse. Det hadde også vært nødvendig å tilkalle *utenlandsk ekspertise* for å utarbeide konkurransesystemet. *Juryen* la også stor vekt på gode innvendige løsninger i sin vurdering av de enkelte prosjektene. Det gjaldt også Morgenstjerne & Eides prosjekt da de valgte å legge deres prosjekt til grunn for oppførelsen av badet. Prosjektet deres var ikke blant de beste når det gjaldt den utvendige arkitekturen eller svømmehallens arkitektur. Likevel hadde de i følge juryen løst prosjektet på en ”*udmerket*” måte. Antagelig skyldes det at arkitektene nesten *uten unntak* fikk positive kommentarer til måten de hadde løst kommunikasjonen mellom de ulike rom, avdelinger og vestibyle.

Også i all senere *omtale* av badet, blant annet to ganger i *byggekunst*, ble det lagt stor vekt på innvendige løsninger.

Gode innvendige løsninger var først og fremst viktig i forhold til *driftsøkonomi* og *hygiene*. Først var det viktig å *øke driftsinntektene*. Det viktigste i denne forbindelse var å *unngå ventetid*. Et eksempel på dette var dobbelt sett med avkledningsrom i karbadavdelingen. I anlegget forøvrig var det viktig med en fornuftig *planløsning* som ledet trafikken mest mulig effektivt gjennom badeanlegget.

Dernest var det viktig å *reducere driftsutgiftene*. Et badeanlegg var et svært *kostbart anlegg*, ikke minst fordi det krevde store mengder varmtvann. Blant annet var det viktig

å velge en økonomisk gunstig energikilde. Ellers var det viktig at badet var innrettet i forhold til at vedlikehold og renhold ble enklest mulig.

God *driftsøkonomi* var viktig først og fremst for å ha *lave badepriser*. Dette var noe av det viktigste for et folkebad, at *flest mulig mennesker hadde råd til å benytte det*. Det var derfor særlig viktig å unngå ventetid slik at man fikk utnyttet badets kapasitet best mulig.

Dernest var det viktig med god *hygiene*. Mange fryktet å bli utsatt for smitte i et offentlig badeanlegg. Bakterieveksten var større i innendørsbadene enn i utendørsbadene på grunn av varmen. Planløsningen skulle sørge for at de besøkende ble ledet gjennom anlegget på en slik måte slik at man unngikk å trekke skitt og bakterier inn i badet. Den *dobbelte korridor* med *gjennomgangsceller*, som sørget for et skille mellom *de påkledte* og *de avkledte*, og at man ble *tvunget gjennom et vaskerom* før man gikk i svømmebassenget er viktige eksempler på dette. Det var også viktig å skille påkledte fra avkledte fordi mange mennesker følte ubehag ved å møte folk med klær på når de selv var nakne. Generelt var det også viktig at badet virket *rent, pent* og *innbydende*. Det var altså *svært mange hensyn* å ta.. Det avgjørende var at badet ikke støtet folk fra seg og at folk hadde en *positiv* opplevelse når de besøkte badet. I bunn og grunn var det hele *badesaken* som stod på spill: badesakens mål var å få flest mulig mennesker til å bade!

Torggata bad hadde et litt ”gammelmodig” utseende da det stod ferdig i 1932. Bygningen var en *sen representant* for nyklassisismen i Norge. Innvendig skjulte bygningen likevel et *helt moderne badeanlegg*. I Gregor Paulssons bok ”Den nye arkitekturen”, utgitt 1916, sier Paulsson at han befinner seg i en brytningstid. Han kritiserer den ”gamle” arkitekturen, historismens og romantikkens arkitektur, på følgende måter: Den utvendige arkitekturen, med sine slottslignende fasader, dekket over bygningens egentlige formål. I interiøret gikk hensynet til det representative på bekostning av det funksjonelle slik at man fikk upraktiske bygninger. Den ”nye” arkitekturen derimot, skulle *forene skjønnhet og nytte* og være en *syntese av form og hensiktsmessighet*. Billedmaterialet i boken viser at det var nyklassisismen han siktet til, og ikke funksjonalismen slik det kunne høres ut som.

Hvordan stiller så Torggata bad seg i forhold til Paulssons syn? Når det gjelder interiøret har arkitektene lagt stor vekt på det praktiske og funksjonelle. Hensynet til gode

innvendige løsninger ble nærmest tvunget frem av hensyn til driftsøkonomi og hygiene. Det er også tatt hensyn til det estetiske, med bruk av enkle klassisistiske detaljer og materialer som marmor.

Når det gjaldt svømmehallen så man at arkitektene forlot en løsning som i større grad tok hensyn til det ”skjønne”, beskrevet som ”en usedvanlig vakker søilehall med hvelvet tak”, til fordel for en mer moderne løsning som i større grad tok hensyn til funksjonen: behovet for flere tilskuerplasser ved svømmekonurranser og mer lys og kontakt med omgivelsene utenfor.

Den utvendige arkitekturen er utført i et enkelt klassisistisk formspråk. Fasaden mot Torggata har et *representativt monumentalt preg*. Det dreier seg imidlertid *ikke* om en usaklig og overdreven bruk av stilmotiver, slik Paulsson hadde kritisert den ”gamle” arkitekturen for. Typisk for nyklassisismen er fasaden mot Torggata saklig og logisk bygget opp, der det i stor grad er *samsvar mellom plan og fasader*.

Inga Kindbloms oversikt over badenes utvikling i tidsrommet 1880 til 1930–1940 årene viser utviklingen fra *representative bygninger* bygget i tidens arkitekturstil, med små svømmebassenger der badeanleggets *hygieniske og medisinske* side var viktigst, gjennom 20-tallet som hun kaller ”forandringenes decennium” der nyklassisismen er den dominerende arkitekturstil, til 1930–1940 tallet der svømmesporten og dermed *svømmebassengene* blir viktigst og funksjonalismen preger eksteriørene med rette linjer og store glassflater.

Torggata bad speiler mye av den samme utviklingen. Fra konkurranseutkastet til den ferdig oppførte bygningen spenner Torggata bad over tre arkitekturperioder: nasjonalromantikk, nyklassisisme og funksjonalisme. Hensynet til anleggets hygieniske og medisinske side er viktig, med tilbud om ulike badeformer som dusjbad, karbad, badstuebad og medisinske bad. Samtidig var badet helt siden arkitektkonkurransen i 1919 planlagt med stort svømmebasseng på 25 meter, altså et svært moderne trekk. Svømmehallen gjennomgår store forandringer i løpet av den lange byggeperioden og den oppførte svømmehallen plasseres på overgangen mellom klassisisme og funksjonalisme. Omklede rommene var imidlertid plassert rundt bassenget. Utviklingen på det badetekniske området gikk svært raskt i dette tidsrommet. Allerede da svømmehallen

stod oppført, ble det av mange regnet som mer hensiktsmessig å plassere omkleddingsrommene andre steder i anlegget, av hensyn til behovet for tribuneplasser og vinduer som gav lys og kontakt med omgivelsene utenfor. Bygningen hadde ikke noen utvendig karakter av bad, slik målet ble under funksjonalismen.

Konklusjon

Problemstilling 1

Hvilke sosiale forhold og sosiale ideer var det som førte til at Torggata bad ble bygget, og hvordan påvirket de utformingen av Torggata bad?

I mellomkrigstiden ble bading regnet som et viktig *forebyggende medisinsk tiltak*. Bading skulle føre til *renslighet, herding* av kroppen, og *fysisk styrke*. Ønsket om renhet og styrke hadde også *moralske* undertoner. Ettersom folk ikke hadde bad i hjemmene, ble løsningen å oppføre såkalte *folkebad*, det vil si offentlige bad der vanlige folk kunne for å bade for en rimelig penge.

Torggata bad var landets største *folkebad* da det stod ferdig. De sosiale forholdene og de sosiale ideene hadde derfor stor påvirkning på utformingen av Torggata bad.

Anlegget hadde en *sentral beliggenhet* i Torggata, på grensen mellom øst og vest.

Torggata bad var en *monumental bygning* og et *markant innslag i bybildet*, noe som markerte det offentlige badeanleggets betydning og badesakens betydning i samfunnet. Badet ble tegnet av et av mellomkrigstidens toneangivende arkitektpar, *Morgenstjerne & Eide*. Bygningen ble utformet i nyklassisistisk stil med empire preg.

Torggata bad var et *folkebad* i den forstand at det kunne tilby et bad til en rimelig penge til nær sagt *alle* kategorier mennesker: de mindre bemidlede, de blyge, de gamle, de syke eller de unge og spreke. Badet hadde stor kapasitet og kunne ta imot mange besøkende på engang. Det inneholdt store avdelinger både for *dusjbad, karbad, badstuebad, medisinske bad* og hadde et *stort svømmebasseng* på 25 meter som tilfredstilte svømmesportens krav, også med tribuner. Sist men ikke minst, alle avdelingene hadde moderne løsninger og utstyr, det vil si løsninger som tok hensyn til *driftsøkonomi og hygiene*.

Problemstilling 2

Hvorfor ble det lagt så stor vekt på badets innvendige løsninger, både i arkitektkonkurransen og i senere omtale av badet?

De innvendige løsningene var viktige først og fremst på grunn av *driftsøkonomi* og *hygiene*.

For at et bad skulle være et *folkebad* var det avgjørende å ha lave badepriser. Det var derfor om å gjøre å ha lave driftsutgifter og høye driftsinntekter. Det ble regnet som særlig viktig å unngå ventetid. Liten ventetid var også viktig i forhold til det som var badesakens mål, å få flest mulig mennesker til å bade.

Hygiene var viktig fordi man var redd for å bli utsatt for smitte når man badet i offentlige badeanlegg. På grunn av varmen var bakterieveksten høyere ved innendørsbadene enn ved utendørsbadene. Det var derfor svært viktig å forhindre at man trakk skitt og bakterier inn i badet. Hygiene var også viktig for badet skulle virke rent og innbydende.

Problemstilling 3

Det var en lang periode fra prosjektets begynnelse til badet stod ferdig. Hvordan påvirket den lange byggeperioden Torggata bads arkitektoniske stil?

Torggata bad speiler arkitekturutviklingen i den perioden det ble planlagt og oppført. Fra arkitektkonkurransen i 1920 til bygningen stod ferdig i 1932 gikk det tolv år. Bygningen ble oppført i en *brytningstid* i norsk arkitekturhistorie og kom derfor til å spenne over *tre perioder* i norsk arkitekturhistorie, nasjonalromantikk, nyklassisisme og funksjonalisme: konkurranseutkastet i en mer nasjonalromantisk stil, den oppførte bygningen i nyklassisistisk stil med empire preg og til slutt svømmehallen på overgangen mellom klassisisme og funksjonalisme.

Den lange planleggings- og byggeperioden førte også til at bygningen fikk et noe "forsinket" stiluttrykk. Den nyklassisistiske fasaden mot Torggata stod ferdig først i 1931. Svømmehallen som stilmessig plasseres på overgangen mellom klassisisme og funksjonalisme stod ferdig i 1932.

Problemstilling 4

Gregor Paulssons bok *Den nya arkitekturen* ble publisert i 1916. Den var banebrytende for sin tid. Han uttaler blant annet at den ”nye” arkitekturen skulle forene skjønnhet og nytte, og at arkitekturen skulle være en syntese av form og hensiktsmessighet. Jeg ønsker å diskutere Torggata bad i lys av Paulssons ideer.

Man kan si at Torggata bad representerte en ”ny” arkitektur slik Paulsson definerte det. Gregor Paulssons krav om at bygninger skulle *forene skjønnhet og nytte*, være en *syntese av form og hensiktsmessighet* er langt på vei tilfredstilt.

Utvendig er Torggata bad en *monumental, nyklassisistisk* bygning med empire karakter. Typisk for nyklassisismen er fasadene *saklige*, i den forstand at det er *samsvar mellom plan og fasader*.

I interiøret var det i alle avdelinger lagt vekt på *gode innvendige løsninger*. Praktiske og funksjonelle løsninger ble nærmest tvunget frem av hensynet til *driftsøkonomi* og *hygiene*. I svømmehallen ble det også tatt betydelige funksjonelle hensyn. Helt siden arkitektkonkurransen var svømmehallen planlagt med stort svømmebasseng på 25 meter for å tilfredstille svømmesportens krav, et svært moderne trekk. Svømmehallen hadde også en tribune til bruk ved svømmekonkurranser og relativt store og mange vinduer for å gi rommet lys. Typisk for nyklassisismen var omkleddningsrommene plassert rundt svømmebassenget. Dette var regnet som en praktisk og moderne løsning da svømmehallen ble planlagt. Da badet stod ferdig i 1932 mente enkelte fagfolk at det var mer hensiktsmessig å plassere omkleddningsrommene *utenfor* svømmehallen, en løsning som ville gi plass til flere tribune plasser og større vindusflater.

I Torggata bads interiør var det også tatt hensyn til det ”skjønne”. Svømmehallen som stilmessig plasseres på overgangen mellom klassisisme og funksjonalisme hadde en ren og enkel utforming med store vinduer som slapp inn masse lys. De andre avdelingene hadde en enkel nyklassisistisk utforming med bruk av søyler i viktige rom.

Bibliografi

- ACHEN, HENRIK VON: *Senhistorismens arkitektur 1900-1930*, Bergen 1986
- BERNER, JØRGEN H.: ”Lægene og badesaken” *Tidsskrift for den norske Lægeforening*, Oslo 1931.
- BERG, KNUT (red): *Norges kunsthistorie bd 4 Det unge Norge*, Oslo 1981.
- _____ : *Norges kunsthistorie bd 5 nasjonal vekst*, Oslo 1981.
- _____ : *Norges kunsthistorie bd 6 mellomkrigstid*, Oslo 1983.
- BERG, SIV FRØYDIS: ”...ikke bare fravær av sykdom”. *Den unge Karl Evang og utvidelsen av helsebegrepet*. Hovedfagsoppgave i idehistorie, Oslo 2000.
- BRUUN, OLE DANIEL: *Arkitektur i Oslo*, Oslo 1999.
- CARR, EDWARD HALLETT, *What is history (2nd ed.)* London 1987.
- FRICK, F.: ”Folkebadenes utvikling hjemme og ute og deres betydning for folkehelsen” *Tidsskrift for den norske Lægeforening*, Oslo 1924.
- GENZMER, FELIX: ”Bade- und Schwimmanstalten”. *Handbuch Der Architektur. Vierter Teil: Entwerfen, Anlage und Einrichtung der Gebaude. 5. Halb-Band: Gebaude für Heil- und sonstige Wohlfahrts- Anstalten, 3. Heft*, Leipzig 1921.
- GUNNARSJAA, ARNE: *Arkitekturleksikon*, Oslo 1999.
- HEIBERG, EDVARD, ”Retningslinjer. Et forsøk paa en orientering i de moderne bestræbelser i arkitekturen”, *Byggekunst*, Oslo 1921.
- HOEL, KARI: ”Fra stil mot form”, *Kunst og kultur*. Nr. 3, Oslo 1992.
- IVERSEN, SVERRE: ”Hvad vi vil”, *Norges Badeforbund, Beretning 1924–1926*, Oslo 1927.
- JOHNSEN, ESPEN: *Gudolf Blakstad og Herman Munthe-Kaas*, Hovedfagsoppgave i kunsthistorie, Oslo 1993.
- KINDBLOM, INGA: *Badhus. Bad och badande före 1950*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm 1995.
- KJELSTADLI, KNUT: *Den delte byen, Oslo bys historie bd 4*, Oslo 1990.
- _____ : *Fortida er ikke hva den engang var*, Oslo 1992.
- LØVENSKIOLD, AXEL: *Thorvald Meyer*, Oslo 1968.
- MØINICHEN, EINAR OG AASS, HJALMAR: *Folkebad for Landsbygden*, Første del, Kristiania 1908.
- MØINICHEN, EINAR OG WEEN, EINAR S.: *Bad i bygd og by*, Oslo 1938.
- MYHRE, JAN EIVIND: *Hovedstaden Christiania, Oslo bys historie bind 3*, Oslo 1990.
- NORDENSTAM, TORE: *Fra Kunst til Vitenskap (2. Utg)*, Bergen 1994.
- PAULSSON, GREGOR: *Den nya arkitekturen*, Stockholm 1916.

- _____ : *Den ny Arkitektur*, København 1920.
- SCHNITLER, CARL W: *Slegten fra 1814*, Kristiania 1911 (faksimileutg., Oslo 1989).
- SUMMERSON, JOHN: *The classical language of architecture, 2nd ed.* London 1980
- SUNDT, EILERT: *Om Renligheds-stellet i Norge*, Christiania 1869.
- WEENS, EINAR S: "De senere aars utvikling av folkebadene i badeteknisk og økonomisk henseende"(gjengivelse av foredrag), *Norges badeforbunds landskonferanse*, Kristiania 1923.
- _____ "Folkebad og idrettsplasse som ledd i Europas gjenoppbygning"(gjengivelse av foredrag), *Norges Badeforbund, Beretning 1924-1926*, Kristiania 1927.
- _____ "Torvgatens bad i Oslo" *Byggekunst nr. 7* 1933.
- WESMANN, JOH. "Torgatens nye bad" *Byggekunst nr. 9* 1928
- CATO AALL: "Den fysiske kultur", *Norges Badeforbund, Beretning 1924-1926*, Oslo 1927.

Badeanstalter i Norge januar 1889", *Tidsskrift for den norske Lægeforening*, Kristiania 1889

Oslo byarkiv: *Beretning om Kristiania kommune for aarene 1887-1911.*

Oslo byarkiv: *Beretning for Oslo Kommune for aarene 1912-1947, bind 1*

Vedlegg

1. Bilder

2. Torvgatens bad, Juryens bemerkninger angaaende konkurransetegningene

3. Program for konkurrance om tegninger til en kommunal badeanstalt paa Kristiania kommunes eiendom mtr. nr. 16 Torvgaten